

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

Hrvoje Geljić

**PROSTITUCIJA U ZAGREBU KRAJEM DEVETNAESTOGA I
POČETKOM DVADESETOGA STOLJEĆA**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Mario Strecha

Zagreb, prosinac 2015.

Sadržaj

1. Uvod	5
1.1. Osvrt na literaturu i izvore	14
1.2. Ciljevi istraživačkoga rada	16
2. Kazneni, redarstveni i zdravstveni propisi reguliranja prostitucije na prostoru Monarhije ...	17
2.1. Kazneni, redarstveni i zdravstveni propisi do donošenja Kaznenog zakona od 27. svibnja 1852. godine	17
2.2. Kazneni zakon od 27. svibnja 1852. godine	20
2.3. Dopunski kazneni, redarstveni i zdravstveni propisi za Austriju i Ugarsku nakon donošenja Kaznenog zakona od 27. svibnja 1852. godine	26
2.4. Dopunski kazneni, redarstveni i zdravstveni propisi Zemaljske vlade nakon donošenja Kaznenog zakona od 27. svibnja 1852. godine	28
3. Tajna prostitucija	35
4. Socijalno-ekonomski uzroci i osobni motivi opredjeljenja za <i>bludnim životom</i> u hrvatskom i svjetskom kontekstu	44
5. Bludilišni pravilnici Grada Zagreba	50
5.1. Bludilišni pravilnik Grada Zagreba od 16. travnja 1899. godine	52
5.2. Bludilišni pravilnik Grada Zagreba od 06. kolovoza 1912. godine	60
6. Kršenje odredaba Bludilišnoga pravilnika Grada Zagreba od 16. travnja 1899. godine	67
7. Smještaj i unutrašnjost zagrebačkih bludilišta	75
8. Zaključak	81
9. Izvori i literatura	84

Prostitucija u Zagrebu krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća

Sažetak

Ovaj rad se bavi analizom socioekonomskih uzroka i posljedica raširenosti prostitucije na području grada Zagreba krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća. Promjene, koje su nastupile ubrzanim razvojem društva u navedenome periodu, promijenile su narav i okolnosti prostitucije te su vladajuće strukture bile primorane odgovoriti na novopostavljene izazove u obliku spolnih bolesti, trgovine bijelim robljem i tajne prostitucije. Kazneni zakon iz 1852. i Bludilišni pravilnik iz 1899. su zamišljeni kao odgovor i rješenje za širok spektar problema koji su proizlazili iz prostitucije. Složenost i široka implikativnost prostitucije, s jedne strane, i nerazumijevanje problematike prostitucije od strane zakonodavaca, s druge strane, onemogućili su uspješnost politike regulacije. Osim pravnog konteksta, rad analizira i mikrohistorijski koncept na razini svakodnevice prostitutki, vlasnica javnih kuća, klijenata i redarstva. Njihova interakcija iznosi na vidjelo politiku vlasnica javnih kuća koja se ogledala u sustavnom izbjegavanju regulacije i nemogućnost zagrebačkog redarstva da uspješno implementira pravni kontrolni mehanizam.

Ključne riječi: prostitucija, Zagreb, bijelo roblje, reglementacija, javne kuće, bludilišni pravilnici

Prostitution in Zagreb in the Late 19th and Early 20th Century

Abstract

This work is concerned with socio-economic causes and consequences of the outspread of prostitution in district of Zagreb in late 19th and the beginning of 20th century. Social changes, which arose from rapid development of society, transformed the nature and circumstances of prostitution and forced governing structures to response to newly appeared challenges in form of venereal diseases, white slavery and illegal prostitution. State Criminal Law from 1852 and Zagreb Prostitution Statute from 1899 were designed to represent a solution for widespread problems that arose from prostitution. On the one hand, the complexity and applicability of prostitution, and on the other hand legislator's incomprehension made the successful implementation of the politics of regulation unreachable. The work is also concerned with the everyday life of prostitutes, brothel keepers, clients and local police. Their interaction reveals a

systematic avoidance of city prostitution regulations by brothel keepers and unsuccessful implementation of reglementation by local authorities.

Key words: prostitution, Zagreb, white slavery, reglementation, brothels, prostitution statute

1. UVOD

Ključna odrednica umijeća jasnoga određivanja i oblikovanja istraživačkoga pitanja u kontekstu uvažavanja i razumijevanja povijesnoga narativa nesumnjivo je postupak vezivanja odabrane metodološke aparature i ovladavanja dostupnom znanstvenom, arhivskom, literarnom i drugom materijom. Upravo gore navedeni postupak će doprinijeti egzaktnosti ishoda istraživanja i ispuniti (samo)nametnutu, opravdanu epistemološku svrhu ukoliko subjekt istraživanja, istraživač, kao temeljnu metodološku podlogu uvaži paradigmu povijesne distance. Sposobnost znanstvenika, u ovom slučaju povjesničara, da na povijesne izvore (primarne i/ili sekundarne) sagledava u kontekstu povijesno-društvenih silnica specifičnih za odabrano povijesno razdoblje iz vizure sadašnjosti uvelike usmjerava ishode istraživačkoga rada prema ostvarenju ili, bolje rečeno, pokušaju ostvarenja *povijesne istine*.

U današnjoj se povijesnoj znanosti, oslobođenoj nekadašnjih dogmatskih okova, nameće pristup interdisciplinarnosti u pogledu diverzifikacije relevantnih spoznajnih izvora. Istraživačka uskogrudnost i znanstvena sebeljubivost prilikom odabira gradivne materije istraživačkoga rada djeluje kao ograničavajuća, otegotna okolnost i anulira pretpostavljeno usmjerenje znanstvenoga dosega. Ubrzana dinamika društvenoga razvoja i kvantitativno-kvalitativni rast komunikacijskih kanala uvjetovali su svojevrsnu znanstvenu umreženost i nametnuli interdisciplinarnan pristup istraživačkome radu.

Pojam prostitucije, kao objekt znanstvene analize, u skladu s prethodno navedenim pretpostavkama metodološkoga pristupa nije, po pitanju tehnike istraživanja prošlosti, nikakva iznimka. Pojam je zbog svojih sveobuhvatnih implikacija postao dijelom istraživačkoga interesa ne samo socijalne historije, već i ostalih humanističkih i društvenih znanosti. Prostitucija kao višedimenzionalan pojam nadilazi puku jednostavnost seksualnoga ponašanja i obuhvaća razmjerno širu problematiku poput definicije zločina, društvene uloge žena i rodnihi odnosa, novih ekonomskih procesa, upotrebe urbanoga prostora, modernih medicinsko-socijalnih teorija

itd. Pojam se ujedno manifestira kroz neprekinuti društveni sraz osobne slobode i ustaljenih normi zajednice unutar koje egzistira.¹

Upravo specifičnom analitičkom pristupu socijalne historije,² koji se očituje u usmjerenoj istraživačkoj raščlambi društvenih struktura i kretanja na temelju specifičnih primjera klasne određenosti, socijalne stratifikacije, industrijalizacije i urbanizacije, svakodnevice itd.,³ pogoduje semantička raslojenost i implikativna šarolikost fenomena prostitucije. U tom je kontekstu nepotrebno isticati i dodatno postulirati ideju da i *mali, obični ljudi* imaju povijest te da njihova kumulativna sprega oblikuje opću povijest društva kao kolektiva na široj perspektivnoj razini.⁴ Potvrda takvoga utjecaja najširih slojeva ili u ovom slučaju specifičnih socijalnih grupa, koje zbog svoje složenosti i refleksije na kolektivni imaginarij bivaju poistovjećenima s određenim dijelom društvene stratifikacije, je za problematiku prostitucije tek djelomično točna zbog njezinoga očitoga transsocijalnoga karaktera. Iako to prirodno povlači pitanje dodatne opravdanosti analitičkoga pristupa odabrane poddiscipline, izuzetnost objekta istraživanja to anulira jer upravo prostitucija predstavlja svojevrsnu međuklasnu integrativnu vezu s obzirom na njezinu sinkronijsku (i neporecivu dijakronijsku) zastupljenost, kako u nižim, tako i u višim slojevima društva. Navedena istovremenost i svezvremenost prostitucije nužno određuje tehniku istraživanja prostitucije na prijelazu stoljeća, a to su prije svega komparativna metoda te metode sinteze i analize kao logična pretpostavka prvoj navedenoj metodi. Metodologija je nesumnjivo varijabilan čimbenik s obzirom na objekt istraživanja i ciljeve znanstvenoga podviga. Jasnoća prilikom definiranja glavnoga motiva oko kojega će se voditi znanstvena analiza i konkretan željeni smjer u obliku prethodno određenih ciljeva potrebna su sredstva radi što pospješnijeg ishoda istraživanja, a samim time i znanstvene evaluacije.

Definirati pojam prostitucije iz perspektive povjesničara znači rastumačiti navedeni fenomen u kontekstu vremenskoga odmaka, tj. u analizu uključiti suvremeno značenje prostitucije i općedruštvene implikacije prostitucije na društvenu dinamiku krajem promatranoga

¹ Timothy J. Gilfoyle, „Prostitutes in the Archives: Problems and Possibilities in Documenting the History of Sexuality“, *American Archivist* 03 (1994), 516.

² Posebnost analitičkog pristupa očituje se u izravnome interdisciplinarnome utjecaju sociologije i antropologije, ali i ostalih znanosti i disciplina na metodologiju socijalne historije tijekom njezina stasanja kao poddiscipline: Peter N. Stearns, „Social History Present and Future“, *Journal of Social History* 01 (2003), 09-19.

³ Jürgen Kocka, „Losses, Gains and Opportunities: Social History Today“, *Journal of Social History* 37 (2003), 21.

⁴ Peter N. Stearns, „Social History Present and Future“, *Journal of Social History* 01 (2003), 09.

vremenskoga razdoblja, odnosno krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Velik broj definicija prostitucije i njihova raznovrsnost jasno ukazuje na složenu strukturu i šire društveno značenje.⁵

Pojam prostitucija dolazi od lat. „prostituere“ što znači „javno izvrći na blud“, ali i „bludništvo kao zanimanje; bludničenje, oskvrnjivanje, sramoćenje, obeščaćenje.“ Samim time „prostituirati“ znači „navesti na blud, izvrgavati bludu,“ ali i „obeščastiti, poniziti, sramotno iznakaziti.“⁶ Kriminalistički rječnik prostituciju definira kao: „... negativna društvena pojava, odnosno socijalnopatološka pojava, poznata od najstarijih vremena, u različitim sredinama i s vrlo različitim društvenim vrednovanjima. Prostitucijom se bavi ženska ili muška osoba koja za novčanu ili drugu naknadu bludniči s unaprijed neodređenim krugom osoba. Može biti heteroseksualna i homoseksualna.“⁷ Autor iznimno važne dvosveščane sinteze povijesti prostitucije Fernando Henriques izvodi svoju vlastitu definiciju prostitucije kao fenomen koji obuhvaća sve seksualne činove, uključujući i one u kojima ne dolazi nužno do snošaja, koje izvode jedna ili više osoba s drugom osobom ili više osoba istoga ili suprotnoga spola uz naknadu koja nije seksualne prirode.⁸ Suvremena shvaćanja prostitucije uglavnom definiraju prostituciju kao odnos seksualne naravi kojeg očituje „plaćanje, obično u novcu, promiskuitet i emocionalna ravnodušnost.“⁹

Većina suvremenih teorijskih koncepata definira prostituciju kao fragmentarnu pojavu. Vidljivo je iz opširne i bogate literature o prostituciji da postoji zajedničko razumijevanje o podjeli prostitucije s obzirom na spol osobe koja se prostituira (ženska i muška), s obzirom na spol klijenta (heteroseksualna i homoseksualna), s obzirom na strukturu djelatnosti (organizirana i neorganizirana), s obzirom na društvenu otvorenost (javna ili tajna), s obzirom na socijalni status (niska/ulična, srednja i visoka), s obzirom na dob (maloljetnička/dječja i punoljetnička/odrasla), s

⁵ Fernando Henriques, autor važne i ogledne dvosveščane sinteze povijesti prostitucije, zapaža da definicija pojma ima jednako toliko koliko i samih istraživača fenomena: Fernando Henriques, *Historija prostitucije*, sv.1 (Zagreb: Epoha, 1968), 10.

⁶ Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi* (Zagreb: Nakladni zavod MH, 1987), 1102.

⁷ Lana Milivojević Antoliš, Petar Mihajlović i Davor Štrk, „Prostitucija u hrvatskome prekršajnom i kaznenom pravu“, *Policijska sigurnost* 2 (2013), 285.

⁸ Fernando Henriques, *Historija prostitucije*, sv. 1 (Zagreb: Epoha, 1968), 10.

⁹ Mladen Singer, Irma Kovčo Vukadin i Irena Cajner Mraović, *Kriminologija*, 3.izd. (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2002), 739.

obzirom na socijalno-psihološki uzrok (prisilna i dobrovoljna), s obzirom na vrijeme koje osoba provede prostituirajući se (stalna, privremena i povremena) itd.¹⁰

Unatoč konstantnom rastu interesa za istraživanjem, definiranje prostitucije je i danas složena problematika. Iako postoji veliki broj definicija i teorijskih pristupa,¹¹ današnje poimanje prostitucije se svodi na određenje fenomena kao složenog socijalnog problema sa svojim posebnim prostornim derivacijama te etičkom, pravnom i općedruštvenom konotacijom.¹²

Revolucionarne, sveobuhvatne, a možemo reći i gotovo *tektonske* promjene koje su zahvatile društvo tijekom devetnaestoga stoljeća na europskoj i svjetskoj razini su toliko promijenile socijalni karakter i kontekst prostitucije da je ona poprimila jednu posve novu dimenziju. Procesi industrijalizacije i urbanizacije te općenito razvoj kapitalističkog sustava su doprinijeli dotad neviđenoj raširenosti prostitucije.¹³ Društvo devetnaestoga stoljeća je postalo svjedokom masovnoga porasta stanovništva uslijed pada mortaliteta, a i produžio se prosječni životni vijek,¹⁴ tj. produžena je u vremenskom smislu prosječna ekonomska aktivnost pojedinca. S porastom stanovništva intenzivirala se još jedna značajna posebnost toga razdoblja, a to su migracije.¹⁵ Koncentracija industrije i kapitala u gradovima posljedično je utjecala na sve bržu dinamiku migracija iz ruralnih sredina (sela) u urbana središta (gradove). Industrija je tražila radnu snagu i djelovala kao privlačujući čimbenik na ogromnu koncentraciju stanovništva smještenu van gradova. Takva socijalno-ekonomska konstelacija utjecala je na, kako je to Hobsbawm nazvao, „masovno kidanje veza s rodnim krajem.“ Razvoj željezničke mreže omogućio je pospješnije napuštanje rodnoga kraja, tj. veću prostornu prohodnost stanovništva i dodatno uvjetovao sve veću koncentraciju stanovništva u gradovima.¹⁶ Nije potrebno posebno isticati činjenicu da su gradski imigranti uglavnom bili muškarci s obzirom na ograničene

¹⁰ Dragan Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji* (Beograd: Zavod za izdavačku djelatnost Filip Višnjić, 1986), 31; Maja Draženović, „Prostitucija i sociokulturni aspekti zakonske regulacije prostitucije (u Hrvatskoj)“ (Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013), 10; Lana Milivojević Antoliš, Petar Mihajlović i Davor Štrk, „Prostitucija u hrvatskome prekršajnom i kaznenom pravu,“ *Policijska sigurnost* 2 (2013), 285.

¹¹ O teorijskim pristupima vidi više u: Tomislav Marković, *Prostitucija: (skripta iz socijalne patologije)* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Visoka defektološka škola, 1965), 01-08; Dragan Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji* (Beograd: Zavod za izdavačku djelatnost Filip Višnjić, 1986), 65-137; Olga Petak, „Socijalni i socijalno-psihološki faktori regrutiranja uličnih prostitutki“ (Ph.D. diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1981), 20-29.

¹² Zvonimir Šeparović, *Kriminologija i socijalna patologija* (Zagreb: Pravni fakultet, 1981), 392.

¹³ Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji*, 149.

¹⁴ Ivan T. Berend i György Ránki, *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914* (Zagreb: Naprijed: 1996), 69.

¹⁵ *Ibid* 75.

¹⁶ Eric Hobsbawm, *Doba kapitala 1848-1875* (Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1989), 155, 157.

moćnosti za žensku radnu snagu. Društvene norme su ograničavale žensku emancipaciju vežući ju isključivo uz privatnu obiteljsku sferu i otežavale pristup javnom životu,¹⁷ međutim modernizacijski ekonomski procesi su ipak omogućili aktivniju ulogu žena u ekonomskoj zajednici omogućivši mali broj dostupnih zanimanja. Egzistencijalna teškoća je ležala u tome što su ta zanimanja isključivo bila iznimno potplaćena te je poziv prostitucije djelovao kao alternativa pauperizmu.¹⁸ Visoka koncentracija muške radne snage u gradovima, bolja prometna povezanost grada i periferije te uska društvena otvorenost za ideju aktivne/aktivnije ženske radne snage su osnova zbog koje je prostitucija svoj najširi zamah imala upravo u gradskim središtima,¹⁹ čime je opravdano poprimila *aureolu* urbanoga fenomena. To nikako ne znači da prostitucija nije bila zastupljena i ostavila svoj obol u ruralnim krajevima.

Jednako važne promjene za razumijevanje prostitucije zbile su se i u društvenoj percepciji seksualnosti i odnosu prema istome. Već u osamnaestome stoljeću pojedine europske vlade uviđaju da više ne upravljaju *podanicima* niti *narodom*, već se u javni društveno-politički diskurs polako, ali nezaustavljivo etablira pojam *populacije*. Država počinje nadgledati populaciju u cjelini kroz aspekte smrtnosti i nataliteta, zdravstvenoga stanja, životnoga vijeka, prehrane, plodnosti i reprodukcije itd. Nekadašnji podanici postaju *radnici* čija aktivnost poprima sve veću važnost. Tematika seksa postaje središnjim ekonomskim i političkim motivom čija svrha nije samo izučavajuća, već uključuje i izravno sudjelovanje, odnosno političku intervenciju. Država si jednostavno neće moći dopustiti ignoriranje i inertnost uslijed nezaustavljivog i nekontroliranog širenja i haranja spolnih bolesti te njezinom intervencijom, kako navodi Foucault, „seks postaje stvar redarstva.“²⁰ Prijeteća opasnost koja se nadvila nad stanovništvom u obliku *veneričnih* (spolnih) bolesti, koje mogu imati dalekosežnije posljedice i ugroziti buduće naraštaje s obzirom na mogućnost nasljeđivanja, državi nije ostavila izbora osim kontrole i represije.²¹ Raširenost spolnih bolesti, od kojih su najzastupljenije bile sifilis (*tvrdi čankir*) i

¹⁷ Iskra Iveljić, *Očevi i sinovi: Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća* (Zagreb: Leykam international, 2007), 278.

¹⁸ Timothy J. Gilfoyle, „Prostitutes in History: From Parables of Pornography to Metaphors of Modernity“, *The American Historical Review* 01 (1999), 135.

¹⁹ Marković, *Prostitucija: (skripta iz socijalne patologije)*, 20.

²⁰ Michel Foucault, *Povijest seksualnosti* sv.1 (Zagreb: Domino, 2013), 24-26.

²¹ *Ibid* 105.

gonoreja (*kapavac*), ali i meki čankir (*ulcus molle*),²² utjecala je na njihovu percepciju kao *socijalne bolesti* ili *društveno zlo*.²³ Važno je napomenuti da i alkoholizam tijekom devetnaestoga stoljeća počinje prerastati u sve značajniji društveni problem, zbog čega se i on smatra srodnom socijalnom bolešću.²⁴ O raširenosti spolnih bolesti dovoljno govori podatak, iako je možda pretjeran, ali iznosi na vidjelo jednu opću sliku problema, da je na prijelazu stoljeća svaki treći muškarac između petnaeste i pedesete godine u Berlinu i Hamburgu bio barem jednom zaražen sifilisom, a gonorejom gotovo svaki muškarac.²⁵ Primjerice u New Yorku je sredinom devetnaestoga stoljeća polovica svih pacijenata u besplatnim javnim bolnicama bolovala od neke vrste spolne bolesti.²⁶

Nije trebalo puno vremena da se problematika spolnih bolesti poveže sa sve raširenijom prostitucijom. Prostitutke su bile jedina socijalna grupa smatrana odgovornom za širenje spolnih bolesti.²⁷ O značaju prostitucije dovoljno govore podaci o broju prostitutki u pojedinim gradovima. Sredinom devetnaestoga stoljeća u Parizu se nalazilo oko 30 000 prostitutki, iako neke procjene govore o broju od 120 000 prostitutki.²⁸ U Londonu se prema službenim podacima policije brojka kretala između 7 000²⁹ i 8 600,³⁰ a realnije procjene, s obzirom na raširenost tajne neregulirane prostitucije, broj londonskih prostitutki povećavaju na 80 000. Za Berlin sredinom stoljeća procjene se kreću oko 50 000,³¹ a na prijelazu iz devetnaestoga u dvadeseto stoljeće na području Njemačke se nalazi između 100 000 i 200 000 prostitutki.³² Beč je sredinom stoljeća imao na 400 000 stanovnika oko 20 000 prostitutki,³³ a krajem stoljeća neke procjene govore o broju između 30 000 i 50 000 prostitutki.³⁴ Inače, Beč je postepeno preuzeo

²² Šime Čajkovac, *O spolnim bolestima* (Zagreb: Minerva, 1936), 03-05; Tomislav Zorko, *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća (do početka Drugog svjetskog rata)* (Zagreb: Biakova, 2013), 15; Šime Ljubić, *Venerične bolesti i mlađi naraštaj* (Split: Hrvatska štamparija, 1920), 08-10.

²³ Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji*, 150.

²⁴ Eric Hobsbawm, *Doba revolucije: Evropa 1789-1848* (Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1987), 176.

²⁵ Richard Lewinsohn, *Historija seksualnosti* (Zagreb: Naprijed, 1967), 340, 341.

²⁶ Fernando Henriques, *Historija prostitucije*, sv.2 (Zagreb: Epoha, 1968), 297.

²⁷ Judit Forrai, „History of the Politics of Prostitution in Hungary (19-20th C.)“, *Orvostörténeti Közlemények* 01-04 (2008), 32.

²⁸ Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji*, 150.

²⁹ *Ibid* 150.

³⁰ Henriques, *Historija prostitucije*, sv. 2, 268.

³¹ Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji*, 150.

³² Richard J. Evans, „Prostitution, State and Society in Imperial Germany“, *Past & Present* 70 (1976), 108.

³³ Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji*, 150.

³⁴ Karin J. Jušek, „Sexual Morality and the Meaning of Prostitution in *fin-de-siècle* Vienna“, u: *From Sappho to de Sade: Moments in the History of Sexuality*, ur. Jan Bremmer (London: Routledge, 1989), 134.

francuskoj prijestolnici nezahvalnu titulu europskoga centra prostitucije.³⁵ Prostitucija je u devetnaestom stoljeću, a posebice na prijelazu u dvadeseto stoljeće, na cjelokupnoj europskoj i svjetskoj razini doživjela procvat nevjerojatnih razmjera³⁶ te prisilila državu i društvo na neizbježnu intervenciju. Ishod intervencije jedino može biti uspješan ukoliko je objekt prema kojemu je usmjerena intervencija, u ovom slučaju prostitucija, semantički iskristaliziran i jasno određen.

Definicija prostitucije u francuskome rječniku *Dictionnaire de l'Académie* iz 1835. tumači prostituciju kao „potpuno podavanje, žrtvovanje bludništvu“.³⁷ Neke definicije sredine stoljeća tumače prostituciju, odnosno prostitutku kao „žensku osobu koja dopušta svakome muškarcu da upotrijebi njeno tijelo za dogovorenu ili očekivanu materijalnu korist.“³⁸ Oscar Commenge, kao jedan od istraživača koji su proučavali posebice tajnu prostituciju, tumači prostitutku kao „žensku osobu koja koristi svoje tijelo u smislu tjeranja obrta i koja se prodaje svoje tijelo za novac, nagradu te ne posjeduje nikakav kapital u materijalnome smislu osim onoga kojeg stekne povlaštenim odnosom s većim ili manjim brojem osoba.“³⁹ Josef Schrank, predsjednik Austrijske lige za borbu protiv trgovine ženskim robljem,⁴⁰ tumači prostituciju kao „bludni nepošteni obrt tjeran čovječnim tijelom“ u kojem se manifestira „posvemašnja ravnodušnost, žrtvovanje tijela za neku odštetu i često opetovano spolno općenje s različitim osobama“.⁴¹ Vidljivo je da postoje sličnosti u definiranju prostitucije iz današnje i nekadašnje vizure. U najmanju ruku, prostitucija je tijekom devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća za većinu istraživača predstavljala *prodaju tijela*, odnosno seksualan čin u zamjenu za materijalnom ili nekom drugom koristi. Istraživači, liječnici, psiholozi, socijalni reformatori i drugi su se tijekom devetnaestoga stoljeća isključivo fokusirali na žensku prostituciju zbog njezinoga značaja, a to je vidljivo i u pojedinim definicijama koje tumačenje temelje na prostituciji kao primarno ženskoj seksualnoj devijaciji, dok s druge strane, muška prostitucija zbog svoje strukture i rasprostranjenosti ostaje izvan

³⁵ Lewinsohn, *Historija seksualnosti*, 260.

³⁶ Roman Bláha, „Historical Development of Prostitution in Europe and its Impact on the Czech Republic“, *Journal of Nursing, Social Studies, Public Health nad Rehabilitation* 03-04 (2011), 202.

³⁷ Fran S. Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 2. izd. (Zagreb: Naklada pisca, 1914), 211; Fran Gundrum, „Statistika javnih bludnica (1907.-1908. godine) u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Liječnički vijesnik* 1 (1910), 16.

³⁸ Arnold F. Clarkson, „History of Prostitution“, *The Canadian Medical Association Journal* 3 (1939), 296.

³⁹ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 209; Gundrum-Oriovčanin, „Statistika javnih bludnica (1907.-1908. godine) u Hrvatskoj i Slavoniji“, 15.

⁴⁰ Nancy M. Wingfield, „Destination: Alexandria, Buenos Aires, Constantinople; “White Slavers“ in Late Imperial Austria“, *Journal of the History of Sexuality* 02 (2011), 294.

⁴¹ Gundrum-Oriovčanin, „Statistika javnih bludnica (1907.-1908. godine) u Hrvatskoj i Slavoniji“, 15.

socijalno-znanstvenog fokusa. U tom kontekstu će se i ovaj rad temeljiti isključivo na analizi ženske prostitucije.

Država i društvo su odgovorili na rastući problem prostitucije stvarajući niz potencijalnih teorijsko-praktičnih rješenja u obliku idejnih koncepata reglementacije, abolicije i prohibicije. Reglementacija je pristup koji se temelji na ideji zdravstveno-policijskog nadzora nad prostitutkama. To podrazumijeva državni nadzor kroz primijenjenu zakonsku regulativu, a to znači da prostitucija podilazi ne samo redarstvenom i liječničkom nadzoru, već i poreznoj kontroli i sustavu. Iako je reglementacija bila najzastupljenije rješenje među europskim državama, pojedine struje u društvu, a posebice feministički pokret, su kritizirale njezinu etičku komponentu jer je ozakonila trgovinu bijelim robljem i nije uspjela u obuzdavanju sve istaknutije epidemijske naravi spolnih bolesti. Novi pristup abolicije tražio je ukidanje zakonske regulative jer je žene pretvarala u „robove muške pohote.“ Abolicionisti su tražili ukidanje normativnog okvira jer od takvog ozakonjenja prostitucije najviše koristi imaju klijenti. Isticali su i zahtijevali od države da suzbije pojave izravno povezane s prostitucijom poput javnih kuća, svodništva i trgovine bijelim robljem. Prohibicija prostitucije je u suštini značila potpunu zabranu prostitucije i svih neposrednih pojava koje proizlaze iz nje.⁴²

Moderna regulacija prostitucije na području Habsburške Monarhije, odnosno Austro-Ugarske započela je sredinom devetnaestoga stoljeća kao uobičajeni odgovor europskih zemalja na sve pogubnije posljedice nekontroliranoga širenja spolnih bolesti. Krajem istoga stoljeća regulacija na području austrijske i ugarske polovice temeljila se na kompromisu prohibicionista, koji su se zalagali za gotovo potpunu zabranu/prohibiciju, i dijela društva koji je opravdavao reglementaciju, iako je to bilo sa stajališta etike teško prihvatljivo društvenoj ćudorednoj vertikali. Kazneni zakon iz 1852. godine, čijih je nekoliko članaka uređivalo prostituciju, vrijedio je za cijelu Monarhiju, usprkos donošenju kasnijih zasebnih dopunskih zakonskih uredbi za svaku polovicu pojedinačno. Austrijska polovica dobila je dopunsku zakonsku podlogu za uređenje prostitucije 1873. godine, a ugarska polovica je to isto donijela 1867., odnosno 1885.

⁴² Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji*, 166-170; Iztok Šori, „Prostitucija u Sloveniji: Zabraniti, regulirati ili dekriminalizirati skrivenu populaciju?“, u: *Žena i politika: Seksualnost između lokalnog i globalnog*, ur. Đurđa Knežević (Zagreb: Ženska infoteka, 2005), 114, 115.

godine nakon objedinjenja Budima i Pešte.⁴³ Važno je pri tome napomenuti da je na prostoru Banske Hrvatske do svršetka Monarhije 1918. godine i dalje vrijedila kaznena regulativa iz 1852. godine zahvaljujući, između ostaloga, i političko-pravnoj posebnosti Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine.⁴⁴ Regulacija, odnosno reglementacija nije polučila uspjeh s obzirom na porast tajne prostitucije. Na prijelazu stoljeća prostitutke su se brojale u desecima tisuća te je javnost postajala sve uvjerenijom u neuspjeh odabranoga pristupa, što u konačnici i nije bilo daleko od stvarne ocjene stanja. Unatoč očitom neuspjehu, vlasti nisu mijenjale politiku reglementacije do samoga kraja.⁴⁵

⁴³ Melissa Hope Ditmore, ur., *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*, sv. 1 (Westport, Connecticut; London: Greenwood Press, 2006), 195.

⁴⁴ Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914* (Zagreb: Školska knjiga, 1968), 39; Zorko, *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća (do početka Drugog svjetskog rata)*, 33.

⁴⁵ Ditmore, ur., *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*, 195-200.

1.1. Osvrt na literaturu i izvore

Prilikom odabira teme i ciljeva istraživanja povjesničar mora biti prije svega upoznat s makrohistorijskim konceptom problematike i širom pozadinom promatranoga objekta istraživanja. Tematika prostitucije je u europskoj i svjetskoj historiografiji te općenito znanstvenoj publicistici iznimno bogato i sadržajno obrađena s obzirom na složenu društvenu konotaciju, a samim time i obujam istraživačkoga interesa. Istraživači poput Fernanda Henriquesa (*Prostitution and Society*, 1962) i Verna Bullougha (*The History of Prostitution*, 1975), koji nisu nužno promatrali fenomen sa historiografskog aspekta, utrlili su put kasnijim djelima svjetske historiografije koja će služiti kao znanstveni orijentir današnjim povjesničarima, a posebice povjesničarima s interesom za socijalne teme. U tom pogledu su iznimno važna djela Alaina Corbina (*Les filles de nocte*, 1978), Francesa Finnegana (*Poverty and Prostitution*, 1979) i Judith Walkowitz (*Prostitution and Victorian Society*, 1980) kao primjeri nove i drugačije metodologije.⁴⁶

Prve domaće znanstvene analize na temu općenito prostitucije započinju u okviru medicinsko-zdravstvene publicistike relevantnog časopisa Liječničkog vjesnika i djela Frana Gundruma-Oriovčanina krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Liječnički vjesnik predstavlja izvor iznimno bogat sadržajima koji iznose na vidjelo pogled ondašnje medicinske struke na uzročno-posljedičnu vezu prostitucije i spolnih bolesti, ali i ostalih bliskih i društveno neprihvatljivih pojava poput alkoholizma i kriminala. Jedan od autora čiji su radovi često izlazili u spomenutom časopisu bio je i Fran Gundrum-Oriovčanin. Cjeloživotni poziv liječničke struke uputio ga je na temelju radnog mjesta gradskog fizika u smjeru liječničkoga pregledavanja prostitutki u javnim kućama. Svakodnevno susretanje s pogubnostima spolnih bolesti i općenito teškoćama života prostitutki unutar i van javnih kuća stvorili su interes za dubljim razumijevanjem prostitucije i njezinih širokih društvenih implikacija. U tom kontekstu su neizostavne njegove statističke analize osobitosti prostitutki u javnim kućama na prostoru Hrvatske i Slavonije objavljene u Liječničkome vjesniku, a detaljnije obrađene i dorađene u njegovu najvažnijem djelu, iznimno rijetkome drugome izdanju, pod nazivom *Zdravstvo spolnoga života* iz 1914. godine. Potrebno je napomenuti i djelo Todora Cvetkova *Socijalni karakter prostitucije* (1908) kao zanimljivo svjedočanstvo i analizu negativnih posljedica

⁴⁶ Gilfoyle, „Prostitutes in the Archives: Problems and Possibilities in Documenting the History of Sexuality“, 518.

prostitucije koje proizlaze iz društvene nemoći. Važno je istaknuti i djela pravnika Josipa Šilovića, *Uzroci zločina* (1913) i *Trgovina bijelim robljem* (1932), koja analiziraju problem trgovine bijelim robljem i uzroke prostitucije kao društvene devijacije. Važno je istaknuti i djelo Tomislava Markovića *Skripta iz socijalne patologije* (1965), koje predstavlja neizostavnu sintezu teorijskih pristupa rješavanja problema prostitucije, a koji su razrađeni dijelom i kroz povijesni kontekst. Iako primarno ne spada u hrvatsku publicistiku, potrebno je navesti i djelo Dragana Radulovića *Prostitucija u Jugoslaviji* (1986), koje predstavlja važan pokušaj interdisciplinarnog objedinjavanja povijesti, sociologije i prava te općenito analize teorijskih pristupa. Prvu sintezu povijesti prostitucije na prostoru grada Zagreba donosi djelo Tomislava Zorka *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici 20. stoljeća* (2013), koje je poprilično važno jer predstavlja prvo sustavno djelo takve tematike i neizostavan je orijentir za bilo kakva buduća istraživanja povijesti prostitucije na području grada Zagreba. Važno je napomenuti da je u zadnjih desetak godina objavljeno nekoliko članaka o povijesti prostitucije gradova Osijeka, Slavonskoga Broda, Bjelovara, Križevaca, Rijeke, ali i Istre te općenito Primorja. Unatoč navedenim analizama, ne postoji rad koji detaljnije razgrađuje svakodnevni aspekt interakcije zagrebačkih prostitutki, vlasnika bludilišta i redarstvenih snaga u pogledu kršenja zdravstveno-redarstvenih regulativa i sankcioniranja prekršaja krajem 19. i poč. 20. stoljeća.

Arhivska građa u obliku redarstvenih spisa unutar Hrvatskoga državnoga arhiva i Državnoga arhiva Zagreb je od velike važnosti za rasvjetljavanje promatrane tematike. Važna je posebice zbog odgovora na pitanja o životu prostitutki unutar javnih bludilišta, metodama kršenja zdravstveno-redarstvenih regulativa i sankcioniranja prekršaja te funkcionalnoj primjenjivosti normativnog akta. Fond *Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove* Hrvatskoga državnoga arhiva ne obiluje toliko korisnim izvorima koliko fond *Gradsko poglavarstvo Zagreb* Državnoga arhiva Zagreb. Potonji obiluje redarstvenim prijavama i unutarnjom korespondencijom lokalne vlasti, ali i sadržava lokalne propise koji su regulirali javne kuće na prostoru Zagreba. Osim toga, fond sadržava i registre prijavljenih prostitutki s vrijednim podacima.

Novine, kao svojevrsno ogledalo društva, su također vrijedan izvor za tumačenje prostitucije jer donose zapise o potezima i politici zagrebačkoga redarstva u kontekstu odnosa prema prostituciji, ali i pridonose razumijevanju društvenoga morala i javnoga stava lokalne zajednice.

1.2. Ciljevi istraživačkoga rada

Cilj istraživačkoga rada će obuhvatiti analizu pravne regulacije, odnosno pominje pristupiti tumačenju normativnog rješenja javne, regulirane ženske prostitucije na prostoru Zagreba krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Protumačit će slijed pravnih regulativa počevši od prvih sustavnijih oblika kontrole do posljednjih zdravstveno-redarstvenih rješenja regulacije prostitucije na prostoru grada Zagreba. Ujedno će se kroz metodu komparativne analize odgovoriti na problematiku regulacije prostitucije na lokalnoj i općenitoj, monarhijskoj razini, s ciljem utvrđivanja ne samo sličnosti i razlika, već i razine međusobne korelacije i utjecaja.

Rad će također obuhvatiti analitičku raščlambu donesenih regulativa u kontekstu borbe protiv fenomena tajne prostitucije i proizlazećeg nekontroliranoga širenja spolnih bolesti. Rad će, između ostaloga, pokušati rasvijetliti obujam tajne prostitucije na prostoru grada Zagreba i istražiti društvene konotacije tog vida prostitucije. Posebna će se pozornost obratiti na *prirodna* izvorišta tajne prostitucije u obliku mjesta i zanimanja koja služe kao paravan istome. Osim toga, rad će se pozabaviti i pitanjem trgovine ženskim robljem, kao jednoga iznimno rasprostranjenoga fenomena koji nije izostavio ni hrvatske prostore.

Istraživanje će ujedno obuhvatiti i socijalno-ekonomske i osobne, psihološke uzroke pristupanja prostituciji. To ne obuhvaća samo prostitutke kao izravne pružateljice usluge, već i svodnike sa svojim vlastitim interesnim motivom. Obratit će se posebna pozornost na komparaciju motiva specifičnih za lokalne, hrvatske pojmove i svjetske razmjere problematike osobne motivacije.

Analiza će također obuhvatiti i prijestupe (delikte) usvojenih ustavnih rješenja regulacije prostitucije, kako na široj državnoj razini, tako i na lokalnome zagrebačkome području. Rad će također obuhvatiti i mikrohistorijski koncept svakodnevice zagrebačkih prostitutki u kontekstu kompleksnoga odnosa vlasnika bludilišta i samih bludnica, izravnoga primjenjivanja pravilnika o prostituciji od strane provoditelja regulatorne politike, odnosno redarstva, i percepcije prostitucije od strane lokalne zajednice, čijim je nesumnjivo sastavnim dijelom.

2. KAZNENI, REDARSTVENI I ZDRAVSTVENI PROPISI REGULIRANJA PROSTITUCIJE NA PROSTORU MONARHIJE

2.1. Kazneni, redarstveni i zdravstveni propisi do donošenja Kaznenog zakona od 27. svibnja 1852. godine

Iako je regulacija prostitucije na prostoru *Dunavske Monarhije* imala svoje moderno utemeljenje sredinom devetnaestoga stoljeća, regulacija na prostoru nekadašnje Austrijske Carevine, odnosno Austro-Ugarske imala je svoje značajnije i sustavnije začetke još tijekom 18. stoljeća, u vrijeme vladavine Marije Terezije i Josipa II.

Marija Terezija se odlučila pomnije pozabaviti pitanjem javnoga morala i prostitucije stvorivši novi pravni okvir i osnovavši tzv. *Komisije za javni moral* ili *Keuschheitskommissionen* koje su, između ostaloga, regulirale i lokalnu prostituciju.⁴⁷ Novi carski kazneni zakonik *Constitutio Criminalis Theresiana* iz 1768. godine uređivao je kaznenu regulativu koja je obuhvaćala i prostituciju. Ukoliko bi pojedina prostitutka opljačkala klijenta ili zarazila spolnom bolešću, nekoliko članaka nove zakonske regulative nalagalo je da se prostitutka bičuje, ošiša na ćelavo, premaže smjesom katrana i čađe te izloži pogledu javnosti zavezana za stup srama.⁴⁸ Neke su prostitutke bile čak pritvorene ili zatvorene u duševne bolnice,⁴⁹ a velik je broj prostitutki bio deportiran na granicu u Banat.⁵⁰ Zanimljivo je da su čak neke prostitutke surađivale s redarstvom u cilju otkrivanja i izdvajanja nemoralnih i *nepristojnih* građana.⁵¹

Josip II. je, za razliku od Marije Terezije, imao jedno posve drugačije viđenje problema prostitucije s obzirom na okolnosti. Beč je krajem 18. stoljeća imao toliko javnih kuća da je jednom prilikom Josip II. upitan o potencijalnoj regulaciji prostitucije u obliku državnoga nadzora nad javnim kućama odgovorio: „Ukoliko bi netko htio primijeniti sustav javnih kuća,

⁴⁷ Ivan Matko, „Ureditev prostitucije v Sloveniji“, *Liječnički vjesnik* 12 (1919), 678.

⁴⁸ Ditmore, ur., *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*, 194; Bláha, „Historical Development of Prostitution in Europe and its Impact on the Czech Republic“, 202.

⁴⁹ Melissa Hope Ditmore, ur., *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*, sv.1, 194.

⁵⁰ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 273.

⁵¹ Jušek, „Sexual Morality and the Meaning of Prostitution in *fin-de-siècle* Vienna“, 131.

bio bi primoran cijeli grad staviti pod jedan krov.⁵² Za njegove vladavine su ukinute Komisije za javni moral i naglasak je s kaznenog gonjenja stavljen na prevenciju negativnih posljedica prostitucije. Određeno je da se sve bečke prostitutke podvrgnu liječničkoj pregledbi radi sprječavanja širenja spolnih bolesti.⁵³ Godine 1787. donesen je *Opći zakonik o zločinima i njihovom kažnjavanju*⁵⁴ u kojem se jasno i decidirano navode kazneni postupci za svodništvo i organiziranu prostituciju.⁵⁵ U člancima 73. i 74. svodništvo se kažnjava slanjem prekršitelja na javne radove. Predviđeno je pooštrenje kazne ukoliko bi prekršitelj zaveo nedužnu, nevinu osobu. Ukoliko bi došlo do ponavljanja nedjela, prekršitelj bi bio javno osramoćen i osuđen, tjelesno kažnjen nanošenjem fizičke boli i protjeran s mjesta počinjenja zločina. Članci 75. i 76. određuju kaznu za prostituciju i posljedično ostvarivanje profita. Prekršitelj se kažnjava zatvorom i ponavljanje nedjela dvostruko produljuje trajanje zatvorske kazne, ali i uključuje ostale oblike kažnjavanja kao npr. tjelesno kažnjavanje i uskraćivanje hrane, ukoliko bi zavedena osoba bila maloljetna.⁵⁶ Općenito, novi zamah širenja prostitucije, promjena odnosa prema prostituciji i novo razumijevanje općedruštvenih implikacija omogućili su tijekom vladavine Josipa II. prve naznake reglementarnog sustava kao temelja budućega uređenja problema prostitucije.

Tijekom vladavine Franje II., odnosno Franje I. usustavljena je i donesena 1803. godine austrijska kodifikacija kaznenoga prava pod nazivom *Codex Poenalis Criminibus*^{57, 58} Taj je

⁵² *Ibid* 131.

⁵³ Bláha, „Historical Development of Prostitution in Europe and its Impact on the Czech Republic“, 202.

⁵⁴ Thomas Vormbaum, *A Modern History of German Criminal Law*, ur. ser. Michael Bohlander (Berlin; Heidelberg: Springer-Verlag, 2014), 30.

⁵⁵ *Opći zakonik o zločinima i njihovom kažnjavanju* ili *Constitutio Criminalis Josephina* stupio je na snagu u Hrvatskoj i Ugarskoj kraljevini kraljevskim patentom br. 22793 od 26. lipnja 1787. godine, čime je po prvi put hrvatski prostor dobio normirano, kodificirano kazneno pravo. Tri godine kasnije Josip II. ga je ukinuo te je za Hrvatsku i Ugarsku vrijedilo pravo prije uvođenja *Josephine*. Sam zakonik je preveden i tiskan 1787. godine u Budimu od strane Ivana Matkovića pod nazivom *Općinska naredba od zločinah i njihovih pedepsah*: Leo Cvitanović, „Aktualna problematika zastare u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu“, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2 (2006), 507; Josip Miletić, „Hrvatsko kaznenopravno nazivlje“, *Rasp. Inst. hrvat. jez. jezikosl.* 29 (2003), 409.

⁵⁶ *The Emperor's new code of criminal laws. Published at Vienna, the 15th of January, 1787. Translated from the german by an officer* (Dublin: John Rea for messrs. Moncrieffe, White, Byrne, and Moore, 1787), 107, 108. <https://books.google.hr/books?id=764iAAAAMAAJ&pg=PP9&lpg=PP9&dq=The+Emperor%27s+new+code+of+criminal+laws.&source=bl&ots=sWdbWDVdat&sig=dwsIoFfiJCQkDWy2DeDshWvWWaU&hl=hr&sa=X&ved=0CCgQ6AEwAWoVChMI5tLns9CNxwIVRFnbCh2srwRD#v=onepage&q&f=false> (posjet 25.11.2015)

⁵⁷ Prijevod zakonika objavljen je 1804. godine u Zadru pod nazivom *Skupozakonik iliti naredbe česarske kraljeve vrhu zločinah i pedipse određene protivu zločincem*: Josip Miletić, „Povijesni razlozi terminoloških promjena u novom hrvatskom kaznenom zakonodavstvu“, *Croatica et Slavica Iadertina* 1 (2005), 78.

⁵⁸ Cvitanović, „Aktualna problematika zastare u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu“, 507.

kazneni zakonik u drugome dijelu pod nazivom *De politicis delictis et procedendi modo*, prve sekcije naziva *De politicis delictis, eorumque poenis*, trinaeste glave naziva *De delictis politicis contra publicam honestatem*, u 254. članku pod nazivom *Cum corpore quaestus* i dalje definirao prostituciju kao prekršaj te je predviđao kaznu zatvora u trajanju od jednog do tri mjeseca, ukoliko je sama pojava izazvala javno zgražanje i neugodnost, ukoliko su zavedeni maloljetnici/mladići ili ukoliko je prostitutka, iako svjesna da je spolno oboljela, općila s klijentima.⁵⁹

Vidljivo je da je percepcija prostitucije bila svedena u navedenome periodu kao opasnost i prijetnja javnome moralu. Regulative nakon Marije Terezije su postavile naglasak sa izričitog represivnog gonjenja na idejni koncept prevencije negativnih posljedica prostitucije kao npr. širenja spolnih bolesti, ali i svodništva, koje implicira, između ostaloga, i trgovinu bijelim robljem.

⁵⁹ *Codex poenalis de criminibus et delictis politicis (d.d. Viennae 3. Sept 1803), sec. part.* (Viennae: Joan. Thom. Nob.deTrattnern, 1803), 98(https://books.google.co.in/books?id=1ZRNAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (zadnji posjet 25.11.2015 .); Donald J. West i Richard Green, ur., *Sociolegal Control of Homosexuality: A Multi-Nation Comparison* (New York: Plenum Press, 1997), 271.

2.2. Kazneni zakon od 27. svibnja 1852. godine

Kao što je već navedeno, sredinom stoljeća započinje razdoblje moderne regulacije prostitucije na prostoru tada još uvijek Austrijske Carevine. Austrijski ministar pravosuđa Anton von Schmerling započeo je 1851. godine s radom na novoj kodifikaciji kaznenoga prava i u kratkome roku, već 1852., završio sa usustavljanjem nove tripartitne pravne osnove koja se temeljila na novoj klasifikaciji: zločini (njem. *Verbrechen*), prijestupi (njem. *Vergehen*), prekršaji (njem. *Uebertretungen*). Iako su postojale određene izmjene, novi zakonik je bio u suštini revidirano izdanje zakonika iz 1803. godine.⁶⁰ Unatoč tomu, *Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekršajih* od 27. svibnja 1852. predstavlja za hrvatske pojmove „prvu pravu kodifikaciju u hrvatskoj kaznenopravnoj povijesti.“⁶¹

Drugi dio kaznenoga zakona iz 1852. godine pod nazivom *O prestupcih i prekršajih* (§§ 233-532) u trinaestoj glavi *O prestupcih i prekršajih suprot javnoj ćudorednosti* (§§ 500-525) pod člancima §509., §510., §511., §512., §513., §514. i §515. normira pitanje prostitucije odnosno *bludnosti* kao obrta.⁶² Već je u samoj tematskoj podjeli zakonika vidljiva klasifikacija prostitucije kao pojave koja je suprotna javnoj ćudorednosti odnosno etički neprihvatljivo utjelovljenje društvenih poroka.

Reguliranje prostitucije započinje člankom 509. pod nazivom *Bludnost kao obert*. Početak članka navodi da se „kažnjenje onih, koje tielom svojim bludno tērguju“ postavlja pod nadzor lokalnoga redarstva. Ova regulativa je od iznimne važnosti jer ne ističe samo praktičnost zakonodavaca u smislu reguliranja lokalne prostitucije od strane „redarstva miestnoga“, koje je ipak iz objektivnih razloga najpozvanije da prostor vlastite jurisdikcije oblikuje u skladu s lokalnim potrebama i uvjetima, već pokazuje jedno službeno državno razumijevanje prostitucije

⁶⁰ Ludwig von Bar, *A History of Continental Criminal Law* (Boston: Little, Brown and company, 1916), 364.

⁶¹ Cvitanović, „Aktualna problematika zastare u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu“, 508.

⁶² „Carski patent od 27. Svibnja 1852, kojim se za svukoliku cesarovinu, izim vojničke Krajine, kao jedini kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekršajih, proglašuje i od 1. Rujna 1852 počamši, u kriepost stavlja novo, poznijimi zakoni popunjeno izdanje kaznenoga zakona o zločinstvih teških redarstvenih prestupcih od 3. Rujna 1803, u koje je primljeno više novih ustanovah (dalje: Carski patent od 27. Svibnja 1852),“ *Sveobći državno-zakonski i vladni list za Carevinu Austriansku*, 31.srpnja 1852., 585-586 https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/KZ_5.pdf (zadnji posjet 25.11.2015.); Hinko Hinković, ur., *Kazneni zakon od 27. svibnja 1852 sa naknadimi, pojedinih ustanovah tićućimi se zakoni i naredbami* (Zagreb: Knjižara Mučnjak i Senftleben, 1884), 291-293.

kao kompleksnoga fenomena sa svojim prostornim različitostima, odnosno specifičnostima. Nadalje članak navodi propisanu kaznu strogoga zatvora u trajanju od jednoga do tri mjeseca ukoliko „bludnica javnostju veliku dade sablazan“, „zavodi mladiće“ ili znajući da ima spolnu bolest „sramotni svoj zanat nastavi.“⁶³ Upravo navedeno izazivanje *javne sablazni* predstavlja jedan poprilično neodređen pojam koji potencijalno podilazi širokome tumačenju, a samim time ostavlja prostor za razne manipulacije. To samo potvrđuje viđenje da je austrijsko zakonodavstvo imalo nejasne zakonske uredbe o prostituciji proizašle iz ustaljene represivne komponente.⁶⁴ Vidljivo je, također, da je zakonik nastavio politiku prevencije širenja spolnih bolesti u skladu sa tadašnjom općeprihvaćenom potrebom i praksom na paneuropskoj razini.

Sljedeći članak, § 510., pod nazivom *Bludni obèrt žene udate*, regulira, kao što sam naziv sugerira, odnos prema prostituciji udanih žena. Ukoliko suprug „nepovede tužbu,“ navodi se da će se „čeljade udato“ pravno tretirati kao neudana žena i prema pripadajućim propisima kazneno goniti, a to znači mogućnost izricanja kazne strogoga zatvora, kao što je definirano u prijašnjem članku. Na kraju članka se ističe da će se, ukoliko se utvrdi da je bludnica udana, potvrđeno činjenično stanje smatrati kao „otegotjujuća okolnost.“⁶⁵ Takvo stajalište nesumnjivo potvrđuje ondašnju važnost braka kao društvene institucije, međutim, mnogi današnji istraživači, kao i ondašnji, uviđaju i uviđali su da je odnos prema braku neposredno povezan s raširenošću prostitucije. Naime, što je status bračne veze uvaženiji i strože definiran u zajednici, to prostitucija biva sve raširenijom. To se objašnjavalo određenjem prostitucije kao posljedice morala jer moral zahtijeva sudržavanje od urođenih bioloških nagona, a to znači perpetualno stanje sve nagomilanije energije i želje za ispunjenjem potreba. Upravo je zato prostitucija cvala u srednjemu vijeku kao razdoblju iznimne kolektivne posvećenosti sakramentu braka.⁶⁶ Gledajući kroz prizmu takve ideje, u društvu Monarhije se stvaralo jedno cikličko gibanje u kojemu je općeprihvaćeni društveni etički imaginarij nametao svoju ideju/ideologiju o strogosti bračne veze zakonodavcima i pravnicima kao članovima te iste zajednice. Refleksivno su zakonodavni subjekti tu ideju implementirali u odnos prema prostituciji kao jednoj od manifestacija društva. Posljedično je prostitucija kao porok postajala sve privlačnijom zbog

⁶³ *Ibid* 585.

⁶⁴ Janez Cvirn, „Iz zgodovine prostitucije v Celju ob koncu prejšnjega stoletja“, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 33 (1985), 142.

⁶⁵ *Carski patent od 27. Svibnja 1852*, 585; Hinko Hinković, ur., *Kazneni zakon od 27. svibnja 1852*, 291.

⁶⁶ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 211; Gundrum-Oriovčanin, „Statistika javnih bludnica (1907.-1908. godine) u Hrvatskoj i Slavoniji,“ 15, 16.

nametnute ideje o suzdržavanju, a to će ponovno pokrenuti novi val čudorednih silnica sa svojim neuspjelim zakonodavnim posljedicama na širenje i status prostitucije te društva u cjelini.

Članak 511., pod nazivom *Kad muž pristane na to i odatle bude vuko korist*, uređuje odnos u slučaju da je muž „privolio na sramotni taj zanat žene svoje“ iz osobnog koristoljublja. Predviđena je kazna strogoga zatvora u trajanju od tri do šest mjeseci uz mogućnost pooštrenja.⁶⁷

Sljedeći, 512. članak, pod nazivom *Svodstvo*, regulira svodništvo⁶⁸ kao jedan od aspekata prostitucije. Navodi se kroz tri specifikacije da je za prekršaj svodništva kriv onaj:

- a) „koi bludnicama za tieranje nedopuštena obërta njihova u sebe daje redovito boravište ili ini zaklon;“
- b) „koi se zanima dovodjenjem takove čeljadi;“
- c) „koi se drugčije da upotrebit, kao posrednik, u takovih nedopuštenih sporazumljenjih.“⁶⁹

Specifikacije su očigledno usmjerene protiv javnih kuća odnosno *bludilišta* i mreže ljudi koja stoji iza trgovine bijelim robljem. Trgovina bijelim robljem bila je iznimno raširena pojava tijekom 19. stoljeća, a posebice krajem istoga stoljeća i početkom 20. stoljeća, kako na prostoru Monarhije, tako i na međunarodnoj razini. Vlasnici javnih kuća putovali su Monarhijom u potrazi za mladim, siromašnim, lakovjernim djevojkama varajući ih obećanjima o ženidbi, boljem zaposlenju i općenito boljem životu.⁷⁰ Svodnici su posjećivali bolnice u potrazi za djevojkama, koje su tek rodile neželjeno vanbračno dijete, nudeći im *novo radno mjesto*.⁷¹ Izvori pokazuju da su u bečkim bordelima završavale prostitutke porijeklom iz Galicije, Mađarske, donje Austrije, Šleske, Češke i ostalih dijelova Monarhije.⁷² Ni hrvatski krajevi nisu ostali izostavljeni u trgovini bijelim robljem. Veliki broj raznih muških i ženskih agenata i svodnika pohodio je u potrazi za djevojkama i hrvatske gradove poput Zagreba⁷³ ili Osijeka⁷⁴. Već je

⁶⁷ „Carski patent od 27. Svibnja 1852“, 585; Hinko Hinković, ur., *Kazneni zakon od 27. svibnja 1852*, 292.

⁶⁸ Svodnik ili *makro* je pojedinac koji živi na račun prostitutkine zarade. On ne prima samo njen novac, već je i njezin ljubavnik. Svodnik je u principu „svaki muškarac koji živi sa ženom za koju zna da je prostitutka, kada ih ona oboje uzdržava, a on joj pomaže da nadje posao“. Olga Petak, „Socijalni i socijalno-psihološki faktori regrutiranja uličnih prostitutki“, 78, 79.

⁶⁹ „Carski patent od 27. Svibnja 1852“, 585-586; Hinko Hinković, ur., *Kazneni zakon od 27. svibnja 1852*, 291.

⁷⁰ Wingfield, “Destination: Alexandria, Buenos Aires, Constantinople; “White Slavers“ in Late Imperial Austria,“ 295-297.

⁷¹ Forrai, „History of the Politics of Prostitution in Hungary (19-20th C.),“ 34.

⁷² *Ibid* 298.

⁷³ Josip Šilović, *Trgovina bijelim robljem: Pučka sveučilišna predavanja 29 i 30 januara i 1 i 2 februara 1932.* (Zagreb: vlast. naklada; Tisak zaklade tiskare Narodnih novina, 1932), 43.

1866. Namjesničko vijeće bilo poznato s pojedincima koji opskrbljuju javne kuće Zagreba i Pešte.⁷⁵ O tome svjedoči i zapis iz novina o uhićenju poslovođe bludilišta iz Pečuha na gornjogradskom kolodvoru u Osijeku u trenutku kupovanja karte za Vasarhely namijenjene jednoj bludnici.⁷⁶ Međunarodni karakter trgovine robljem anulirao je mogućnost isključivo gradova Monarhije kao potencijalnih odredišta. Mlade djevojke su završavale u javnim kućama, kavanama i zabavištima Aleksandrije, Istanbula i Turske, Buenos Airesa i Argentine, Rio de Janeira i Brazila, ali i Sjeverne Amerike. Državna vlast je bila s time upoznata i njezina politika suprotstavljanja je obuhvaćala angažman diplomatskih predstavništava u cilju otkrivanja međunarodnih ruta i involviranih osoba. Austrijska policija je postavljala obavijesti na željezničkim kolodvorima o opasnostima trgovine robljem. Predlagala se kontrola posebnih novinskih oglasa koji su mogli navesti mlade žene na krivi put.⁷⁷ Vlasti su mogle oduzeti putovnicu djevojkama koje su se zaputile u Južnu Ameriku, ukoliko je postojala opravdana sumnja o prostituciji.⁷⁸ Također je i lokalno zagrebačko redarstvo bilo upoznato s međunarodnim karakterom trgovine robljem navodeći u jednom unutarnjem policijskom spisu svjesnost o postojanju međunarodnog „kartella“ i potrebe za međunarodnom pomoći.⁷⁹ Zanimljiv je primjer iz Zadra gdje je jedan slučajni prolaznik svjedočio nevolji Mađarica u lokalnom bludilištu. Šesnaestogodišnja prostitutka iz Mađarske, pobjegavši iz javne kuće, zatražila ga je pomoć zbog namjere vlasnika bludilišta da nju i ostale prostitutke odvede u Malu Aziju, a odande se, kako sama navodi, ne mogu spasiti.⁸⁰ Također, novine bilježe vijesti o trgovini bijelim robljem. Već 1869. godine zabilježena je u Narodnim novinama borba budimskog gradskog satništva protiv međunarodne trgovine. Navodi se da su ju „tjerale neke Bećanke, među kojima se nalazi i jedna fiakerica.“ Nadalje se u članku navodi da je „za zadnje vožnje pobjegla takova jedna trgovkinja sa 13 ženskih, da jih odveze u Aleksandriju.“⁸¹ U jednim se novinama navodi primjer poljskog agenta koji je jednom prilikom za iznos od 25.000 kruna prodao osam djevojaka u Južnu

⁷⁴ Jelena Belović-Bernadzikowska, *Bijelo roblje* (Koprivnica: Naklada knjižare Vinka Vošickog, 1923), 50.

⁷⁵ Iskra Iveljić, *Očevi i sinovi: Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, 319.

⁷⁶ „Kronika – Pokrajinska“, *Novosti*, 03. travnja 1914., 04.

⁷⁷ Wingfield, „Destination: Alexandria, Buenos Aires, Constantinople; „White Slavers“ in Late Imperial Austria“, 298-302.

⁷⁸ „Različite viesti – Trgovina sa djevojkama“, *Narodne novine*, 07. siječnja 1885., 03.

⁷⁹ Hrvatska (dalje: HR) - Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA) - fond br. 79; Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove (dalje: UOZV), sv. XIII – 27, kut. 3245, sign. 55367/1904: *Poglavarstvo slobodnoga i kraljevskoga glavnoga grada Zagreba upućuje Visokoj kraljevskoj zemaljskoj vladi dopis o pritužbi prostitutkinje Beti Ferner radi zloporaba što ih čine vlasnici noćnih zabavišta.*

⁸⁰ HR - HDA - 79 UOZV, XIII – 27, 3245, 97838/1904.

⁸¹ „Različite viesti – Trgovina sa ženskim“, *Narodne novine*, 09. veljače 1869., 03.

Ameriku. Nadalje se u istome članku navodi da se nalazi „na Balkanu po turskim kućama preko 25.000 slavenskih ropkinja, od koji su mnoge Hrvatice.“⁸² Iako je jasno vidljiva altruistička i utilitaristička namjera zakonodavaca u članku 512., ali i u ostalim člancima koji se neizravno tiču prostitucije,⁸³ njen ukupni doseg bio je iznimno ograničen i nije polučio željene rezultate te se može zaključiti da je odredba bila u suštini bezopasna za međunarodnu trgovinu robljem i cvjetanje bludilišne djelatnosti.

Sljedeća dva članka, 513. *Kazan* i 514. *Kazan u slučaju ponovljenja*, odnose se na određenje kazne za počinjenje svodništva i ponavljanje nedjela. Propisana je kazna strogoga zatvora u trajanju od tri do šest mjeseci, a povećanje kazne slijedi ukoliko se prekršitelj nastavi baviti nedopuštenim obrtom. Za ponavljanje prekršaja propisano je da će se prekršitelj „odpraviti iz mjesta gdje do tad bude boravilo; a ako bude inostrano, odpraviti se ima iz krunovina cesarovine svihkolikih.“⁸⁴

Članak 515., pod nazivom *Davanje prigode bludnosti od strane gostionikah, krčmarah ili njihove služinčadi*, uređuje kaznenu odgovornost onih gostioničara, krčmara ili njihovih sluga koji unutar okvira zakonski reguliranog obrta, tj. gostione ili krčme potajno vode djelatnost prostitucije. Gostioničar ili krčmar uhvaćen prvi put u vođenju tajne prostitucije kažnjava se globom od 25 do 200 forinti. Ukoliko prekršitelj nastavi nakon prvoga kažnjavanja s kršenjem regulative, očekuje ga zabrana rada u gostioničarskom ili krčmarskom obrtu i pravno će biti kvalificiran nesposobnim za obavljanje takvoga obrta. Sluge ili sluškinje će za isti prekršaj počinjen bez znanja vlasnika obrta odgovarati zatvorom od osam dana do tri mjeseca.⁸⁵ Vidljivo je da je zakonodavna instanica ustanovila gostionice i krčme kao potencijalna rasadništva tajne, nekontrolirane prostitucije. To i ne treba čuditi s obzirom na višestoljetnu povezanost prostitucije i krčme koja datira još od srednjovjekovnih vremena.⁸⁶ Zakonodavci, liječnici i dr. nisu mogli tijekom 19. i početkom 20. stoljeća ignorirati povezanost konzumacije alkohola, ponajviše u

⁸² F.D.- K., „Trgovina sa djevojkama“, *Pučki prijatelj*, 20. veljače 1908., 35.

⁸³ Članci koji se neizravno tiču prostitucije: 92. *Postupanje s bezpovlastnim kupiocima ljudi*, 93. *Postupanje s bezpovlastnim ograničenjem osobne slobode kojega čovjeka*, 94. *Kazan* (odnosi se na §92. i §93.), 95. *Postupanjem s čovjekom kao s robom*, 96. *Otmicom*., 97. *Kazan* (Odnosi se na §96.), 128. *Oskvrnutje*, 132. *Zavedenje na bludnost/svodstvo glede osobe koje nevine*: „Carski patent od 27. Svibnja 1852“, 514-515, 520-521; Hinko Hinković, ur., *Kazneni zakon od 27. svibnja 1852*, 74-76, 88-89.

⁸⁴ „Carski patent od 27. Svibnja 1852“, 586; Hinko Hinković, ur., *Kazneni zakon od 27. svibnja 1852*, 292-293.

⁸⁵ *Ibid* 586; 293.

⁸⁶ Gordan Ravančić, „Prilog poznavanju prostitucije u Dubrovniku u kasnom srednjem vijeku“, *RADOVI - Zavod za hrvatsku povijest* 31 (1998), 128.

krčmama i gostionama, s prostitucijom, a posljedično i širenjem spolnih bolesti. Smatralo se da alkohol „podražuje putenu pohotu“ i potencijalno vodi do nesagledivih posljedica po pojedinca, a onda i po društvo.⁸⁷ Gundrum ističe da su tajne bludnice, odnosno „konobarice“ izvor zaraze i da predstavljaju element bez kojeg su gostione i kavane gotovo nezamislive.⁸⁸

Pravno-politička osnova Austro-ugarske nagodbe iz 1867. godine nije više potvrđivala jedinstveni kazneni okvir prostitucije s obzirom da nije niti izravno niti neizravno obuhvaćena dogovorenim zajedničkim poslovima.⁸⁹ Potreba za novim zakonskim okvirima, koji će tek uslijediti, potvrđuje, s jedne strane, htijenje da se riješi problem pravne nesigurnosti nastale novom dvojnomo pravnom nadležnošću, a s druge strane, iskazuje nedostatnost mjera iskazanih u kaznenim regulativama iz 1852. godine. *Kazneni zakon o zločinstvima, prestupcima i prekršajima* od 27. svibnja 1852. bio je primjer legislative s popriličnim nejasnoćama u pogledu reguliranja prostitucije. Članak 509. postavlja kažnjavanje prostitucije u ruke redarstva koje kazneno evidentira bludnice ukoliko sablažnjuju javnost ili zavode mladiće. Postavlja se pitanje tumačenja „sablažni.“ Što sablažan uistinu jest i kako ju pravno odrediti? Kako se ona očituje? Koji pokazatelji upućuju na to da je javnost sablažnjena? Postavlja se i pitanje zavođenja. Kakvo ponašanje upućuje na namjeru zavođenja? Kako prepoznati zavedenog mladića? Nedostatna jasnoća mjera otvorila je prostor za zloupotrebljavanjem zakonika i u suštini onemogućila njegovu djelotvornost. Najočitiji primjer tomu je članak 512. koji nedvosmisleno zabranjuje uopće mogućnost postojanja javnih kuća, međutim, to nije prouzročilo zatvaranje bludilišta, već je vlast tolerirala *kuće ljubavi* i omogućila njihovo nesmetano širenje. Čak su se i u zadnjim mjesecima opstanka Monarhije, 1918. godine, u službenom izvješću Kr. zem. zdravstvenog vijeća čule kritike članka 509. jer se bludnica kažnjava zato što „sramotni svoj zanat“ nastavlja, a ne zbog činjenice da je svjesno „ugrozila ili oštetila zdravlje druge osobe.“⁹⁰

⁸⁷ Fran S. Gundrum-Oriovčanin, *Alkohol i venerične bolesti* (Zagreb: Tisak Antuna Scholza, 1912.), 13-14.

⁸⁸ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 478.

⁸⁹ O zajedničkim poslovima vidi u: Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, 30.

⁹⁰ Vilim Pejčić, „Suzbijanje spolnih bolesti: Izvješće kr. zem. zdravstvenog vijeća iz sjednice od 19. travnja 1918.“, *Liječnički vjesnik* 06 (1918), 195.

2.3. Dopunski kazneni, redarstveni i zdravstveni propisi za Austriju i Ugarsku nakon donošenja Kaznenog zakona od 27. svibnja 1852. godine

Cislajtaniya, austrijska polovica Monarhije, donijela je novi oblik regulacije prostitucije 06. veljače 1873. godine.⁹¹ Odluka o donošenju bila je potaknuta sve većim zahtjevima određenih struja unutar liječničke zajednice o potrebi reglementacije, a ne isključive zabrane prostitucije, i dolaskom velikoga broja posjetitelja Svjetske izložbe koja se održavala te godine u Beču. Policiji se nije svidjela ideja nove regulative jer je to smatrala uplitanjem u svoj *modus operandi*.⁹² Novinu zakonika predstavljalo je uvođenje zdravstvenoga nadzora nad prostitutkama u obliku zdravstvenih knjižica u kojima su se nalazili zapisi o rutiniranim liječničkim pregledima, a te iste knjižice prostitutke su morale imati u svakome trenutku.⁹³ Određene su i kazne za one prostitutke koje nisu imale zdravstvenu knjižicu.⁹⁴ Time je zdravstvena knjižica postala svojevrsna registracija i dozvola za bavljenje prostitucijom, iako je još uvijek vrijedila zabrana prostitucije Kaznenoga zakona iz 1852. godine. Posljedično će ta kontradiktornost utjecati na povišenje najamnine vlasnicima bludilišta i omogućiti eventualna ucjenjivanja i zlorabu zakona.⁹⁵ Godine 1885. donesena je zakonska odredba koja je dodatno uredila pitanje nedovoljno izričite nadležnosti lokalnoga redarstva 509. članka iz 1852. godine. Naime, određeno je da će uređenje prostitucije biti prepušteno lokalnome redarstvu kao tijelu nadležnome za sigurnost prema vlastitome nahođenju i uvjetima. Određene su kazne i uvjeti njihova implementiranja. S druge strane, člankom 509. iz 1852. određeno je da lokalno redarstvo ima pravo kazniti prostituciju, ali ne i dužnost toga istoga, što predstavlja izvjestan napredak. Međutim, i dalje je u regulativi iz 1885. ostao neriješen problem definiranja prostitutke. Zakon nije radio razliku između prostitutki, promiskuitetnih žena ili jednostavno priležnica s redovitim ljubavnim odnosima, osim u slučaju prostitutki u javnim kućama. Takvu moralnu dilemu zakonodavci su ostavili lokalnim vlastima, čime se prostitucija ponovno nalazila u sferi reguliranoga/dozvoljenoga ili

⁹¹ Ditmore, ur., *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*, sv.1, 195.

⁹² Jušek, „Sexual Morality and the Meaning of Prostitution in *fin-de-siècle* Vienna“, 132.

⁹³ A. Sary, W. Kopp i J. Söltz-Szöts, „Medical Health Care for Viennese Prostitutes“, *Sexually Transmitted Diseases* 3 (1991), 159.

⁹⁴ Josef Schrank, *Die amtlichen Vorschriften betreffend die Prostitution in Wien in ihrer administrativen, sanitären und strafgerichtlichen Anwendung* (Beč: Verlag von Josef Saffar, 1899), 02.

⁹⁵ Jušek, „Sexual Morality and the Meaning of Prostitution in *fin-de-siècle* Vienna“, 133.

nedozvoljenoga.⁹⁶ Regulacija prostitucije je 1894. godine dodatno uređena novim zakonskim uredbama. Određeno je da se u zdravstvenoj knjižici nalazi i fotografija prostitutke radi lakše identifikacije. Policija nije izdavala knjižice ukoliko bi uvidjeli da je bludnica prilikom standardne provjere, koja je uključivala ispitivanje o svojoj prošlosti, obitelji i razlozima odlaska u prostituciju, pokazala prirodnu sklonost prema kriminalu. Redarstveni liječnici su morali dvaput tjedno odlaziti u vizitacije i pregledavati prostitutke. Postojale su kazne za one prostitutke koje bi namjerno ili nenamjerno izostale s pregleda. Oboljele prostitutke su bile prisilno slane na liječenje u bolnicu.⁹⁷

U Budimpešti je donesen općinski zakon 1867. godine koji je regulirao prostituciju na prostoru mađarske prijestolnice. Uređivao je aktivnosti u unutrašnjosti bordela, proces registracije, liječničke preglede te dužnosti redarstva. Osim toga, uređivao je i određivao pogodne lokacije za smještaj bludilišta. Uredba je bila nedovoljno izričita kada je bilo riječi o tajnoj prostituciji i trgovini bijelim robljem, odnosno uopće nije bilo toga spomena u zakoniku. Dvije godine kasnije će Ministarstvo unut. poslova donijeti regulative o sprječavanju i kažnjavanju trgovaca bijelim robljem, međutim, odredbe neće naštetiti uhodanoj međunarodnoj mreži svodnika i trgovaca. Počevši od 1881. godine, liječnici će u sklopu redarstvene supervizije pregledavati prostitutke. Tajna je prostitucija bila neizmjeran problem, stoga je donesena uredba o redovitom pregledavanju ženskoga osoblja u hotelima i odmorištima. Godine 1909. određene su redovite pregledbe na dvotjednoj razini.⁹⁸

Općenito, sve donesene odredbe nisu imale vidljivoga uspjeha, kao i u ostatku Monarhije. Nesposobnost regulatora, koja se očitovala u pojednostavljenome pristupu fenomenu prostitucije kao odraz nerazumijevanja problematike, onemogućila je u konačnici ovladavanje tim vidom društvene *pošasti*.

⁹⁶ Branka Grošelj, „Prostitucija v Ljubljani v prvih treh desetletjih 20. stoletja“, *Kronika* 03 (2006), 452, 453.

⁹⁷ Ditmore, ur., *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*, sv.1, 195.

⁹⁸ Forrai, „History of the Politics of Prostitution in Hungary (19-20th C.)“, 34-45.

2.4. Dopunski kazneni, redarstveni i zdravstveni propisi Zemaljske vlade nakon donošenja Kaznenog zakona od 27. svibnja 1852. godine

Novi kazneni zakon za Hrvatsku i Slavoniju donesen je 17. svibnja 1875. godine, ali on nije imao za regulaciju prostitucije nikakve promjene u odnosu na Kazneni zakon iz 1852. godine. U zakoniku su se i dalje članci od 509. do 515. odnosili na prostituciju.⁹⁹ Jedina različitost vidljiva je u suvremenijoj grafiji zakonika iz 1875. u odnosu na zakonik iz 1852. godine.

Najveće novine u regulaciji prostitucije na prostoru Hrvatske i Slavonije tijekom druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća zbile su se na području zdravstvenih propisa. Takvu politiku je uvjetovalo nezaustavljivo širenje spolnih bolesti među pučanstvom. Iako povijest pojavljivanja i raspostranjenosti spolnih bolesti na hrvatskim prostorima ima svoje korijene još s kraja 18. stoljeća kada se u okolini Škrljeva pokraj Rijeke pojavio sifilis,¹⁰⁰ dotad lokalnim liječnicima nepoznata bolest,¹⁰¹ spolne bolesti će imati najveći gotovo epidemijski obujam krajem 19. stoljeća. O tome najviše govori u prilog novinski članak izašao 1892. godine u Liječničkom vjesniku, kao stručnome glasilu krovne i utjecajne liječničke organizacije *Sbor liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije*,¹⁰² gdje se navodi pod devetim mjestom, od deset najvećih problema „zdravstvenih odnošaja“, da „syphilitične i venerične bolesti harče čitava pokolenja“.¹⁰³ Dalje u članku se spolne bolesti nazivaju „rakranom našeg naroda“.¹⁰⁴ Jedan od čimbenika koji je najviše potpomogao obolijevanju stanovništva bila je opća neobrazovanost i neupućenost najširih slojeva. O tome koliko je najveći dio stanovništva bio neupućen u problematiku spolnih bolesti govori činjenica da je među narodom bilo ukorijenjeno vjerovanje da se pojedinac može zaraziti sjedenjem na stolici na kojoj je netom prije sjedio *bludobolni*

⁹⁹ Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji*, 175; Marković, *Prostitucija: (skripta iz socijalne patologije)*, 37, 38.

¹⁰⁰ Sifilis se još nazivao francuskom bolešću, napolitanskom bolešću, bolina, vranc, vranca, franca, francuzi, veng, vrenaj, frenak, stidna bolest, Lustseuche: Fran Gundrum-Oriovčanin, „Luičeva lekaruša“, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, ur. Dragutin Boranić (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1909), 110.

¹⁰¹ Mirko D. Grmek, *Hrvatska medicinska bibliografija: Opis tiskanih knjiga i članaka s područja humane veterinarske medicine i farmacije, koji se odnose na Hrvatsku*, sv.1 (Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1955), 19.

¹⁰² Josip Gjurović, „120 godina Hrvatskog liječničkoga zbora - zalog za budućnost“, u: *Zagrebačka medicina tijekom stoljeća*, ur. Ljiljana Audy-Kolarić (Zagreb: Matica hrvatska, 1995), 104.

¹⁰³ Aleksa Nikolajević et. al., „Mahne našeg zdravstva i nazori o njegovom uredjenju“, *Liječnički viestnik* 07 (1892), 98.

¹⁰⁴ *Ibid* 102.

(oboljeli od spolne bolesti).¹⁰⁵ Primjerice, vlastita mokraćna je općenito bila poznata i popularna kao „narodno sredstvo“ sa širokom upotrebom u borbi protiv spolnih bolesti.¹⁰⁶ U nekim se pak zaostalijim predjelima vjerovalo da se bolest može izliječiti spolnim odnosom s djevicom.¹⁰⁷ Također, svekoliko pučanstvo je bilo duboko uvjereno u ideju da su sve bolesti odraz božje volje,¹⁰⁸ odnosno posljedica njihove grešnosti.¹⁰⁹ Stanovništvo, pogotovo seosko, bojalo se, s obzirom na svoje teško materijalno stanje, potencijalnih troškova liječenja u bolnicama te su bježali od bolnica kao „djavo od krsta“.¹¹⁰ To će se odraziti u poprilično zastupljenoj praksi stanovništva da lijekove za svoje zdravstvene probleme nalazi pod okriljem nadriliječništva.¹¹¹ Razni nadriliječnici i trgovci su nudili različite medicinski nepotvrđene preparate, navodno iz centralne Amerike. Čak se na tržištu nudio i „flaster protiv sifilisa“.¹¹² Jedan od aspekata rasprostranjenosti spolnih bolesti je zasigurno i percepcija spolnih bolesti kao sramotnih bolesti. Oboljeli su u velikom broju zatajivali svoje bolesti, o čemu je pisao i Andrija Štampar, ističući da bolest nije sramotna pojava.¹¹³

Nedjelotvorna profilaksa stanovništva nije bila isključivo posljedica pučke zdravstvene neprosvijedenosti, već je i medicinska znanost u drugoj polovici 19. stoljeća tek počela obilnije doprinositi otkrivanju i razumijevanju uzročnika spolnih bolesti i njihova širenja. Primjerice, tek je 1879. godine Alber Neisser pronašao uzročnike gonoreje, a 1885. godine Ernst Bumm je konačno dokazao da su sifilis i gonoreja dvije različite bolesti.¹¹⁴ Agostino Ducrey je 1889. otkrio uzročnika mekog čankira ili *šankira*,¹¹⁵ a što se tiče sifilisa, njegov uzročnik je otkriven tek 1905. godine zahvaljujući naporima Ernsta Hoffmana i Fritza Schaudinna.¹¹⁶

Potrebno je imati na umu viđenje da je nemoguće uspješno liječiti oboljele ukoliko se ne znaju uzročnici bolesti, stoga je ondašnja liječnička zajednica u početku inzistirala na sustavnijoj

¹⁰⁵ Pejčić, „Suzbijanje spolnih bolesti: Izvješće kr. zem. zdravstvenog vijeća iz sjednice od 19. travnja 1918.“, 199.

¹⁰⁶ Fran Gundrum-Oriovčanin, *Kapavac (tripper, bijeli cvijet i t. d.)* (Zagreb: Tisak Antuna Scholza, 1909), 99.

¹⁰⁷ Čajkovac, *O spolnim bolestima*, 24.

¹⁰⁸ Sava Mirković, „O zaražljivim bolestima“, *Liječnički vjestnik* 11 (1905), 447.

¹⁰⁹ Jovan Barač, „Metode zdravstvene propagande“, *Liječnički vjesnik* 08-10 (1920), 456.

¹¹⁰ Aleksa Nikolajević et. al., „Mahne našeg zdravstva i nazoni o njegovom uredjenju“, 98.

¹¹¹ Barač, „Metode zdravstvene propagande“, 456.

¹¹² Ervin Meixner, „Bilješke iz prakse: Nešto o suzbijanju spolnih bolesti“, *Liječnički vjesnik* 6-7 (1920), 321.

¹¹³ Andrija Štampar, *Pouke o zdravlju* (Zagreb: Društvo hrv. sveučilišnih građana za pouku analfabeta, 1910), 08.

¹¹⁴ Mile Dejanović, *Spolne bolesti: historija-razvitak-znaci: socijalno značenje: liječenje-zaštita* [Zagreb: Knjižara Vasić (Vasić i Horvat), 1936], 08.

¹¹⁵ *Ibid* 47.

¹¹⁶ *Ibid* 60.

politici prevencije i javnoga obznanjivanja one vrste ponašanja koja može dovesti do pogubne zaraze. Navedena politika će uvelike doprinijeti razvoju hrvatske zdravstveno-prosvjetne publicistike tijekom zadnje četvrtine 19. stoljeća. Na prijelazu stoljeća će se pojaviti velikani narodnoga prosvjećivanja poput Frana Gundruma-Oriovčanina i Andrije Štampara, koji će na tome polju ostaviti neizbrisiv trag.¹¹⁷ Svojevrсни paradoks ondašnje zdravstveno-prosvjetne publicistike se nalazio u jednostavnoj činjenici da je bila nedostupna onima kojima je i bila namijenjena. Naime, ogromna većina prigradskog i seoskog stanovništva je bila nepismena te se njihovo educiranje svodilo na pojedinačna javna predavanja organizirana od strane lokalnih vlasti ili usamljenih zanesenjaka.¹¹⁸

Zemaljska vlada je nastojala u takvoj otežavajućoj društvenoj konstelaciji stvoriti zakonsku podlogu koja će djelotvorno odgovoriti na izazove prostitucije i spolnih bolesti koje su očigledno uzimale sve veći danak.

Jedna od prvih zakonskih regulativa je naredba Zemaljske vlade od 21. ožujka 1882. br. 7270. Naredbom je određeno da trošak liječenja oboljelih prostitutki moraju namiriti vlasnici njihovih bludilišta, pravdajući to time što se „takove osobe obično dugo liečiti moraju“ i što bludnice ipak zarađuju novac za svoje vlasnike. Također se zahtijeva od bolničke uprave da prilikom ispunjavanja podataka o pristigloj oboljeloj bludnici navede i ime vlasnika bludilišta kako bi se bolnoopskrbni troškovi na kraju naplatili. Ta je naredba ponovno potvrđena naredbom Zemaljske vlade od 06. srpnja 1904. godine pod nazivom *Namirenje bolno-opskrbnih troškova za bludnice*.¹¹⁹ Vidljivo je u naredbi da je Zemaljskoj vladi cilj bio smanjivanje vlastitih troškova donošenjem novoga nameta vlasnicima bludilišta, ali i naplata istoga. Može se protumačiti da je određena doza empatije prema bludnicama, vidljiva u smislu isticanja pravde koja vrijedi i za bludnice, iznesena isključivo u svrhu opravdanja novoga nameta, a ne toliko zbog kolektivnog osjećaja žalosti i razumijevanja spram samih bludnica. To naravno ne znači da pojedinci unutar državnog aparata nisu imali drugačiji odnos i razumijevanje prema teškoćama s kojima su se susretale bludnice.

¹¹⁷ O počecima zdravstveno-prosvjetne publicistike vidi više u: Željko Dugac, Josipa Kern i Željko Majdančić, “Zdravstveno-prosvjetne publikacije (1872.-1938.) - Analiza sadržaja aplikacijom SPAD-T“, *Društvena istraživanja* 4-5 (2005), 867-883.

¹¹⁸ Željko Dugac, “Popular Health Education and Venereal Diseases in Croatia between Two World Wars“, *Croatian Medical Journal* 4 (2004), 490.

¹¹⁹ Vladimir Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tiućih se zdravstva i zdravstvene službe*, sv.1 (Zagreb: Tisak Kr. zemalj. tiskare, 1906), 377; “Zdravstvene naredne i odpisi“, *V.prilog „Lječničkom viestniku“* 11 (1904), 66.

Jedna od naredaba, iznimno važna zbog svog statističkog potencijala, je zasigurno regulativa Zemaljske vlade od 31. prosinca 1893. godine br. 59.690 pod nazivom *Iskaz bludobolnih*. U naredbi se obrazlažu razlozi donošenja, a to je prije svega širenje *bludoboli*. Ističe se da tomu potpomažu oboljeli žitelji seoskih općina koji dolaze na liječenje u bolnicu tek nakon što je bolest dosegla razvijeniji stadij, a to znači da je duže vremena proteklo do dolaska na liječenje, odnosno veća je bila opasnost od širenja zaraze. Vlada je stoga donijela odluku o statističkom prikupljanju podataka u okviru novooblikovanog *iskaza*. Određeno je da sve javne, gradske i općinske bolnice, izuzevši zem. bolnica u Osijeku i Pakracu, šalju svakih devet dana podatke o pristiglih bludobolnih bolesnika. Iskaz se sastojao od deset kategorija: „Ime i prezime“, „Obitavalište“, „Zavičajnost“, „Doba“, „Stališ“, „Značaj“, „Rodno mjesto“, „Trajanje bolesti“, „Gdje i od koga je navodno bolesnik ili bolesnica bolest zadobila“ i „Da li je bolesnica bludnica i u kojem bludilištu bila“.¹²⁰ Posljednja je kategorija iznimno važna jer omogućuje vladajućim strukturama prikupljanje podataka o oboljenjima unutar pojedinih bludilišta i samim bludnicama, a samim time i mogućnost djelomične kontrole nad širenjem spolnih bolesti. Naravno, postavlja se pitanje vjerodostojnosti podataka jer ništa ne sprječava oboljeloga, a to uključuje i bludnice, da prilikom iznošenja osobnih informacija navede neistinu iz bilo kojega razloga.

Potrebe za kvalitetnijim i sistematičnijim organiziranjem zdravstvene službe na prostoru Hrvatske i Slavonije rezultirat će donošenjem novoga zakona pod naslovom *Zakon od 24. siječnja 1894. o uredjenju zdravstvene službe u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*.¹²¹ U dijelu zakonika koji se tiče djelokruga liječničkog osoblja nalaze se članci koji uređuju djelokrug gradskog fizika. Navodi se, između ostaloga, da gradski fizik ima nadležnost nad periodičnim pregledavanjima javnih i *sukromnih* (tajnih) bludnica. Oboljela se bludnica šalje direktno u obližnju bolnicu.¹²² Ukoliko u mjestu ne postoji gradski fizikat, nadležnost nad pregledavanjima prelazi u ruke kotarskog liječnika, kao prvoga podređenoga, koji te iste preglede mora dvaput

¹²⁰ Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe*, sv.2, 455; Đuro Sremac i Branko Žuža, *Hrvatsko zdravstveno zakonodavstvo 1830-1941*. (Zagreb: Školska knjiga, 2002), 58.

¹²¹ Sremac i Žuža, *Hrvatsko zdravstveno zakonodavstvo 1830-1941.*, 15.

¹²² Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe*, sv.1, 34.

tjedno obavljati.¹²³ Zemaljska će vlada ponovno potvrditi slanje oboljelih bludnica u bolnice novom naredbom iz 1906. godine.¹²⁴

Statistički podaci dobiveni iz slanih iskaza na temelju naredbe Zemaljske vlade o periodičnom slanju iskaza bludobolnih pokazali su da je većina muškaraca bolest zadobila u bludilištu. To će primorati Zemaljsku vladu da ponovno donese novu naredbu od 05. kolovoza 1895. br. 41.421 pod nazivom *Pregledavanje bludnica*. Navodi se u obrazloženju da ne postoji dvojba o učincima nedostatnog pregledavanja i nadziranja bludnica na širenje spolnih bolesti. Određuju se višebrojni tjedni pregledi, ali izričito se naglašava da oni moraju biti iznenadni i nenajavljeni, a ne kao dosadašnji, unaprijed najavljivani. Po prvi puta se navodi i prijetnja kažnjavanjem onim liječnicima koji pokazu nemar.¹²⁵ Važnost ove naredbe leži u tome što je pokazala da je naredba o iskazima ispunila očekivanja. Ona je iznijela na vidjelo podatke koji su omogućili donošenje određenih generalizacija poput mjesta zaraze većine muških bolesnika, a to su po Zemaljskoj vladi nesumnjivo bludilišta. Određeno je da će prilikom pregleda bludnica županijski fizik nagledati gradske fizike, a ovi potonji kotarske liječnike. Ukoliko liječnik nadglednik uvidi propust ili nemar, navodi se da „valja proti njima svom strogošću postupati“.

Zemaljska vlada se dotaknula prostitucije i u pogledu tzv. okružnih blagajni kao oblika samoorganizirajućeg radničkog socijalnog i zdravstvenog osiguranja, koje se počinju pojavljivati intenzivnije krajem 19. stoljeća. Okružne blagajne su imale za svrhu podmirivanje troškova liječenja svojih članova.¹²⁶ Zemaljska vlada donosi naredbu od 31. listopada 1896. godine pod nazivom *Bludnice nisu članovi okruž. blagajna*. Važnost ove naredbe je iznimna jer u svojem obrazloženju Zemaljska vlada daje i pravno određenje prostitucije u smislu ekonomske djelatnosti. Navodi se, kao što je i navedeno u naslovu, da bludnice nisu dio okružnih blagajni, međutim, zanimljivost se nalazi u razlogu takve odluke. Ističe se da se „bludnički posao nemože ubrojiti među poslove koji spadaju pod ustanove obrtnoga zakona“, te stoga „bludnice nisu obvezane pristupiti kojoj blagajni“.¹²⁷ Prema tome, u naredbi se jasno navodi da se prostitucija ne može smatrati obrtnom djelatnošću, međutim, postoji određena kontradikcija navedenoj

¹²³ *Ibid* 38.

¹²⁴ Vladimir Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak III.* (Zagreb: Tisak Kr. zem. tiskare, 1909), 50.

¹²⁵ Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe*, sv.2, 457; “Zdravstvene naredbe i odpisi izašli tečajem god. 1895.“, *Liečnički viestnik* 09 (1896), 208, 209.

¹²⁶ Sremac i Žuža, *Hrvatsko zdravstveno zakonodavstvo 1830-1941.*, 48, 49.

¹²⁷ Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe*, sv.1, 408.

klasifikaciji u pogledu definiranja prostitucije kao djelatnosti od strane službenih organa. Naime, riječ je o slučaju jedne notorne vlasnice zagrebačkog bludilišta, Roze Aranjoš, o kojoj će inače više biti spomena u drugome dijelu rada. Roza Aranjoš, kao javna vlasnica reguliranoga bludilišta, navedena je 1903. godine u obrtnom registru „gostioničara“, nad čime je imao nadležnost Obrtni odsjek Gradskog poglavarstva Zagreb. U obrtnome registru pod kategorijom „Vrsta obrta“ navedeno je lat. *omnibus*, što u prijevodu znači *sve*.¹²⁸ Očita oprečnost u tumačenju prostitucije pokazuje da nije postojao jedinstven stav u definiranju navedenoga fenomena. S jedne strane, Zemaljska vlada smatra da prostitucija ne spada u obrtnu djelatnost, ali s druge strane, zagrebačko poglavarstvo određuje prostituciju kao gostioničarski obrt s neodređenom djelatnošću. Ovakve nedoumice su brinule i ostale vladajuće strukture diljem Monarhije te je očito prevladavalo načelo praktičnosti. Trebalo je, koliko je to bilo moguće, probleme vezane uz fenomen prostitucije rješavati što jednostavnije i u skladu sa trenutačnim potrebama, s obzirom da ustavna rješenja ipak nisu olakšavala cjelokupnu pravno-birokratsku zamršenost.

Redarstveni propisi obuhvaćaju tzv. *bludilišne pravilnike*. Iako će se rad pozabaviti pitanjem bludilišnih pravilnika u drugome dijelu rada, ovdje će biti iznesene zakonske osnove za postojanje istih. U tome pogledu je neizostavna naredba Zemaljske vlade od 06. kolovoza 1902. godine br. 51.499 pod nazivom *Kažnjenje prostitucije* upućena svim kraljevskim županijskim i kotarskim oblastima, gradskim poglavarstvima u Zagrebu, Varaždinu, Osijeku i Zemunu te kraljevskim redarstvenim povjerenstvima u Karlovcu i Zemunu. U naredbi se Zemaljska vlada dotaknula pravne problematike tumačenja članaka 509. i 512. Kaznenog zakona iz 1852. godine. Odlučeno je da će se dopustiti mjesnome redarstvu uređenje prostitucije na vlastitome području, ukoliko se bludnice budu držale izdanih redarstvenih propisa i držale pod stalnom evidencijom i nadzorom te ukoliko se budu podvrgavale redovitome liječničkome pregledu. Ispunjavanje tih uvjeta za Zemaljsku vladu nedvosmisleno znači da takve bludnice ne tjeraju nedopušteni obrt.¹²⁹ Ova naredba predstavlja jednoznačnu zakonsku podlogu za uređenjem lokalne prostitucije na cijelom prostoru Hrvatske i Slavonije počevši od 1902. godine, ali zanimljivost leži u tome što su već postojali i bili usvojeni bludilišni pravilnici Zagreba i Osijeka. Bludilišni pravilnik grada

¹²⁸ HR - Državni arhiv Zagreb (dalje: DAZG) - 4, Gradsko poglavarstvo Zagreb (dalje: GPZ), Obrtni odsjek, Obrt 10 (Gostioničari 1887.-1919.)

¹²⁹ „Zdravstvene naredbe i odpisi“, *IV. prilog Liječničkog viestnika* 03 (1903), 51.

Zagreba usvojen je 16. travnja 1899. godine,¹³⁰ dok je osječki pravilnik usvojen 01. prosinca 1896. godine.¹³¹ Vjerojatno je i Varaždin imao određeni gradski statut o regulaciji prostitucije jer Gundrum citira 1914. u svome značajnome djelu „Zdravstvo spolnoga života“ tumačenje pojma *bludnica* iz „toč. 1. »Naputka« br. 18 Pr. 1900. grada Varaždina“.¹³² Postojanje lokalnih pravilnika prije donošenja vladine odredbe o dopuštanju istoga samo potvrđuje kompleksnu pravnu problematiku vezanu uz članke Kaznenoga zakona iz 1852. godine. Zemaljska vlada će naredbom od 19. svibnja 1911. pod nazivom *Naputak za sastavljanje »Pravilnika za bludilišta«*¹³³ donijeti smjernice prema kojima će nove ili izmijenjene bludilišne pravilnike usvojiti 1911. godine Osijek¹³⁴, Slavonski Brod (Brod na Savi)¹³⁵, Bjelovar¹³⁶ i 1913. godine Križevci.¹³⁷ Zdravstveni odsjek zagrebačkog poglavarstva će u suradnji s redarstvom također sastaviti, prema Naputku, bludilišni pravilnik 06. kolovoza 1912. godine,¹³⁸ ali neće biti usvojen zbog neriješenog pitanja oko decentralizacije bludilišta.¹³⁹ O potencijalnom postojanju bludilišnih pravilnika ostalih gradova može se neizravno zaključiti na temelju Gundrumova nabiranja „odredaba u pojedinim mjestima, koje su dotična poglavarstva izdala“ o graničnoj dobi pristupanja djevojaka bludilištima, istaknutog u njegovu već navedenome djelu. Osim gore navedenih gradova, sljedeći su gradovi, prema Gundrumu, imali posebne gradske uredbe o dobnoj granici pristupanja: Mitrovica, Karlovac, Požega, Koprivnica, Vukovar, Stara Pazova, Sisak te Zemun.¹⁴⁰

¹³⁰ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilišni pravilnik*

¹³¹ Sergej Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i Pravilnik za bludilišta iz 1911“, *Scrinia Slavonica* 14 (2014), 145.

¹³² Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 209.

¹³³ Vladimir Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak V* (Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1912), 51-59.

¹³⁴ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 150.

¹³⁵ Mario Kevo, „Bludni život Broda na Savi pred Prvi svjetski rat“, *Kolo* 4 (2003), 391.

¹³⁶ Mario Kevo, „Pravilnik za bludilišta u gradu Brodu na Savi“, *Scrinia Slavonica* 4 (2004), 530.

¹³⁷ Franjo Husinec, *Fran Gundrum Oriovčanin. Gradski fizik u Križevcima* (Križevci: Matica hrvatska, 2001), 107.

¹³⁸ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Pravilnik za javna bludilišta na području slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba*.

¹³⁹ „Zdravstveno izvješće grada Zagreba za godinu 1913.“, *Jutarnji list*, 19. ožujka 1914., 06; *Zagreb godine 1913-1918: Izvještaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kralj. glavnog grada Zagreba* (Zagreb: Knjigotiskara Braća Kralj, 1927), 106.

¹⁴⁰ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 219.

3. TAJNA PROSTITUCIJA

Svekolika različitost društvenih stavova i tumačenja prostitucije je osobitost vezana uvelike uz problematiku javne prostitucije, međutim fenomen tajne prostitucije neprijeporno predstavlja svojevrsnu os ujedinjavajućega utjecaja na kolektivnu društvenu predožbu. Tajna prostitucija je među liječnicima, kao grupe koja je iz prve ruke uviđala njezine posljedice, i općenito akademskom zajednicom smatrana iznimno opasnom pojavom, kako u Hrvatskoj i Slavoniji, tako i u ostatku Monarhije. Gundrum, kao jedan od najupućenijih istraživača u problematiku prostitucije, ju naziva „najvećim zlom“, iako ni javna regulirana prostitucija nije izostala njegovome osvrtanju na nju kao „veliko zlo“.¹⁴¹ U Liječničkome vjesniku se tajne prostitutke nazivaju „najvećim sjemeništem zaraze“,¹⁴² a tajnu prostituciju se smatra najpogibelnijom za zdravlje čovjeka.¹⁴³

Tajna prostitucija kao vid neregulirane prostitucije je svoju nedvosmisleno negativnu percepciju zadobila zahvaljujući problemu izostanka kontrole nad njom, a to je značilo nemogućnost ograničenja/ograničavanja njezinih pogubnih društvenih implikacija i složenih posljedica. Potpuna odsutnost držav(n)e i društvene kontrole kao specifičnost tajne prostitucije onemogućila je djelotvorniju borbu protiv širenja spolnih bolesti, koje su obuhvatile sve slojeve društva, i time izravno ugrozila temelje potrebne za nesmetan općedruštveni napredak i razvoj. O tome koliko se rasprostranila tajna prostitucija govori podatak da je u Njemačkoj između 1904. i 1906. godine bilo između 12250 i 15000 javnih registriranih bludnica, što čini 1 javnu bludnicu na 4040 stanovnika (Njemačka je 1905. godine imala oko 60 000 000 stanovnika). Broj tajnih bludnica je bio višestruko veći. Pretpostavlja se da ih je bilo oko 100 000 na prostoru cijele Njemačke,¹⁴⁴ iako neke novije procjene govore i o brojcima od 200 000.¹⁴⁵ Prema nekim podacima Beč je imao početkom stoljeća oko 1700 prijavljenih bludnica i otprilike 20 000 neprijavljenih, tajnih bludnica,¹⁴⁶ iako neke procjene govore o dvaput većem broju.¹⁴⁷ Gundrum navodi da je na

¹⁴¹ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 267.

¹⁴² Lujo Fouque, „Venerične bolesti i prostitucija“, *Liječnički vjesnik* 11 (1920), 524.

¹⁴³ „Anketa o prostituciji“, *Liječnički vjesnik* 06-07 (1920), 326.

¹⁴⁴ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 219.

¹⁴⁵ Vidi bilj. 32.

¹⁴⁶ „Sedma redovita mjesečna skupština Zbora liječnika“, *Liječnički vjesnik* 10 (1909), 261.

¹⁴⁷ Vidi bilj. 34.

prostoru Hrvatske i Slavonije 1907. i 1908. godine bilo sveukupno 207 registriranih bludnica na otprilike 2.500.000¹⁴⁸ stanovnika, a u Zagrebu na 74.900¹⁴⁹ stanovnika 46 registriranih bludnica u zagrebačkim bludilištima.¹⁵⁰ Također, u Zagrebu je prema unutarnjim spisima Gradskog poglavarstva 08. svibnja 1899. godine registrirana 51 bludnica.¹⁵¹ Inače, podaci o registriranim bludnicama su se nalazili u registru javnih bludnica pod nazivom *Očevidnik bludnica*. Vidljivo je da je zdravstveni odsjek gradskog poglavarstva na temelju već spomenutoga zakona o uređenju zdravstvene službe iz 1895. godine vodio, između ostalih očevidnika, i navedeni očevidnik bludnica.¹⁵² U Gradskom arhivu Zagreba ostali su sačuvani očevidnici za razdoblje od 1914. do 1922. godine. Vidljivo je da je 1914. u Zagrebu bilo 200 registriranih bludnica koje su prošle kroz 6 zagrebačkih bludilišta. Godine 1915. bilo ih je 226¹⁵³ u 6 bludilišta. Prema očevidniku toga razdoblja bilo je dozvoljeno bludilištima držanje maksimalno 68 prostitutki istvremeno.¹⁵⁴ Godine 1916. bilo je registrirano 200, a godine 1917. 207 bludnica u 6 zagrebačkih bludilišta. Prema očevidniku toga razdoblja najveći dozvoljeni broj istovremeno aktivnih bludnica u bludilištima iznosio je 71.¹⁵⁵ Godine 1918. bilo je u 6 zagrebačkih bludilišta 198¹⁵⁶ bludnica. Godine 1919. na isti broj bludilišta bilo je 187¹⁵⁷ registriranih bludnica, a 1920. 150 bludnica.¹⁵⁸ U razdoblju od 1918. do 1920. bilo je dozvoljeno zagrebačkim bludilištima držati najviše 75 bludnica istovremeno. Godine 1921. bilo je u Zagrebu registrirano 162 bludnice u 5 bludilišta jer

¹⁴⁸ Prema popisu stanovništva iz 1900. ukupan broj stanovnika na prostoru Hrvatske i Slavonije iznosi 2.400.766: Vranješ-Soljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, 201.

¹⁴⁹ Zagreb je 1900. godine ima 57.690 stanovnika, a 1910. godine 74.703: Tihana Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914): Društveni život, svakodnevnica, kultura, politika* (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 47.

¹⁵⁰ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 218, 219.

¹⁵¹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 15880/1899: *Izказ о ubраних pristojbих за izkaznice i fotografije bludnicah*.

¹⁵² *Zagreb godine 1913-1918: Izvještaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kralj. glavnog grada Zagreba* (Zagreb: Knjigotiskara Braća Kralj, 1927), 107.

¹⁵³ Tomislav Zorko navodi u svome djelu „Prostitucija u Zagrebu u prvoj pol. 20. st.“ da ih je 1915. bilo 227, međutim, najviše ih je bilo 226 jer se registracija jedne bludnice ponavlja dvaput, odnosno redni brojevi 224. i 139. se odnose na istu bludnicu, što je i navedeno od strane liječnika koji je unosio podatke: HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, ZO 50: *Očevidnik bludnica 1914-1915*

¹⁵⁴ HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, ZO 50: *Očevidnik bludnica 1914-1915*

¹⁵⁵ HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, ZO 51: *Očevidnik bludnica 1916-1917*

¹⁵⁶ Tomislav Zorko navodi u svome djelu „Prostitucija u Zagrebu u prvoj pol. 20. st.“ da ih je 1918. bilo 199, međutim, najviše ih je bilo 198 jer se registracija jedne bludnice ponavlja dvaput, odnosno redni brojevi 151. i 137: HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 218: *Očevidnik bludnica 1918-1920*.

¹⁵⁷ Tomislav Zorko navodi u svome djelu „Prostitucija u Zagrebu u prvoj pol. 20. st.“ da ih je 1919. bilo 188, međutim, najviše ih je bilo 187 jer se registracija jedne bludnice ponavlja dvaput, odnosno redni brojevi 139. i 150: HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 218: *Očevidnik bludnica 1918-1920*.

¹⁵⁸ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 218: *Očevidnik bludnica 1918-1920*.

se bludilište „br. 3“ zatvorilo.¹⁵⁹ Iako navedeni podaci o broju javnih bludnica, broju stanovnika grada Zagreba i podaci o tajnoj prostituciji u Beču prirodno navode istraživača, a samim time i statističara, da se upusti u podvig procjenjivanja broja tajnih bludnica na području Zagreba, potrebno je imati određenu zadržku i donositi zaključke na temelju provjerenih podataka. Gundrum navodi da je u 1913. godini na prostoru Zagreba bilo registrirano 194 bludnice, a da je tijekom godine evidentirano 248 skitnica na temelju raznih redarstvenih mjera, od kojih je 196 bolovalo od spolnih bolesti.¹⁶⁰ Gundrum ih ovdje naziva skitnicama prema upotrebljenome terminu godišnjeg zdravstvenog izvješća grada Zagreba. Naravno, prirodno se postavlja pitanje definicije pojma „skitnica“, ali ovdje se ipak radi o istraživaču iznimno upoznatome s pitanjem prostitucije, te je vjerojatno Gundrum znao o čemu govori. Ako ih promatramo kao tajne bludnice, uvidjet ćemo da njihov broj uvelike nadmašuje javne bludnice, ali ovdje je ipak potrebno imati određenu dozu opreznosti. Naime, ovdje se radi o 248 tajnih, ali evidentiranih bludnica i to slijedom logike postavlja pitanje o broju ostalih, neevidentiranih bludnica. Prema tome, ono što možemo u najmanju ruku zaključiti jest da je broj tajnih bludnica bio višestruko veći od registriranih bludnica u bludilištima, što je odgovaralo stanju u ostalim europskim gradovima. Osim toga, registrirane bludnice, koje bi provele kratko vrijeme u zagrebačkom bludilištu i naposljetku ga napustile, su možda i same privremeno postajale dijelom kontingenta tajnih bludnica u vremenu traženja drugoga bludilišta ili su naprosto izabrale taj vid neregulirane *profesije* kao izvor dugoročne zarade. To je također posljedično utjecalo na povećanje broja tajnih bludnica. Opasnosti koje su izvirale iz višestruko većeg broja tajnih prostitutki prisilile su državne organe na neizbježnu i nadasve potrebnu intervenciju.

Kako bi se država kao subjekt regulacije uopće mogla suprotstaviti tajnoj prostituciji, bilo je potrebno uočiti njezine nosioce, dakle tajne bludnice, i mjesta na kojima se ista manifestirala. Zagrebačka javnost je općenito bila upoznata s mjestima i izvorištima tajne prostitucije. Uočeno je da su stjecišta tajne prostitucije krčme, kavane, trgovine, prenoćišta i zakutne uličice (ulica).¹⁶¹

¹⁵⁹ Na početnoj strani očevidnika zabilježeno je da se bludilište br. 3 zatvara na molbu vlasnice toga bludilišta: HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 219: *Očevidnik bludnica 1921-1922*.

¹⁶⁰ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 270.

¹⁶¹ Todor Cvetkov, *Socijalni karakter prostitucije* (Zagreb: Hrvatska pučka seljačka tiskara d.d., 1908), 18,19.

Kavane, gostionice i krčme su bile mjesta, kao što smo već naveli,¹⁶² nezamisliva bez te strane poslovanja. U tom kontekstu je i zanimljiv članak pod nazivom *Kavane za prostituirane ženskinje* objavljen u svibnju 1891. godine u Narodnim novinama. Navodi se da Zagreb oponaša velike gradove „ne samo u dobru nego i u opaćini“. Ističe se da i Zagreb po uzoru na Budimpeštu i Beč ima „kavanah gdje se noćju sastaje prostituiran svijet“. Nadalje se u tom kontekstu navodi da se u Beču i Budimpešti ne nalaze takvi „zavodi“ u glavnim ulicama i na viđenijim mjestima. Ističe se da se u Beču i Budimpešti takve prostitutke nalaze pod „najstrožijom policijsko-sanitentskom kontrolom“. Autor članka na kraju postavlja pitanje o uređenju istoga fenomena u Zagrebu: „Pitamo, biva li tako i u Zagrebu? Kako je u obće u Zagrebu prostitucija uređjena?“¹⁶³ Autor teksta je očito imao namjeru naglasiti izostanak bilo kakve redarstvene ili liječničke kontrole s ciljem suzbijanja takve djelatnosti u kavanama. Zanimljivo je da je naglasio da je tajna prostitucija sastavnim dijelom i viđenijih kavana u središtu grada. Redarstvene mjere protiv takvih kavana su uključivale iznenadne racije. U jednom novinskom članku se ističe da je redarstvo „podvrglo naročitoj kontroli razne konobarice i kasirice“. Čak se i predlaže da se takvo zanimanje dopusti isključivo ženama između 40. i 50. godine života po uzoru na odredbe u Budimpešti. Nadalje, u članku, se ističe da će se „razne zakutne kavanare najosjetljivije kazniti, ako se pokaže, da se bave prljavim poslovima“.¹⁶⁴ O načinu na koji se provodila tajna prostitucija govori jedan primjer, doduše iz 1931. godine, ali se navodi zbog svoje reprezentativnosti, jedne gostione nedaleko od Iličkog trga (današnji Britanski trg) u Zagrebu. Vlasnik je imao odvojenu prostoriju unutar gostione, koju bi za određeni postotak zarade iznajmljivao tajnim prostitutkama. Redarstvenom racijom uhvaćene djevojke su priznale da su same tražile od vlasnika da ih pozove ukoliko se „nađe koji gost, koji bi ih se zaželio“.¹⁶⁵ Čak se jednom prilikom potužilo i Društvo hrvatskih konobara, što je vidljivo u naredbi Zemaljske vlade od 06. prosinca 1909. godine. Navedeno društvo je zatražilo da se u gostionicama, svratištima i kavanama ženska posluga zamijeni muškom s obzirom da se konobarice ujedno bave i prostitucijom. Zemaljska vlada je odbila molbu zbog „niza društvenih i socijalno moralnih razloga“, ali je istaknula da se ne može tolerirati tajna prostitucija u takvim ustanovama.¹⁶⁶

¹⁶² Vidi bilj. 86.

¹⁶³ „Kavane za prostituirane ženskinje“, *Narodne novine*, 20. svibnja 1891., 02.

¹⁶⁴ „Redarstvene mjere protiv prostitucije“, *Jutarnji list*, 16. listopada 1915., 06.

¹⁶⁵ Šilović, *Trgovina bijelim robljem: Pučka sveučilišna predavanja 29 i 30 januara i 1 i 2 februara 1932.*, 82, 83.

¹⁶⁶ Sremac i Žuža, *Hrvatsko zdravstveno zakonodavstvo 1830-1941.*, 59, 60.

Druga stjecišta tajne prostitucije su bili razni hoteli, svratišta ili prenoćišta. Još je prije Prvoga svjetskoga rata bilo općepoznato da su određeni zagrebački „veći hoteli“ imali spisak djevojaka, štoviše album, kojega je čuvao portir i po potrebi zainteresiranim gostima nudio noćne dame u zamjenu za novac.¹⁶⁷ Poznati glumac, Zvonimir Rogoz, u svojoj autobiografiji navodi kako je jednom prilikom nasamaren od strane imućnijeg gospodina odveden u hotel *Garni* u Gundulićevoj 7. Pri ulasku u hotelsko predvorje, Rogoz je uočio veliki broj vojnika među kojima su se nalazile „brojne djevojke i zrele žene“. Imućniji gospodin, u čijem je društvu bio Rogoz, se obratio portiru na recepciji, platio, uzeo ključ i izabrao ženu.¹⁶⁸ Jedan arhivski redarstveni spis također spominje gore navedeni hotel *Garni*. U dopisu poslanom Zemaljskoj vladi 1905. godine, gradsko poglavarstvo izvješćuje o slučaju podavanja petnaestogodišnje djevojčice Olge Hercigonje.¹⁶⁹ Naime, navodi se da je Olga, kao dijete rastavljenih roditelja, počela „zalaziti svojoj zloglasnoj tetki-svodilji Rozaliji Grloci, koja radi toga stoji pod redarstvenom pazkom.“ Ističe se da ju je navedena tetka uz odobrenje Olgine majke „slala svojim mušterijama na puteno obćenje“. Prema zapisu, Olga je morala svojoj tetki davati dio zarade, kao i ostale djevojke koje su radile za nju. Nadalje se navodi o Rozaliji: „Ne samo da je ona davala u svom stanu zaklon djevojkama i mužkarcima, nego je dapače stajala u tjesnoj svezi s vlasnicom noćnog svratišta „Garni“ Anom Tomas, kojoj je slala djevojke.“ Potom se ističe da je mlada Olga neko vrijeme stanovala u svratištu Garni, „gdje se poput javne bludnice podavala za novac i pijančevala“. Ovaj zapis, osim što nesumnjivo potvrđuje postojanje takve vrste hotela, svjedoči o jednoj očito uhodanoj organizaciji tajne „hotelske“ prostitucije. Hoteli su preko raznih posrednika dobivali djevojke. Posrednici su uzimali dio zarade od angažiranih bludnica, a hoteli su vjerojatno onda još više naplaćivali gostima *druženje s djevojkama* podižući cijenu same usluge. Ovdje se ipak radi o jednoj elitnijoj vrsti prostitucije čije su usluge očito bile namijenjene imućnijim klijentima, koji vjerojatno nisu morali isticati važnost diskrecije. Čak je i na sjednici Zbora liječnika Hrvatske, Slavonije i Međimurja istaknuto da je nemoguće kontrolirati prostituciju u višim slojevima.¹⁷⁰ S druge strane, u Ljubljani početkom stoljeća, se spominju i samostalne prostitutke koje su si same plaćale hotelske sobe i vabile stranke. U hotelima, koje su često mijenjale kako ne bi postale sumnjive hotelskom osoblju, prostitutke su se uglavnom prijavljivale pod lažnim

¹⁶⁷ Belović-Bernadzikowska, *Bijelo roblje*, 109.

¹⁶⁸ Zvonimir Rogoz, *Mojih prvih 100 godina* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1986), 85, 86.

¹⁶⁹ HR-HDA-79, UOZV, XIII-27, 3245, 13256/1905.

¹⁷⁰ „Anketa o prostituciji“, *Liječnički vijesnik* 06-07 (1920), 330.

imenom kako bi na taj način prikrile svoj identitet i umanjile opasnost od otkrivanja svoje djelatnosti.¹⁷¹

Posljednje stjecište tajne prostitucije je, jednom riječju, *ulica*. Ulična prostitucija predstavlja najniži oblik tajne prostitucije. Ulica u principu predstavlja mjesto gdje dolazi do ključnog kontakta između bludnice i potencijalne mušterije. Najočitiji primjer dolazi iz Londona sredine devetnaestoga stoljeća gdje zapisi govore o nemogućnosti muškaraca da prođu ulicom, a da ne budu zaustavljeni od strane uličnih prostitutki.¹⁷² Zapisi o ulicama New Yorka 1888. godine govore o muškarcima doslovno okruženim djevojkama između 14 i 20 godina.¹⁷³ Njujorški parkovi su sredinom stoljeća bili gotovo preplavljeni prostitutkama odnosno *uličarkama* ili *krstaricama*.¹⁷⁴ Čini se da je ulična prostitucija bila vezana uglavnom uz zakutne ulice i razne uličice gdje je bila skrivena od pogleda redarstva. Primjerice, dok je u Berlinu redarstvo zabranjivalo prostitutkama pojavljivanje poznatom ulicom Unter den Linden, porok tajne prostitucije je zahvatio skrivene ulice i uličice.¹⁷⁵ Ni Zagreb nije bio iznimka u tome pogledu. Gundrum ističe da je Petrinjska ulica imala najveći broj oboljelih ženskih osoba, čime je očito htio naglasiti njenu ulogu kao ulice iznimno frekventne tajnim prostitutkama.¹⁷⁶ Zamjetna razlika između uličnih prostitutki i onih kaserniranih, u bludilištima, je ta što su ulične prostitutke imale puno veću slobodu pri izboru klijenta. S druge strane, prostitutke smještene u javnim kućama su morale pružati uslugu svakome klijentu koji je bio spreman to isto i platiti.¹⁷⁷ Todor Cvetkov je iznio jedan zanimljiv opis ulične prostitucije kojega iznosimo djelomično:

*„Osobito u večernje doba može pozorno oko da opazi medju hiljadama prolaznika ona lijepo odjevena, često delikatna i ponosna ženska bića, koja svakom svojom kretnjom i svim svojim ponašanjem izražavaju čuvstvo očekivanja. One se zaustavljaju po pločnicima, gledaju na sve strane, gdjejojemu se često smješe prisiljenom uzdržljivošću. One su upravo nevjerovatno pronicave. Gotovo nepogriješno poznavaju svoje ozbiljne kandidate.“*¹⁷⁸

¹⁷¹ Branka Grošel, „Prostitucija v Ljubljani v prvih treh desetletjih 20. stoletja“, 457, 458.

¹⁷² Evans, „Prostitution, State and Society in Imperial Germany“, 108.

¹⁷³ Timothy J. Gilfoyle, *City of Eros: New York City, Prostitution and the Commercialization of Sex, 1790-1920* (New York; London: W.W.Norton & Company, 1992), 198.

¹⁷⁴ Henriques, *Historija prostitucije*, sv. 2, 290, 291.

¹⁷⁵ Evans, „Prostitution, State and Society in Imperial Germany“, 118.

¹⁷⁶ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 270.

¹⁷⁷ Gilfoyle, „Prostitutes in History: From Parables of Pornography to Metaphors of Modernity“, 125.

¹⁷⁸ Cvetkov, *Socijalni karakter prostitucije*, 18.

Jedan zastrašujuć zapis kolumnističkoga stila iz onodobnog *Obzora* pokazuje svu pogubnost zagrebačke ulične prostitucije. Zapis iznosi svjedočanstva sa suđenja radi oskrvrnuća triju malodobnih djevojčica u dobi između 11 i 14 godina. Namlade dijete, za koje kolumnist kaže da je „posve maleno i nerazvijeno“, iznosi svoju stranu priče. Navodi da većinom živi na ulici. Svakom mogućom prilikom bježi od siromašnih roditelja i luta gradom. Ističe da je prvi put sa 11 godina bila „upotrijebljena“ i da od tog trenutka „ide gospodi i dobiva honorare od 10 do 30 filira“. Starije djevojčice ističu da si međusobno govore adrese klijenata „gdje se može kaj zaslužiti“. Nadalje navode, između ostaloga, da su često noćile u „noćnim hotelima“.¹⁷⁹

Vlasnice bludilišta nisu ostale pasivne na gubitak tajnom prostitucijom zahvaćenog tržišnog udjela. Roza Aranjoš, Katarina Sprinz, Ana Podgorski i Ljubica Popović, vlasnice zagrebačkih bludilišta, su 1898. godine podnijele Gradskom poglavarstvu prijavu „radi proletariata bludnosti, radi neconcessioniranih bordela“.¹⁸⁰ U prijavi upozoravaju na velik broj besposlenih cura koje navečer izlaze na ulicu, a tom pogledu naročito ističu Ilicu, te se nude muškarcima, neprezajući čak ni od školske mladeži. Koliko su vlasnice bile ogorčene tajnim bludnicama govori činjenica da su ih u žalbi pobliže, u pejorativnom smislu, odredile: „To su t. z. kurvice.“ Zanimljivo je što su vlasnice u prijavi navele podkategorije tajnih prostitutki, dijeleći ih na sluškinje „koje prividno služe kod stanovitih službo davateljica“, sluškinje bez stalne službe i kasirice (blagajnice) te konobarice. Za sluškinje zaposlene kod službodavateljica, vlasnice ističu da zarađuju jedva dvije do tri forinte mjesečno te im je takav prihod nedostatan za pokrivanje osnovnih troškova, čime su naprosto prisiljene stupiti u djelokrug prostitucije. Vlasnice ističu da takve sluškinje imaju, uz znanje stanodavke, pravo dovesti klijenta u sobu. Osim toga, vlasnice zlonamjerno navode kako nije rijetkost da i službodavateljica „podvori svoje podstanare porcijom svoga tjela“, pritom dodatno ističući da se tu „kurvare sve u 16“. Za drugu kategoriju besposlenih sluškinja, vlasnice navode da „...poslije 6 sati do 9 ½ u večer one idu u lov...“ te da su najaktivnije u ljetno vrijeme. Vlasnice su se i osvrnule na cijenu usluge besposlenih sluškinja, pritom navodeći da su „za vrč pive ili pol litra devenjaka i komadić kruha“ spremne „ležati do mile volje.“ U tom kontekstu vlasnice ističu da je riječ o osobama, ili kako ih u prijavi nazivaju „moralnim propalicama“, koje ne drže ni do vlastite higijene i zdravlja, zbog čega su njima prenatrpane bolnice, pa su primorane ležati i na podu. One su posebice opasne, navodi se u

¹⁷⁹ Drag, „Iz tamnog Zagreba“, *Obzor*(*Jutarnje izd.*), 12. travnja 1914., 17.

¹⁸⁰ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „A“, 26414/1898.

prijavi, zbog ugrožavanja mladeži i općenito činjenice da „oslabljuju razvitak celoga naraštaja“. Na kraju osvrta na ovu podvrstu tajnih prostitutki ističu da sve to povlači za sobom i financijski teret za općine. Za posljednju kategoriju blagajnica i konobarica, vlasnice navode da su kavane u Preradovićevoj, Mesničkoj, Frankopanskoj i na Potoku pravi bordeli. U svoju obranu, vlasnice ističu da su im navedene tajne bludnice nepravedna konkurencija, jer same vlasnice imaju velike troškove režija u obliku agrarnih poreza i nameta, liječničkih pristojbi i ostalih nameta. Zanimljivo je to što vlasnice jasno ističu da sve što žele jest da njihova bludilišta odgovaraju „prema zahtjevima napredka i kulture“. Vlasnice su se osvrnule i na svoje bludnice, koje su zbog nedostatka posla, prisiljene po cijele dane spavati. Na kraju traže od lokalnih vlasti reakciju jer im „...ovakova smrdljiva nečista infiscirana klatež u glavnom gradu Zagrebu pravi silnu konkurenciju“.

Kada je riječ o udjelu zanimanja u sferi tajne prostitucije, Gundrum iznosi jednu statističku analizu. Naime, od 442 slučajeva žena oboljelih od spolnih bolesti, najveći udio imaju konobarice (155 slučajeva), služavke (67), djevojke zaposlene u dućanima (65), „građanske djevojke“ (65), zatim švelje (27), sobarice (20), radnice u tvornici (17), pjevačice i plesačice (16), vlastite supruge ili zaručnice (12), krojačice (11), „gladilice“ (9), knjigovođe (4) i ostale djevojke (3).¹⁸¹ Iz analize je posve vidljivo da konobarice zauzimaju preko trećine svih zanimanja i to je najveći postotak u visini od 35 %. Veliki udio zauzimaju sluškinje i trgovkinje, ali i „građanske djevojke“, za koje Gundrum ne navodi dodatno objašnjenje. Moguće je da se tu radi o djevojkama iz obitelji građanskoga sloja, koje nisu mogle ignorirati čari slobode i samostalnosti koje su im često bile uskraćene, a privlačna *ulica* je sve to nudila. Navode se i s relativno malim, ali zamjetnim udjelom, švelje, sobarice i tvorničke radnice. Zanimljivo je da Gundrum odvaja značenje „švelja“ i „krojačica“. Najočitiji zaključak navedene statistike govori o očitoj svezi tajne prostitucije i iznimno potplaćenih zanimanja. Očito je da je egzistencijalno pitanje nedostatka novca bio jedan od glavnih motiva odlazaka pojedinih žena u svijet prostitucije. Općenito se krajem 19. stoljeća pojavljuje sve zastupljenija kategorija onih žena koje prostituciju koriste kao dopunski izvor zarade uz već regularno zaposlenje,¹⁸² a ni u tom pogledu se Zagreb nije razlikovao od ostalih europskih i svjetskih gradova.

¹⁸¹ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 226.

¹⁸² Evans, „Prostitution, State and Society in Imperial Germany“, 112.

Zaključno, Zagreb je poput ostalih gradova i prijestolnica imao raširen i za lokalne vlasti nerješiv problem tajne prostitucije. Ugostiteljski objekti, kao mjesta visoke frekvencije ljudi, prirodno su bila stjecišta tajne, neregulirane prostitucije. Policijske racije nisu imale znatnijeg učinka u onemogućavanju širenja tog oblika prostitucije. Redarstvo je svojom prisutnošću doduše djelomično izoliralo središnja gradska mjesta od vidljive ulične prostitucije, međutim, posljedica je bila njeno odvijanje u ostalim zakutnim ulicama, uličicama ili *neosvijetljenim* dijelovima grada. Izvori pokazuju da je Zagreb imao i razvijenu hotelsku prostituciju, kao viši oblik iste, namijenjen probranijoj i imućnijoj klijenteli. Svodnici su, poput spomenute Rozalijske, imali i vlastite smještajne kapacitete u obliku stanova i sobičaka u kojima se odvijala takva vrsta usluge, ali i surađivali su sa svratištima i hotelima šaljući vlastite djevojke. Postavlja se pitanje dubine neznanja lokalnih vlasti o ovoj vrsti prostitucije. Također, udio pojedinih zanimanja pokazuje da je njihova potplaćenost uvelike tjerala žene u tajnu prostituciju, kao povremeni ili isključivo jedini izvor zarade. Prijava vlasnica bludilišta pokazuje da su i one same bile svjesne raširenosti prostitucije i pogubnosti za njihov regulirani i dozvoljeni obrt. Povezujući u obraćanju nadležnim institucijama smisao društvenoga napretka i kulture sa svojom djelatnošću, vlasnice javnih kuća su pokazale da ne prezaju ni pred kakvim oblicima patetične retorike, a to pokazuje koliko su i one smatrale tajnu prostituciju ozbiljnom i pogubnom prijetnjom.

4. SOCIJALNO-EKONOMSKI UZROCI I OSOBNI MOTIVI OPREDJELJENJA ZA BLUDNIM ŽIVOTOM U HRVATSKOM I SVJETSKOM KONTEKSTU

Kada se pristupa analizi prostitucije u kontekstu motivacije i socijalnih-ekonomskih uvjeta, potrebno je, prije svega, uvidjeti da se ženska prostitucija, kao fenomen koji se kolokvijalno naziva *najstarijim obrtom* zahvaljujući višetisućljetnoj prisutnosti, ne bi odvijala u najzastupljenijem obliku bez potrebe za interakcijom obaju spolova, odnosno prostitutke i klijenta. Kada se navedenoj „jednadžbi“ pridoda i svodnik, odnosno svodništvo te analitički obuhvati i socijalno-ekonomska podloga, onda prostitucija počinje poprimati konture jednog općedruštvenog, transvremenskog, psihoindividualnog i, nadasve, sveobuhvatnog i kompleksnog fenomena koji zahtijeva, u najmanju ruku, eklektičan pristup istraživanju.

Da su se i tijekom 19. stoljeća liječnici, ali i ostali istraživači i znanstvenici, bavili pitanjem uzroka prostitucije, nije potrebno elaborirati obzirom da su bili poprilično upoznati s prostitucijom i njezinim negativnim učincima na zdravlje zajednice. Jedan od prvih liječnika, ujedno i dopisnik njujorških novina, koji je proveo anketu sredinom 19. stoljeća o motivima odabranoga izvora zarade među prostitutkama bio je William Sanger. Od ukupno 2000 odgovora ili anketiranih prostitutki, okvirna četvrtina ili 513 prostitutki je vidjelo uzroke u svojoj osobnoj sklonosti promiskuitetnome ponašanju, druga okvirna četvrtina ili 525 je navelo siromaštvo kao motiv odlaska u prostituciju, 258 je navelo činjenicu da su zavedene i ostavljene, 181 je vidjelo uzrok u sklonosti piću, 164 je bilo primorano upustiti se u prostituciju zbog obiteljskog zlostavljanja, lak život je odabralo 124 bludnice, loše društvo je istaknulo 84, a nagovor drugih prostitutki svojim motivom smatra 71 prostitutka itd.¹⁸³ Kao što je vidljivo iz priložene statističke obrade, tri najvažnija uzroka obuhvaćaju siromaštvo, sklonost promiskuitetnom ponašanju i zavedenost. Iznenadenje statistike je zasigurno veliki broj onih prostitutki koje su navele sklonost kao motiv odabrane profesije. Postavlja se pitanje vjerodostojnosti odgovora kada je riječ o sklonosti ka prostituciji. Nezahvalno je rezultate koji govore u korist ovoga vida osobne motivacije uopće uzimati kao konačan i nepromjenjiv jer u suprotnom se otvaraju svakojače generalizacije sumnjive i diskutabilne prirode. Moguće je da se iza motiva sklonosti neizravno skriva želja za samostalnošću, a to znači i financijskom, kako je često bio slučaj.¹⁸⁴

¹⁸³ Henriques, *Historija prostitucije*, sv. 2, 301.

¹⁸⁴ Timothy J. Gilfoyle, *City of Eros*, 74.

Ideja da se uopće takav parametar uključi u analizu dolazi od općeprihvaćenog mišljenja javnosti da su žene povodljiva i lakovjerna bića, nesposobna odoljeti najosnovnijim biološkim potrebama. One ne samo što su fizički slabije, već i na polju mentalnih sposobnosti pokazuju određeno zaostajanje.¹⁸⁵ Sljedeći parametar obuhvaća motiv nepovoljnih financijskih okolnosti. Ograničene mogućnosti na tržištu rada i općenita potplaćenost poslova namijenjenih ženama predstavljaju jedan od ključnih čimbenika koji su natjerali veliku većinu žena na izbor prostitucije kao dodatne ili jedine zarade. Podaci govore da su žene u tekstilnoj industriji zarađivale između 6 i 12 dolara tjedno. Prostitutke, s druge strane, su u jednoj noći mogle zaraditi i do 50 dolara uličnom prostitucijom. Za usporedbu, učitelji su zarađivali jedva 10 dolara na tjednoj bazi.¹⁸⁶ Također, smrt jednoga od roditelja, pogotovo oca kao hranitelja s najvišim ili jedinim prihodom u obitelji, je mogla gurnuti ionako siromašne obitelji na rub siromaštva i posljedično prisiliti člana ili članove obitelji na prostituciju iz posve egzistencijalnih razloga.¹⁸⁷ Neograničen je broj financijski nepovoljnih mogućnosti i nesmiljenih situacija koje mogu natjerati osobu na prostituiranje. Pitanje zavedenosti je također neizmjereno važno jer i ono upućuje uvelike na nepovoljne financijske okolnosti koje omogućuju raznim svodnicima i agentima da njima manipuliraju. Svodnici su često siromašnim i lakovjernim djevojkama obećavali razne poslove poput tvorničke radnice ili sluškinje, ali iza toga se krilo nešto posve drugačije.¹⁸⁸ Djevojke bi obično napuštale domove ne sluteći da time izravno gube sigurnost okrilja obitelji i zaštitu od seksualnog iskorištavanja, a to će ih posljedično učiniti iznimno ranjivim metama u očima lutajućih svodnika.¹⁸⁹

Fran Gundrum-Oriovčanin je prvi na hrvatskim prostorima početkom 20. stoljeća napravio anketu s prostitutkama o uzrocima odabira prostitucije kao sredstva zarade. Pokretanje ankete je bilo potaknuto ondašnjim diskusijama znanstvenih krugova o motivima prostituiranja pojedinca. Benjamin Tarnowsky, poznati ruski venerolog, je osobno smatrao da su najveći uzroci bludništva u nejednakom intenzitetu spolnih nagona muškaraca i žena, odnosno različitoj seksualnoj potrebi.¹⁹⁰ Ovdje je očito bio pod utjecajem njemačkog psihijatra Richarda von Krafft-Ebinga,

¹⁸⁵ Iskra Iveljić, *Očevi i sinovi: Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, 278.

¹⁸⁶ Timothy J. Gilfoyle, *City of Eros*, 287.

¹⁸⁷ *Ibid* 66.

¹⁸⁸ *Ibid* 259, 260.

¹⁸⁹ Rachel G. Fuchs i Leslie Page Moch, „Pregnant, Single, and Far from Home: Migrant Women in Nineteenth-Century Paris“, *The American Historical Review* 4 (1990), 1009.

¹⁹⁰ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 229.

oca moderne seksologije¹⁹¹, koji je u svom utjecajnom djelu *Psychopathia Sexualis* tvrdio da su muškarci poligamne, a žene mnogamne prirode.¹⁹² Poznat i među američkim krugovima utjecajan talijanski psihijatar Cesare Lombroso je smatrao, pod utjecajem francuskog pozitivizma, engleskog evolucionizma i njemačkog materijalizma, da su bludnice ženski oblik muškaraca s biološki urođenim kriminalnim sklonostima. Tematiku kriminala je posmatrao kao biološko pitanje, a ne socijalni konstrukt.¹⁹³ Gundrum se nije slagao u pogledu ideje o biološki determiniranim kriminalcima i bludnicama, iako ju nije posve isključivao. Smatrao je da se utjecaj društva na motivaciju pojedinca ni u kojem slučaju ne može zanemariti.¹⁹⁴

Gundrumova anketa napravljena s prostitutkama iz hrvatskih javnih bludilišta je pokazala određene sličnosti sa Sangerovom njujorškom anketom. Naime, najveći broj bludnica od ukupno 207 anketiranih svoju motivaciju su našle u „volji za bludilištem“ (40 bludnica), „zbog pohote“ (35) i zato jer im se „dopada“ (25).¹⁹⁵ Ta tri, prilično slična razloga, zauzimaju gotovo polovicu ukupnih uzroka, dakle 100 od 207. Vidljivo je i u ovoj anketi, kao i Sangerovoj, da je neobično važan uzrok sklonost i volja takvom načinu života. Štoviše, ovdje je postotak puno veći, iako treba imati na umu da je Gundrum radio anketu na statističkom uzorku od 207 bludnica i to iz javnih kuća, dok je Sanger na raspolaganju imao 2000 pripadnica različitih oblika prostitucije. Vjerojatno je da su iza te sklonosti ka takvoj vrsti ponašanja stajale neki drugi čimbenici poput obiteljskog nasilja, možda alkohola, koji pak ima svoje dublje uzroke, ili nekog drugog ishodišnog uzroka. Prema tome, ovdje je potrebna određena opreznost prilikom tumačenja ove specifične vrste motivacije.

Druga najzastupljenija vrsta motivacije, kao i u Sangerovoj anketi, je „nužda i siromaštvo“, koja obuhvaća 20 bludnica. U tom kontekstu Gundrum navodi primjer jedne šesnaestogodišnje seoske djevojke koja je morala moliti posjednicu bludilišta da ju primi jer ju je siromaštvo na to natjeralo, a i majka joj je rekla da se „najlakše može zaslužiti kruh u bludilištu.“¹⁹⁶ Iako je ovo izniman primjer, nesumnjivo je da su pauperizam i općenito nepovoljne financijske okolnosti bili neophodni motivacijski čimbenici. Primjerice, jedna sluškinja zaradi između 6 i 8 kruna

¹⁹¹ William H. Masters, Virginia E. Johnson i Robert C. Kolodny, *Ljudska seksualnost* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2006), 14.

¹⁹² Jušek, „Sexual Morality and the Meaning of Prostitution in *fin-de-siècle* Vienna“, 129.

¹⁹³ Martin Kuhar, „Eugenika u hrvatskoj medicini i njezin utjecaj na javnost u razdoblju od 1859. do 1945.“ (Ph.D. diss., Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 11.

¹⁹⁴ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 230.

¹⁹⁵ *Ibid* 232.

¹⁹⁶ *Ibid* 232.

mjesečno uz osiguran stan/sobu, što je u potpunosti nedostatno da se zadovolji i najosnovnije potrebe. Gundrum navodi da u nekim obiteljima sluškinje, umjesto večere, dobiju 20 filira, što nije dovoljno „ni za jedan zub, a kamoli da nahrani umorno tijelo“. Slično je i sa dadiljama i sobaricama, ali i konobaricama i blagajnicama (kasiricama). U najboljem se položaju nalaze, ističe Gundrum, kuharice, koje zarađuju preko 20 i 30 kruna, a i same si mogu spraviti jelo.¹⁹⁷ Osim kategorije „Jer ne će da služi“ sa 14 odgovora, ostale kategorije obuhvaćaju do 5 bludnica poput: „Jer ne može teško raditi“, „Zbog nesrećne ljubavi“, „Jer ju je majka/tetka kod kuće ljutila“, „Jer kud sve idu, ide i ona“, „Jer nema nikoga, a to voli“, „Ne će, da se pati, ne voli raditi“ itd.¹⁹⁸

Jedan iznimno relevantan uzrok je i činjenica da su mnoge mlade djevojke postale žrtvama svodnika i agenata. Iako Gundrum za taj uzrok ne navodi posebnu kategoriju, tomu se može još pridodati najmanje nekoliko kategorija poput: „Jer su zavedene“, „Jer su je prevarili“, „Jer su odmamljene“, „Jer je čula, da je dobro, pa je išla“, „Da lakše živi“.¹⁹⁹ Svodnici su se uglavnom koristili istim metodama diljem Europe i svijeta kako bi pribavili djevojke za svoje ili tuđe javne kuće. Jedan od prevarantskih način je i pretvaranje svodnika da je ženidbeni posrednik. Posrednik bi iskorištavao siromaštvo, naivnost i neukost roditelja, koji bi bili jako zadovoljni da im se kćer bogato uda²⁰⁰ i na taj način smanji njihove obiteljske troškove. Vjerojatno su roditelji očekivali da će im vlastita kćer na kraju izravno pomoći zahvaljujući bogatstvu svoga supruga i olakšati ih materijalnih muka. Jedan slučaj sa kr. kotarskog suda u Zagrebu iz 1925. pokazuje da su svodnici obećavali djevojkama poslove poput vratarice, sobarice, konobarice u kavani ili noćnom klubu.²⁰¹ Domaće novine također donose izvješća o svodništvu i metodama zavođenja. Vidljivo je da su svodnici obećavali neslutećim djevojkama radna mjesta gazdarica²⁰² i blagajnica.²⁰³ U jednom mađarskom slučaju su čak obećavali „lijepa mjesta“.²⁰⁴ Zanimljiv je jedan slučaj prema kojemu se djevojka iz Zagreba našla u problemima jer je, uvidjevši da joj nije namijenjeno obećano mjesto sluškinje u Tuzli, već bludnice, ostala bez kovčega i putovnice, koje

¹⁹⁷ *Ibid* 223-225.

¹⁹⁸ *Ibid* 232.

¹⁹⁹ *Ibid* 232.

²⁰⁰ Šilović, *Trgovina bijelim robljem: Pučka sveučilišna predavanja 29 i 30 januara i 1 i 2 februara 1932.*, 48.

²⁰¹ *Ibid* 69-75.

²⁰² „Uhićen dobavljač djevojaka“, *Jutarnji listi*, 19. rujna 1913., 04.

²⁰³ „Trgovina ljudskim mesom u Osieku“, *Jutarnji list*, 31. ožujka 1912., 03.

²⁰⁴ „Kronika- Vanjska“, *Novosti*, 03. travnja 1914., 05.

je prisilno prisvojio svodnik nezadovoljan svojim neuspjelim pokušajem vrbovanja.²⁰⁵ Djevojkama se čak izravno nudilo zaposlenje u bludilištu. Naime, svodnici su im opisivali život u bludilištu tvrdeći da će „cijeli dan spavati“ ili „da će živjeti kao grofice“.²⁰⁶ Kada govorimo o mjestu gdje dolazi do prvoga kontakta između svodnika i potencijalne žrtve, onda je vidljivo da su svodnici i agenti djevojke doslovno vrbovali na ulicama, odnosno na mjestima poput Ilice, Opatičke ulice ili Krvavoga mosta.²⁰⁷ Jedan primjer govori i o vrbovanju u zagrebačkom tramvaju, gdje je svodnik uočio mladu i lijepu djevojku, prišao joj i, saznajući u razgovoru da je sluškinja, uvjeravao da tako lijepa može mnogo lakše zaraditi novce.²⁰⁸ Također je potrebno imati na umu da svodnici nisu sami operirali, već su imali veliku i rasprostranjenu mrežu suradnika, koja je obuhvaćala konobare, brijačke pomoćnike, osoblje u svratištima, ali i osoblje koje je organiziralo razne plesove.²⁰⁹ U jednom je slučaju ulogu posrednika u nabavi djevojaka odigrala čak i jedna bolničarka iz Bjelovara.²¹⁰ Jedan slučaj pokazuje koliko su svodnici bili snalažljivi. Svodnik je nagovorio jednu djevojku, koja još nije imala 16 godina, da pristupi općinskom uredu te da slaže da je dvije godine starija i potpuno nepismena, kako bi joj općina izdala nevjerodostojnu domovnicu. Ta domovnica bi omogućila svodniku da registrira maloljetnicu u bjelovarskom bludilištu, gdje je granična dob pristupa bila očito 16 godina.²¹¹ Prema tome, vidljivo je da im nije bilo strano ni falsificiranje dokumenata, čime se ne razlikuju od engleskih svodnika za koje se znalo već 1882. godine da krivotvore krsne listove svojih žrtava.²¹²

Usporedba navedenih anketa otkriva da su motivi prostitutki univerzalni u svojoj zastupljenosti, kako u New Yorku sredinom 19. stoljeća, tako i na prostoru Hrvatske i Slavonije početkom 20. stoljeća. Nepovoljne okolnosti u vidu siromaštva tjerale su mlade djevojke u potrazi za dostupnim oblicima egzistencijalne sigurnosti. Prilično uzak dijapazon dostupnih poslova, koji nisu omogućavali pokrivanje ni najosnovnijih potreba, usmjeravao je djevojke i žene prema lažnim obećanjima svodnika i agenata. Iskorištavajući njihovu lakovjernost i ambiciju, organizirana mreža svodnika je sustavno tražila i vrbovala nove djevojke, pridonoseći

²⁰⁵ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "B", 38016/1895.

²⁰⁶ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 223.

²⁰⁷ Šilović, *Trgovina bijelim robljem: Pučka sveučilišna predavanja 29 i 30 januara i 1 i 2 februara 1932.*, 70-72.

²⁰⁸ Josip Šilović, *Uzroci zločina* (Zagreb: Matica hrvatska, 1913), 78, 79.

²⁰⁹ Šilović, *Uzroci zločina*, 75.

²¹⁰ Šilović, *Trgovina bijelim robljem: Pučka sveučilišna predavanja 29 i 30 januara i 1 i 2 februara 1932.*, 80.

²¹¹ *Ibid* 70.

²¹² *Ibid* 22, 23.

nevjerojatnoj dinamici i raširenosti tržišta sa pripadajućim zakonitostima ponude i potražnje. Svodnici, agenti i vlasnici javnih kuća su uviđali, prema navedenome zakonu ponude i potražnje, disproporciju između udjela muškoga i ženskog stanovništva u pojedinim gradovima i manjim naseljima. Novorastuća industrija privlačila je radno aktivno muško stanovništvo u gradove, čime se mijenjala lokalna rodna ravnoteža i otvarala prostor za ostvarivanje zarade na onome što se uvijek dobro prodaje, a to je seksualni poriv. Za snalažljive svodnike je nesumnjivo postojala mogućnost za ostvarivanjem zarade, pa čak i osobnim bogaćenjem. Jedan trgovac robljem je jednom prilikom izjavio da će u Južnoj Americi otvoriti javnu kuću i isplatiti uloženo već za par mjeseci. Nadalje, ističe da će njegova žena voditi posao dok ne zarade toliko da budu mogli mirno živjeti.²¹³ Osobit je primjer jednog njujorškog vlasnika koji je u razdoblju od 1820. do 1850. godine otvorio više od 30 javnih kuća i zaradio veliko bogatstvo.²¹⁴ Prostora za ostvarivanjem zarade za svodnike je sigurno bilo, samo se teškoća nalazila u odabiru mjesta za otvaranje bludilišta. Mjesta u kojima je postojao višak muškog stanovništva, odnosno manjak žena, kao i mjesta u kojima je postojala dinamična fluktuacija novoga stanovništva te kvalitetna prometna povezanost koja je omogućavala razmjenu robe, tj. bludnica su vjerojatno bila poželjnom lokacijom za vlasnike javnih kuća.

²¹³ Šilović, *Trgovina bijelim robljem: Pučka sveučilišna predavanja 29 i 30 januara i 1 i 2 februara 1932.*, 37.

²¹⁴ Timothy J. Gilfoyle, *City of Eros*, 43.

5. BLUDILIŠNI PRAVILNICI GRADA ZAGREBA

Prostitucija na prostoru grada Zagreba bila je od 16. travnja 1899. godine reglementirana u obliku redarstveno-zdravstvenog nadzora nad javnim kućama, koji se temeljio na normativnom aktu zagrebačkog bludilišnog pravilnika.²¹⁵ Kao što je već navedeno, jedini pravilnik, za koji se sa sigurnošću može tvrditi da je 1899. već bio donesen na prostoru Hrvatske i Slavonije, je bio osječki bludilišni pravilnik od 01. prosinca 1896. godine.²¹⁶ U tom se kontekstu Zagreb i Osijek, te vjerojatno Varaždin, a i ostali hrvatski gradovi s kasnije usvojenim regulativama poput Slavonskog Broda, Bjelovara i Križevaca,²¹⁷ nisu razlikovali u politici izdavanja dozvola za otvaranje javnih kuća u odnosu na onu zastupljenu u pojedinim srednjoeuropskim gradovima.²¹⁸

Mali broj usvojenih bludilišnih pravilnika ne znači da ostali gradovi na prostoru Hrvatske i Slavonije, a i šire, nisu imali *vlastite* javne kuće. Arhivski izvori u obliku iskaza bludobolnih pokazuju zapanjujuću prostornu raširenost bludilišta. Osim u gore navedenim gradovima, bludilišta su se nalazila i u sljedećim gradovima: Čakovec, Petrinja, Belovar, Nova Gradiška, Sisak, Požega, Bjelovar, Virovitica, Dubrovnik, Vinkovci, Jastrebarsko, Zemun, Mitrovica, Ruma²¹⁹ te Karlovac.²²⁰ Bludilišta su se nalazila i u Koprivnici, Staroj Pazovi te Vukovaru.²²¹

²¹⁵ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilišni pravilnik*.

²¹⁶ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 145.

²¹⁷ O godini usvajanja bludilišnih pravilnika Slavonskog Broda, Bjelovara i Križevaca vidi više na str. 27.

²¹⁸ Nada Premerl, ur., *Potok u srcu Zagreba : uz potok Medveščak - od izvora do ušća = A book in the heart of Zagreb : along the Medveščak brook from source to mouth : Muzej grada Zagreba, srpanj - studeni 2005. = July - November 2005 / [autor teksta, urednica kataloga] Nada Premerl ; [prijevod sažetaka Graham McMaster (engleski), Dragutin Hainš (njemački) ; fotografije Miljenko Gregl ... et al.]* (Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2005), 44.

²¹⁹ Analiza iskaza bludobolnih vršena je na temelju 55 primjeraka iskaza za razdoblje pojedinih tjedana 1912. i 1913. godine i obuhvaća sljedeće bolnice navedene u izvornoj grafiji: Obća javna bolnica reda milosrdne braće u Zagrebu, Obća javna bolnica reda milosrdnih sestara u Zagrebu, Opća i javna Hutler-Kohlhofer-Monsperg zakladna bolnica u Osijeku, Gradska javna bolnica u Koprivnici, Gradska javna bolnica u Mitrovici, Obća javna gradska bolnica Franje Josipa I. u Varaždinu, Opća javna županijska bolnica u Bjelovaru, Obća javna bolnica zaklade zdravstvenih obćina županije virovitičke u Virovitici, Bolnica uzadruženih zdravstvenih općina županije zagrebačke, Obća i javna bolnica milosrdnih sestara u Zemunu, Javna okružno-obćinska bolnica u Vinkovcih, Obća javna županijska bolnica u Vukovaru, Gradska javna bolnica u Karlovcu. Iskazi se nalaze u fondu *Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove*, unutar sveska XIII-12, za razdoblje 1912.-1914., u kutijama pod brojevima: 3717, 3719, 3720, 3721, 3722, 3724.

²²⁰ O regulaciji prostitucije na prostoru grada Karlovca vidi više u: Darija Željko, „*Sestre bluda*“: *Zakonska regulacija ženske prostitucije na hrvatskom području u razdoblju od 1852. do 1934., s posebnim osvrtom na grad Karlovac i europsko okruženje* (Zagreb, 2015), [http://www.unizg.hr/rektorova/upload/Sestre bluda Darija Željko.pdf](http://www.unizg.hr/rektorova/upload/Sestre%20bluda%20Darija%20Željko.pdf) (posjet 14.08.2015).

²²¹ Vidi str. 28.

Također, bludilišta su se nalazila i u Šibeniku, Sinju, Splitu, Rijeci, Puli,²²² ali i Zadru.²²³ Neki istarski gradovi i općine poput Fažane, Rovinja, Poreča, Pazina, Labina su i prije Prvoga svjetskoga rata bili poznati kao središta prostitucije,²²⁴ pa se može pretpostaviti da su se i u tim mjestima nalazile javne kuće. Kao što je vidljivo, bludilišta nisu bila nepoznanica diljem prostora koji su se nalazili u okviru nekadašnje Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a i šire. Bludilišta su, kao i prostitucija, zahvaljujući svojoj prostornoj raširenosti postala neizostavnim dijelom gradskih područja te su svoje usluge pružala, kako lokalnom, tako i prolazećem stanovništvu.

²²² Nancy M. Wingfield, „Venereal Disease, War, and Continuity in the Regulation of Prostitution: Late Imperial Adriatic Austria and Italy’s New Provinces“, *Acta Histriae* 4 (2013), 776.

²²³ Vidi bilj. 78.

²²⁴ Autor spominje još i Pulu, Kopar te Piran: Darko Dukovski, „Svodništvo i prostitucija u Istri između dva svjetska rata“, *Franina i Jurina* 46 (1991), 134.

5.1. Bludilišni pravilnik Grada Zagreba od 16. travnja 1899. godine

Bludilišni pravilnik Grada Zagreba sastoji se od 31 članka podijeljenih u 6 kategorija: *Obće ustanove*, *Očevidnost bludnica*, *Odnosaj bludilištnih vlastnica prema bludnicama*, *Zdravstveni nadzor*, *Redarstvene ustanove* i *Zaglavne ustanove*.²²⁵

Prvo poglavlje pod nazivom *Obće ustanove* započinje člankom koji dozvolu za držanje bludilišta, tj. „kuća u kojima se bludnost tjera za novac“ izdaje isključivo ženskim osobama starijim od 30 godina. Osim toga, u članku se ističe da je jedino Gradsko poglavarstvo „kao redarstvena oblast“ nadležno u pogledu, kako izdavanja, tako i oduzimanja dozvola za držanje javnih kuća.²²⁶ Ovdje se očito radi o velikome propustu regulatora jer nigdje nije naveden uvjet kojim se zabranjuje držanje javne kuće sudski kažnjavanim i osuđivanim osobama, kao što je to primjer u osječkom pravilniku.²²⁷ Takav propust je mogao imati i imao je negativne posljedice po registrirane bludnice u javnim kućama na prostoru grada Zagreba, što će biti obrađeno u posebnome dijelu rada. Zanimljivo je, također, što osječki pravilnik iz 1896. svoje prvo poglavlje započinje tumačenjem pojma *bludnica* kao „svaka ženska, koja svojim tijelom za novac bludni život tjera“,²²⁸ dok je zagrebački pravilnik takvu stavku naprosto izostavio. Osim osječkog, i varaždinski statut, kojeg Gundrum naziva *Naputkom*, definira bludnicu na sljedeći način: „Prostituiranom ima se svaka ženska smatrati, koja se po vlastitom priznanju, po dokazima ili notorno bludnošću poput obrta bavi“. ²²⁹ O razlozima izostanka tumačenja pojma prostitucije u zagrebačkom pravilniku, koji je napravljen upravo zbog reguliranja prostitucije, može se samo nagađati.

U naredna dva članka regulirana je prostorna orijentacija bludilišta i određene građevinsko-estetske smjernice. Navodi se da bludilišta mogu biti pozicionirana isključivo u onim zgradama koje se nalaze u predodređenome (od gradskih vlasti) dijelu grada.²³⁰ Očito je da je ovom stavkom Gradsko poglavarstvo imalo namjeru smjestiti bludilišta s ciljem učinkovitije kontrole. Vjerojatno su vlasti već bile upoznate s određenim nepoželjnim manifestacijama koja proizlaze ili su često vezane uz prostituciju, a koje mogu imati poguban utjecaj na čudored grada, poput

²²⁵ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilištni pravilnik*, 01-06.

²²⁶ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilištni pravilnik*, 01.

²²⁷ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 147.

²²⁸ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 209; Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 146.

²²⁹ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 209.

²³⁰ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilištni pravilnik*, 01.

određenih poročnih ili kriminalnih aspekata. U tom pogledu je nadalje određeno da se prozori prizemlja i prvoga kata te ulazna vrata naprave od neprozirnog i mutnog stakla.²³¹ To je očito imalo svrhu u zaštiti pučanstva i općega morala od mogućih nemilih scena karakterističnih za mjesta kao što su to javne kuće. Osječki je pravilnik također prostorno izolirao prostituciju od ostalog pučanstva. Naime, određeno je da bludnice, koje žive u privatnom smještaju, ne smiju biti blizu javnih institucija poput crkve, škole ili javne zgrade. Čak su pravilnikom dodatno odijeljena bludilišta od ostatka privatnih ili javnih zgrada odredbom prema kojoj vlasnici bludilišta moraju javnu kuću cjelonočno osvjetljavati svjetiljkom. Također, prozori bludilišta su morali biti zaklonjeni zavjesama.²³² Očigledno je da je u oba slučaja odnosno pravilnika vidljiva namjera o prostornom odjeljivanju bludilišta, tj. općenito prostitucije od ostatka grada, pri čemu se inzistiralo i pazilo na detaljima, poput prozora, koji su trebali javni moral sačuvati neokrnjenim i zdravim za daljnji napredak i razvoj zajednice.

Sljedeća, ujedno i posljednja dva članka prvoga paragrafa, određuju dob služavki u bludilištu i detalje pružane obrtne usluge. Navedeno je, da osim bludnica i vlasnice bludilišta, u bludilištu smiju stanovati i služavke s navršenih 17 godina. Nadalje se ističe da djeca, a to uključuje i djecu vlasnice, ne smiju ni pod kojim uvjetom stanovati u bludilištu.²³³ Ovdje se očito pridaje pozornost zaštiti maloljetnika od potencijalnih negativnih posljedica. To samo potvrđuje dalekovidnost ideje donositelja zagrebačkoga pravilnika da je reguliranje prostitucije ujedno prevencija mogućih nepoželjnih i devijantnih ponašanja budućih naraštaja. Također, zanimljivost navedenoga članka pokazuje očigledno razgraničenje rodnih uloga, pri čemu su žene izravno određene kao stanari bludilišta i pružateljice usluge, dok su očito muški klijenti, iako nenavedeni, primatelji pružajuće usluge. Posljednji članak prvoga poglavlja zabranjuje točenje bilo kojega pića i svaku vrstu glazbe te ističe vlasnicu bludilišta kao jedinu odgovornu za red u bludilištu.²³⁴ Isticanje pojmova „mir“ i „poredak“ zajedno sa zabranom točenja pića i puštanja glazbe u istome članku pokazuje jasno vidljiv pristup regulatora, koji se očitovao u razumijevanju konotacije koju nosi povezanost prostitucije i alkohola. Lokalne vlasti su vjerojatno već bile upoznate s utjecajem konzumiranja alkohola i prigodne glazbe na učestalost pružanja primarne usluge bludilišta, kao i na kretanje prihoda vlasnika. S druge strane, osječki pravilnik nije izravno

²³¹ *Ibid* 01.

²³² Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 146, 147.

²³³ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilištni pravilnik*, 01.

²³⁴ *Ibid* 01.

dopuštao stanovanje služavkama u bludilištu, već je to neizravno dopustio kroz odredbu o zdravstvenome nadzoru služavki, uz već predodređeni pregled bludnica. Za razliku od zagrebačkog pravilnika, osječki je dopuštao točenje kave, čaja i mineralne vode, dok je glazba bila dozvoljena do ponoći.²³⁵

Drugo poglavlje, pod nazivom *Očevidnost bludnica*, odnosi se na registraciju bludnica prilikom pristupanja bludilištu i eventualno napuštanje istoga. Navodi se da bludilištu mogu pristupiti „samo ženske osobe koje su navršile 17. godinu života“.²³⁶ U osječkom je pravilniku granična dob pristupa bludilištu 16. godina.²³⁷ Toliko niska dob pristupa i ne treba čuditi s obzirom da je prosječna granična dob maloljetnika u kontinentalnom dijelu Europe povećana sa 14 na 16 godina tek 1900., a na 18 tek 1911. godine.²³⁸ Nadalje se navodi da se svaka osoba, koja želi stupiti u bludilište kao bludnica, mora osobno prijaviti gradskom redarstvu, gdje će biti upisana u registar²³⁹ na temelju pozitivnoga rezultata liječničkog pregleda.²⁴⁰ Na osnovu toga, redarstvo izdaje dokument registracije, tj. iskaznicu.²⁴¹ Bludnica je također primorana dostaviti prilikom upisa osobnu dokumentaciju poput iskaznica, putovnice, „služinske knjige“ i domovnice. Kompletna dokumentacija ostaje u pohrani kod redarstva. Bludnice moraju i dostaviti dvije fotografije, ne starije od godinu dana od kojih jedna ostaje u posjedu redarstva, dok se druga postavlja na iskaznicu bludnice. Ukoliko bludnica ne podnese osobnu dokumentaciju, uskraćuje joj se pravo upisa u registar. U slučaju da bludnica nema dokumentaciju, a ista je poslana poštom od „oblasti svog dosadanjeg domicila“, bludnica može predložiti dokaz o istome i dobiti privremenu iskaznicu, čija valjanost ističe nakon 14 dana. Svaka iskaznica se morala obnavljati svaka 3 mjeseca, a za to je jamčila vlasnica bludilišta. Ukoliko dođe do „promjene osobnih okolnosti“ ili do prelaska u drugo bludilište, bludnica je to isto primorana prijaviti redarstvu, kao i vlasnica. Iskaznicu je bludnica primorana u svakome trenutku uza se imati i po potrebi predložiti redarstvu ili posjetniku bludilišta. Nadalje se ističe da je zloraba iskaznice najstrože kažnjiva.

²³⁵ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 147.

²³⁶ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilišni pravilnik*, 01.

²³⁷ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 147.

²³⁸ Melissa Hope Ditmore, ur., *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*, sv.1, 195.

²³⁹ Vjerojatno se misli na očevidnik bludnica. Vidi više o tome na str. 32.

²⁴⁰ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilišni pravilnik*, 02.

²⁴¹ Iskaznica bludnice je sadržavala: fotografiju, broj upisa u registar, ime i prezime, dan i godinu rođenja, vjeroispovijest i stalež, rodno mjesto, zavičajno mjesto, vlastoručni potpis bludnice, osobni opis, rubriku o obnovi registracije, rubriku za navođenje vlasnice bludilišta i eventualno prelazak u drugo bludilište, rubriku za bilježenje pregleda, kratki izvadak pravilnika te potpis i pečat redarstvo: HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilišni pravilnik*, 03.

Također se navodi da će redarstvo, ukoliko bludnica zatraži napuštanje bludilišta, oduzeti iskaznicu i vratiti joj pohranjenu dokumentaciju. Ujedno se kažnjava nakana vlasnice bludilišta da u tome sprječava bludnicu. Zadnji članak ovoga poglavlja određuje da će se bludnice, koje su netom napustile bludilište, i dalje držati pod „redarstvenim nadzorom“, a ukoliko se opazi da se bludnica potajno prostituira ili da nema stalnog zanimanja, pod pratnjom će biti prognana iz grada u svoj zavičaj. Ujedno se ističe da svi navedeni propisi vrijede i za strane bludnice koje pristupaju zagrebačkom bludilištu.²⁴² Osječki pravilnik također izdaje iskaznicu s osobnim podacima bludnice i njenom fotografijom, koja se može izdati po liječničkome pregledu. Prije samoga izdavanja dozvole, osječki pravilnik nalaže da se bludnica ispita o razlozima odluke pristupanja bludilištu te da se, ukoliko je maloljetnica u pitanju, roditelji obavijeste o nakani vlastitoga djeteta.²⁴³ Zagrebački pravilnik u tom pogledu samo navodi pod 7. člankom da će se prije izdavanja iskaznice pomno ispitati sve okolnosti,²⁴⁴ što vjerojatno pretpostavlja i propitivanje namjere osobe koja se zanima za pristupanje bludilištu. Očito je da je postojala jasna tendencija zagrebačkih regulatora, a i osječkih, da se implementiraju određene norme vidljive u regulaciji prostitucije na prostoru austrijske polovice i u Budimpešti. Prije svega, to se odnosi na liječničko pregledavanje bludnice i ispitivanje osobnih motiva prilikom registracije.²⁴⁵ Po pitanju odnosa prema bludnici koja je netom napustila bludilište, osječki je pravilnik, za razliku od zagrebačkog, puno jasniji i određeniji. Dok je prema osječkom pravilniku određeno da bludnica nakon napuštanja bludilišta mora dokazati da je našla drugi izvor prihoda te da se zadnja tri mjeseca nije ogriješila o javni moral,²⁴⁶ zagrebački pravilnik ne traži dodatno uvjerenje o konačnom napuštanju prostituiranja, već samo navodi da će bludnica biti progana ukoliko se otkrije da nastavlja potajno s prostitucijom. Problem se nalazi u tome što, dok osječki pravilnik preventivno tjera bivšu bludnicu da sama podastrije dokaze o promjeni uzdržavanja, zagrebački svoju regulaciju polaže u mogućnost otkrivanja potajne bludnice od strane aktivnosti vlastitoga redarstva.

Treće poglavlje, pod nazivom *Odnosaj bludilištnih vlastnica prema bludnicam*, obuhvaća tri članka. Ističe se da vlasnica bludilišta „ima vazda držati pred očima podređeni i teški položaj bludnica te stoga s njima postupati čovječno“ te da je „svako siljenje, a napose tvorna zlostava

²⁴² *Ibid* 02-04.

²⁴³ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 146.

²⁴⁴ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilištni pravilnik*, 02.

²⁴⁵ Vidi više o tome na str. 26, 27.

²⁴⁶ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 146.

najstrožije je zabranjeno“. Nadalje se ističe da vlasnica bludilišta može otvarati bludnici dug u visini od 50 forinti, no ovaj dug može, ukoliko bludnica napusti bludilište nenamirivši ga, biti naplaćen „jedino građansko pravnim putem“. Pravilnik je i anulirao mogućnost da vlasnica bludilišta zaobiđe regulativu ucjenjujući bludnicu, koja ima nakanu napustiti bludilište, zadržavanjem njenih osobnih stvari i tjeranjem da naplati dug dodatnim prostituiranjem. Na kraju paragrafa se navodi da se bludnica ima pravo osobno požaliti redarstvu putem pregledavajućeg liječnika.²⁴⁷ Sam naziv paragrafa i sadržaj sugeriraju da su bludnice ipak u jednom podređenijem položaju u odnosu na vlasnice. Vlasnica je taj subjekt koji mora pažljivo i u najboljoj namjeri postupati s bludnicama, s obzirom na svoju funkciju u bludilištu. Sama ideja da se bludnica može osobno požaliti redarstvu preko liječnika pokazuje količinu kontrole koju je vlasnica imala nad životima svojih namještenica. Jedino tijekom pregleda, u prisustvu liječnika, su bludnice sigurne požaliti se na svoj tretman unutar zatvorenih zidova bludilišta. Nažalost, ovaj će segment zagrebačkoga pravilnika biti najčešće zloupotrebljen i povrijeđen. S druge strane, osječki je pravilnik uređenije regulirao odnos vlasnika i bludnice, a samim time i olakšao položaj bludnicama. Vlasnik i bludnica su prilikom registracije morali prijaviti dogovorenu podjelu zarade te je vlasnica morala voditi određeno zajedničko knjigovodstvo. Vlasnica je čak bila dužna potjerati pijane goste, čime je nesumnjivo olakšavala položaj bludnicama.²⁴⁸ Vidljivo je da je osječki pravilnik temeljitije štitio položaj bludnica od potencijalne manipulacije i zlostavljanja samih vlasnika bludilišta. Reguliravši pitanje podjele zarade, osječki su regulatori uvelike umanjili mogućnost vlasnicima da, neobazirući se na posljedice po zdravlje i kvalitetu života vlastite bludnice, samoinicijativno određuju visinu vlastitih prohtjeva.

Sljedeće poglavlje, pod nazivom *Zdravstveni nadzor*, regulira metode zdravstvenog očuvanja, kako zdravlja osoblja unutar bludilišta, tako i vanjske populacije, odnosno klijenata. Zdravstveni nadzor na bludilištem, a to uključuje pregledbu bludnica, vlasnice i ostaloga osoblja, stavljen je u ruke kotarskih liječnika i njima nadređenoga gradskoga fizika. Liječnici su bili dužni najmanje jedanput na mjesec pregledavati bludilišta u pogledu higijenskih uvjeta, a same bludnice i vlasnice su morale biti podvrgnute pregledbi triput na tjedan. Prilikom pregleda ustanovljena oboljela bludnica je bila hitno pod nadzorom vlasnice otpremljena u bolnicu, a sam trošak liječenja bi bio naplaćen vlasnici u obliku paušalnog iznosa po bludnici. Posljednji članak

²⁴⁷ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilištni pravilnik*, 04.

²⁴⁸ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 147.

poglavlja jasno zabranjuje posjećivanje bludilišta mladićima mlađim od 16 godina, a za to odgovorne drži vlasnice.²⁴⁹ Prema osječkome pravilniku, pregledavanje bludnica se vršilo svaka tri dana, međutim, pravilnik je odredio i pregledavanje jednom tjedno služavki i sobarica te konobarica i kuharica. Kotarski liječnici, osim što su pregledavali bludnice, nadzirali su opće stanje i higijenske uvjete unutar bludilišta. Svaki liječnički pregled se naplaćivao bludnicama po iznosu od 1 do 2 krune. U obzir su uzimane i otežane okolnosti siromašnijih bludnica, pa su neke mogle biti izuzete od plaćanja pregleda.²⁵⁰ Očevidnici zagrebačkih bludnica pokazuje visinu cjelokupnih troškova pregledavanja i liječenja bludnica. Naime, u razdoblju do 1914. do 1917. vlasnice su plaćale unaprijed određeni paušal za liječničke preglede koji je iznosio 200 kruna po bludnici na godišnjoj razini.²⁵¹ Sljedeće godine je paušal povišen na 300 kruna i to vjerojatno zbog općenito povećanih troškova liječenja bludnica u bludilištima i tajnih bludnica čiji je broj znatno uvećan tijekom rata, ali i općenito ratnih okolnosti ispunjenih nestašicom novca. Jedan spis poglavarstva nastao prilikom prodaje bludilišta na br. 8 ukazuje da je paušal 1898. godine iznosio 100 godišnjih forinti.²⁵² Vidljivo je da postoje izvjesne razlike u pogledu zdravstvenoga nadzora između zagrebačkoga i osječkoga pristupa. Dok je zagrebački pravilnik odredio i pregledavanje vlasnica, a i ostalog osoblja unutar javnih kuća, osječki se usmjerio uglavnom na bludnice. To naravno ne znači da se ni same vlasnice, ukoliko su smatrale da su oboljele, nisu samoinicijativno javljale kotarskim liječnicima radi pregledbe. Osječki je pravilnik ipak bio jasan u pogledu navedenih zanimanja kao izvorišta potajnih bludnica i pritom navodeći, između ostalih, i služavke u svratištima. Vjerojatno su na temelju navedene odredbe osječkog pravilnika o potajnim bludnicama bile, osim bludnica, i služavke u bludilištima, a ne samo svratištima, pregledavane. Zagrebački pravilnik je očito bio nedostatan u pogledu pregledavanja zanimanja koja uvelike doprinose raširenosti tajne prostitucije, tj. nema izravnoga spominjanja, osim u pogledu već spomenute uredbe o nadzoru nad onim bludnicama koje su netom napustile bludilište. Zagrebački je pravilnik ipak bolje regulirao samo plaćanje troškova liječenja, određivši vlasnice kao podmiritelje. S druge strane, osječki je ipak naplaćivao bludnicama troškove, iako je njihova visina ovisila o okolnosti, a o kojoj je pak odlučivao gradski kapetan.

²⁴⁹ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilištni pravilnik*, 05.

²⁵⁰ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 148.

²⁵¹ HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, ZO 50: *Očevidnik bludnica 1914-1915*; HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, ZO 51: *Očevidnik bludnica 1916-1917*.

²⁵² HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “B“, 14831/1898.

Peto poglavlje, pod nazivom *Redarstvene ustanove*, definira ponašanje bludnica na javnoj površini. Određuje se da se bludnice, ostalo osoblje i posjetitelji ne smiju pokazivati na otvorenim prozorima te da bludnice ne smiju zvati i vabiti prolazeće muškarce u bludilište. Osim toga, bludnice na ulici moraju biti „pristojno i nenapadno odjevene“. Također, bludnicama se zabranjuje posjećivanje kazališta, javnih predstava, koncerata i plesova, trkališta, restorana i slastičarni. Zabranjen im je također boravak na šetalištima u vrijeme promenadnih koncerata i vožnja gradom u otvorenim kočijama.²⁵³ Osječki pravilnik je također zabranjivao bludnicama ogrješenje o ćudored zajednice. Pozivanje mušterija, nepristojno ponašanje i vožnja u otvorenim kočijama su, kao i u Zagrebu, bili zabranjeni oblici ponašanja.²⁵⁴ Očito je i u jednome i u drugome slučaju pitanje prostitucije u suštini pitanje morala. Miješanje zdravoga s nezdravim tkivom nije dolazilo ni u jednome od ta dva slučaja u obzir. Kvarenje morala i zajednice moglo je dugoročno ograničiti, a i uvelike poništiti šanse lokalnoga redarstva u borbi s prostitucijom i njezinim prijetecim posljedicama.

Posljednje poglavlje, pod nazivom *Zaglavne ustanove*, nalaže da primjerak pravilnika mora biti istaknut u „svakoj sobi opredieljenoj za blud“ na vidljivome mjestu. Kazna za prekršaj Pravilnika kreće se između 1 i 100 forinti odnosno 6 sati i 14 dana zatvora. Navedena je i mogućnost žalbe osuđenika u pitanju prekršaja bludilišnog pravilnika.²⁵⁵ Osječki pravilnik također za kršenje pravilnika određuje novčanu i zatvorsku kaznu, ali i kaznu izгона iz grada.²⁵⁶

Bludilišni pravilnik Grada Zagreba u suštini predstavlja centriranu administrativnu i redarstveno-zdravstvenu inicijativu reguliranja lokalne prostitucije. Pojedini dijelovi Pravilnika nisu bili dovoljno usustavljeni i s jasno definiranom namjerom, što je u konačnici djelomično ograničilo pravno-regulatorni potencijal. Normativni akt je iznimno detaljno regulirao proces registracije nove bludnice, pri čemu je sustavno inzistirao na suradnji redarstva i liječničkog osoblja zaduženog za pregled. Čak je i predviđao slučajeve u kojima je novopridošloj bludnici naknadno poslana poštom osobna dokumentacija. Plaćanje troškova liječenja je kao paušalan iznos nametnut vlasnicima, čime se htjelo olakšati položaj bludnica. S druge strane, Pravilnik je poprilično nedovoljno definirao uvjete potrebne za dobivanje dozvole držanja bludilišta. Jedini uvjet je bio da se radi o ženskoj osobi starijoj od 30 godina. Takva površnost je otvorila prostor

²⁵³ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilišni pravilnik*, 06.

²⁵⁴ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 148.

²⁵⁵ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 158/5: *Bludilišni pravilnik*, 06.

²⁵⁶ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 149.

za razne sumnjive pojedince, što će u konačnici imati negativne reperkusije na same bludnice. Također, Pravilnik se nedovoljno pozabavio pitanjem tajne prostitucije. Može se pretpostaviti da se glavna misao vodilja autora Pravilnika temeljila na ideji da će Pravilnik riješiti i pitanje tajne prostitucije, a time i bjesomučnoga širenja spolnih bolesti. Iz tog razloga je, može se reći, pitanje tajne prostitucije ostalo otvoreno i nedorečeno. Takva ideja je i imala smisla ukoliko bi se u idealnoj situaciji vlasnici bludilišta slijepo držali pravila određenih Pravilnikom, međutim, to nije bio slučaj. Često je nesigurna okolina bludilišta mijenjana s nesigurnošću potajne prostitucije, a to je najmanje što se očekivalo postići ovim pravilnikom. Učinkovitost Pravilnika, ali ne u teoriji, već u praksi, može se jedino rastumačiti ukoliko se analizira mikrohistorijski koncept kršenja regulative, što će biti detaljno razrađeno u narednome dijelu rada.

5.2. Bludilišni pravilnik Grada Zagreba od 06. kolovoza 1912.

Sa sve većom raširenošću tajne prostitucije i povećanjem broja bludilišta na prostoru Banske Hrvatske, Zemaljska vlada će sastaviti smjernice o sastavljanju lokalnog bludilišnog pravilnika namijenjene lokalnim vlastima.²⁵⁷ Navedeni *Naputak za sastavljanje »Pravilnika za bludilišta«* donesen je naredbom Zemaljske vlade od 19. svibnja 1911., br. 23.490.²⁵⁸ i sadržavao je 22 članka²⁵⁹ te posebnu uredbu o pregledavanju bludnica.²⁶⁰ Prema novodonesenoj uredbi, nove pravilnike će zasigurno usvojiti gradska poglavarstva Osijeka, Slavenskog Broda, Bjelovara i Križevaca, uz vjerojatno usvajanje uredbe i ostalih poglavarstava većih i manjih naselja diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije.²⁶¹ Grad Zagreb neće podnijeti Zemaljskoj vladi novi bludilišni pravilnik, inače u potpunosti napravljen prema smjernicama iz 1911. godine, kako bi se, prije same sankcije, riješilo pitanje decentralizacije lokalnih bludilišta.²⁶² Dolazak Prvoga svjetskoga rata je pitanje novoga pravilnika učinio manje važnim, a to je vidljivo u nespominjanju pravilnika u narednim zdravstvenim izvješćima Grada Zagreba za razdoblje od 1914. do 1918. godine. Prema tome, Bludilišni pravilnik je vrijedio od 16. travnja 1899. do 23. svibnja 1919. godine, kada je nanovo uređeno pitanje regulacije prostitucije od strane gradskog poglavarstva.²⁶³

Pravilnik Grada Zagreba, pod nazivom *Pravilnik za javna bludilišta na području slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba*, usustavljen je 06. kolovoza 1912. godine i sastojao se od 40 članaka podijeljenih u 5 poglavlja pod nazivom: *Opće ustanove, Očevidnost bludnica, Odnosaj vlasnice bludilišta prema bludnicama, Zdravstveni nadzor i liječničko pregledanje, Zaglavne ustanove*.²⁶⁴

Prvo poglavlje, pod nazivom *Opće ustanove*, za razliku od pravilnika iz 1899., definira i sam pojam *bludilište*. Navodi se da je bludilište noćno zabavište pod zdravstveno-redarstvenim

²⁵⁷ Zorko, *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća (do početka Drugog svjetskog rata)*, 39.

²⁵⁸ Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tiućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak V*, 51-59.

²⁵⁹ Članci su podijeljeni u 6 poglavlja pod nazivom: *Opće ustanove, Očevidnost bludnica, Odnosaj vlasnice bludilišta prema bludnicama, Zdravstveni nadzor, Liječničko pregledavanje bludnica, Zaglavne ustanove*: Ibid 51-59.

²⁶⁰ Ibid 59, 60.

²⁶¹ Vidi str. 34.

²⁶² „Zdravstveno izvješće grada Zagreba za godinu 1913.“, *Jutarnji list*, 19. ožujka 1914., 06; *Zagreb godine 1913-1918: Izvještaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kralj. glavnog grada Zagreba* (Zagreb: Knjigotiskara Braća Kralj, 1927), 106.

²⁶³ „Sedmi sastanak dermato-venerološke sekcije“, *Liječnički vijesnik* 09 (1922), 217.

²⁶⁴ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII, ZO 158/5: *Pravilnik za javna bludilišta na području slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba*.

nadzorom u kojem „se trpi tjeranje bluda za novac sa ženskim osobama“.²⁶⁵ Suštinska razlika vidljiva je u uvjetima potrebnim za dobivanje dozvole za otvaranje bludilišta. Za razliku od prijašnjeg, tj. pravilnika na snazi, čiji je jedini uvjet bio da se radi o ženskoj osobi starijoj od 30 godina,²⁶⁶ novi pravilnik je staroj uredbi pridodao i uvjet o tzv. uredovnoj svjedožbi, kojom se potvrđuje da je potencijalni vlasnik nekažnjavan „radi zločina ili prekršaja počinjenog iz pohlepe za dobitkom“. Osim toga, novi vlasnik mora svojim imetkom jamčiti održavanje reda u svome poslovanju. Novost u pravilniku iz 1912. je i uvjet o otvaranju bludilišta koji zahtijeva da u blizini javnih kuća ne smije biti crkava, škola i javnih institucija. Čak predviđa i saslušanje potencijalnih susjeda novoga bludilišta.²⁶⁷ Dokazom o nekažnjavanju gradsko je poglavarstvo već u začetku htjelo eliminirati moguće buduće konflikte s potencijalno zlonamjernim vlasnikom ili kršenje samoga pravilnika.

Novi pravilnik definira i specifične građevinske propise, prema kojima se bludilišta mogu smjestiti u isključivo manje prometnim ulicama. Bludilište mora biti odijeljeno od susjednih stanara zidom u visini od dva metra. Ulazna vrata i prozori moraju biti neprozirni. Nadalje, broj soba namijenjenih pružanju usluge mora odgovorati prosječnom broju bludnica, a sobe moraju imati najviše jedan krevet i, po mogućnosti, umivaonik. Privatne sobe namijenjene bludnicama moraju biti „prostrane i zračne“ te slijediti pravilo od „3 mt. zračnog prostora“. Navodi se, također, da u jednoj prostoriji ne smije biti smješteno više od 6 bludnica. Pravilnik traži od vlasnika da uredi najmanje jednu kupaonicu te jedan sanitarni čvor po glavi bludnice. Osim toga, vlasnik mora namijeniti jednu sobu isključivo za liječničke preglede. Čak se traži od vlasnika da dvorište bludilišta uredi za šetnju i zaštitu ga od vanjskih pogleda.²⁶⁸ Očigledno je pitanje vanjskoga i unutarnjega uređenja bludilišta detaljnije obrađeno u novome pravilniku, s obzirom da je stari samo odredio mutna stakla na prozorima i vratima bludilišta.²⁶⁹ Ovdje se prvi put obraća pozornost na higijenske uvjete i kvalitetu života bludnica u *vlastitim*, privatnim odajama. Iako im je i dalje zabranjeno pokazivanje u javnosti, pravilnik je ipak predvidio uređenje unutrašnjeg dvorišta namijenjenog bludnicama, što je poprilično veliki pomak u brizi o kvaliteti života onih o čijem radu ovisi bludilište.

²⁶⁵ *Ibid* 01.

²⁶⁶ Vidi str. 52.

²⁶⁷ *Ibid.* 01-03.

²⁶⁸ *Ibid* 03-05.

²⁶⁹ Vidi str. 53.

Dok je prijašnji pravilnik zabranjivao vlasničnoj djeci boravak u bludilištu, novi pravilnik dopušta boravak jedino djeci do 2 godine starosti. Nadalje, pravilnik specifično određuje da unutar bludilišta može boraviti jedino žensko osoblje starije od 40 i muško starije od 25 godina.²⁷⁰ To je velika razlika u odnosu na prijašnji koji je samo tražio od sluškinja da navrše 17 godina, a i nije uopće predviđao muško osoblje.²⁷¹ Podizanjem dobne granice, gradsko je poglavarstvo vjerojatno htjelo umanjiti sluškinjama mogućnost za prostituiranjem i time ih zaštititi od eventualnih prohtjeva vlasnika.

Novi pravilnik je i dalje nastavio s tradicijom zabrane točenja žestokih pića.²⁷² Strogo je zabranjeno miješanje primarne usluge bludilišta s „gostioničarskim ili kavanarskim obrtom“.²⁷³ Dok je prvotni pravilnik branio „svaku vrst glazbe“,²⁷⁴ novi je jedino zabranjivao stvaranje buke i ometanje susjeda, dakle, nije postojala izravna zabrana glazbe. Novina pravilnika je i dopuštenje da bludilište ima otvoren cjelonoćni pristup, te se naglašava da odredba o noćnom zatvaranju gostionica ili krčmi ne vrijedi za bludilišta.²⁷⁵ Ovdje se jasno ističe specifičnost bludilišta i djelatnosti vezane uz nj, te se u tom kontekstu i odjeljuje od *običnog obrta* jer to za pravne regulatore poglavarstva nije obična djelatnost.

Nadalje, pravilnik je zabranjivao odlazak u bludilište mlađim od 18 godina i onima u pijanome stanju,²⁷⁶ dok je prvotni zabranjivao mlađim od 16 godina pristup, bez obzira na stanje posjetitelja.²⁷⁷ Ovom se odredbom očito htjela postrožiti zaštita mladeži od moguće negativnih i pogubnih utjecaja poroka blisko vezanih uz prostituciju, a u tomu je poglavarstvo očito prepoznalo veliku ulogu alkohola, kao čimbenika koji potpomaže takvu vrstu ponašanja.

Drugo poglavlje, pod nazivom *Očevidnost bludnica*, određuje najnižu dobnu granicu bludnica, a ona iznosi 17 godina, što odgovara odredbi prijašnjeg pravilnika, međutim nova je odredba dodatno uređena uvjetom koji zahtijeva od nove bludnice da je „već spolno općila, a nije noseća“.²⁷⁸ Ovom se odredbom očito htjelo uzeti u obzir i utjecajan faktor doma i obitelji te djelomično omogućiti i roditeljima da svojim odgojem i zaštitom uvelike doprinesu

²⁷⁰ *Ibid* 06.

²⁷¹ Vidi str. 53.

²⁷² Vidi str. 53.

²⁷³ *Ibid* 06.

²⁷⁴ Vidi str. 53.

²⁷⁵ *Ibid* 06, 07.

²⁷⁶ *Ibid* 07.

²⁷⁷ Vidi str. 58.

²⁷⁸ *Ibid* 08.

nemogućnosti razvoja neželjenog devijantnog ponašanja. U tom pogledu je važan i sam liječnik, koji je dužan pregledati novu bludnicu, a tu istu je dužna prijaviti vlasnica, i ukoliko utvrdi da je nova bludnica mlađa od propisane dobne granice, naređuje vlasnici njeno otpuštanje iz bludilišta i redarstvo obavještava roditelje.²⁷⁹

Ukoliko se tijekom prvoga pregleda pronade bolesnom nova bludnica, vlasnica po liječničkoj uputnici odlazi zajedno s oboljelom u bolnicu. Bolnički liječnik zaprima uputnicu kao potvrdu redarstvu da je vlasnica pristupila liječenju svoje bludnice. Nakon ozdravljenja, uz prilog osobne dokumentacije poput „služinske knjige“, putovnice ili domovnice te liječničke potvrde o ozdravljenju i uz provjeru okolnosti koji su nagnale djevojku *na takav put*, bludnica može stupiti u bludilište i pristupiti redarstvenom registru bludnica.²⁸⁰ Također, i dalje se izdaje privremena iskaznica bludnicama koje u trenutku registracije nemaju osobne dokumente. Fotografije za iskaznicu bludnica pribavlja od „redarstvenog fotografa“,²⁸¹ što je novost u odnosu na prijašnji pravilnik, koji je od bludnica zahtijevao samostalno pribavljanje fotografija.²⁸² U pogledu iskaznica nema promjena te ona i dalje obuhvaća iste kategorije, a morala je biti i obznanjena redarstvu ili posjetitelju na zahtjev.²⁸³ Također, važnija novost je i podjela naputaka o spolnim bolestima bludnicama s ciljem njihova upoznavanja s opasnostima profesije. Vlasnicima se također određuje da jednom dnevno samostalno pregledavaju bludnice i bolesne prijave liječniku. One su ujedno dužne educirati vlastite bludnice o spolnim bolestima, kako bi mogle prepoznati oboljelog klijenta i bezuvjetno odbiti usluživanje.²⁸⁴ Ova odredba je iznimno veliki napredak u zaštiti bludnica, a i klijenata od spolnih bolesti. Uopće omogućiti bludnicama pravo na samozaštitu u pogledu zdravlja, što nije bio slučaj s prijašnjim pravilnikom, uvelike nadilazi svrsishodnost i potencijal pravilnika iz 1899. godine. Osim toga, i dalje je nedovoljno riješeno pitanje tajne prostitucije. Bludnice, koje su netom napustile bludilište, su i dalje pod redarstvenim nadzorom te je isključivo aktivnošću redarstva otvoren prostor za evidentiranje tajnih prostitutki.²⁸⁵ U tom pogledu, u odnosu na stariji pravilnik, nema promjene.²⁸⁶

²⁷⁹ *Ibid* 08.

²⁸⁰ *Ibid* 08-10.

²⁸¹ *Ibid* 10.

²⁸² Vidi str. 54.

²⁸³ *Ibid* 10-12.

²⁸⁴ *Ibid* 14.

²⁸⁵ *Ibid* 14.

²⁸⁶ Vidi str. 55.

Treće poglavlje, pod nazivom *Odnos vlasnice bludilišta prema bludnicama*, donosi iznimno važnu promjenu u pogledu prava bludnica. Bludnice je zabranjeno zlostavljati i s njima neljudski postupati, kao što je navedeno u prvotnoj regulativi,²⁸⁷ međutim, novi pravilnik po prvi puta jasno naglašava da je zabranjeno „siliti ih na spolno općenje s osobom proti njihovoj volji“.²⁸⁸ Dakle, bludnice nemaju samo pravo odbiti klijenta ukoliko prepoznaju njegovo spolnom bolešću narušeno zdravlje, već imaju pravo na bezrazložno odbijanje. Osim toga, bludnice imaju pravo dvaput tjedno izlaziti iz bludilišta u šetnju, a to isto je dozvoljeno i ukoliko bludnica slavi određene blagdane.²⁸⁹ Iako su im dozvoljeni kontrolirani izlasci, regulatori su i dalje, imajući u vidu očuvanje ćudoreda, zabranjivali bludnicama odlazak u kazalište, na javna događanja, u svratišta i kavane. Ovoga je puta određeno da bludnice zajedno s vlasnicama unaprijed odrede pristojbu za pružanje usluge te je određena podjela zarade, prema kojoj bludnici pripada najmanje ¼ zarađenoga novca, čime se preliminarno djelovalo u pogledu dužničkog iskorištavanja bludnica. Osim toga, vlasnica je morala redovno bilježiti dnevne zaslužbe pojedinih bludnica. Pravilnik određuje i pravo bludnica na četiri obroka dnevno te čisto rublje i posteljinu, što je još jedan jasan korak u pogledu povišenja razine kvalitete života i okruženja. Kao i u prijašnjem pravilniku,²⁹⁰ vlasnica nije smjela sprječavati bludnicu u nakani odlaska, a bludnica je to mogla, kao i ostale tegobe, prijaviti redarstvu preko redarstvenog liječnika.²⁹¹ Očito je da je detaljnije uređeno postupanje vlasnika prema bludnicama i njihova zajamčena prava. Ovaj dio pravilnika očito jasnije prepoznaje bludnice, ne samo kao osobe i građanke, iako je to diskutabilno zbog zabrane slobode kretanja, već i kao radnice sa svim mogućim opasnostima profesije. One nemaju samo pravo na ostvarivanje vlastitih prihoda, već i pravo na uređeno radno okruženje i zadovoljavajuće higijenske uvjete. Određeno im je i pravo na žalbu uslijed neispunjavanja zajamčenih poslovno-privatnih uvjeta.

Posljednja dva poglavlja, pod nazivom *Zdravstveni nadzor i liječničko pregledanje* i *Zaglavne ustanove*, nemaju znatnijih promjena u odnosu na prvotni pravilnik,²⁹² osim u pogledu definiranja visine paušalnih bolnoopskrbnih troškova, koji iznose 200 kruna po bludnici, te

²⁸⁷ Vidi str. 55, 56.

²⁸⁸ *Ibid* 15.

²⁸⁹ *Ibid* 15.

²⁹⁰ Vidi str. 55.

²⁹¹ *Ibid* 15-19.

²⁹² Vidi str. 56, 57.

zahtjeva da liječničkim pregledima prisustvuje vlasnica ili „njezina zamjenica t.j. gazdarica“.²⁹³ Vjerojatno je ideja o prisustvovanju vlasnice ili njezine zamjenice pregledima imala edukativnu ulogu, međutim, to je vjerojatno otežavalo bludnicama iznošenje tegoba proživljenih unutar zidova bludilišta, a to se zasigurno osjetilo pri funkcionalnom očitovanju pravilnika kao normativnog akta.

Novi pravilnik iz 1912., iako nije podnesen Zemaljskoj vladi, odnosno sankcioniran, relevantan je povijesni izvor jer ukazuje na smjer politike Gradskoga poglavarstva, ali i Zemaljske vlade, u pogledu reguliranja prostitucije. On se očituje u namjeri poboljšanja radnog i privatnog okruženja bludnica, ali i zaštite samih klijenata te ujedno ograničene kontrole vlasnika bludilišta. Detaljno razrađene smjernice izgradnje i adaptacije bludilišta su imale dvije svrhe. Prva svrha obuhvaća nedvosmisleno zdravstveno-higijenski kontekst, počevši od prozračnih soba, broja sanitarnih čvorova i kupaonica do prenamjene dvorišnoga kompleksa. Druga svrha nesumnjivo obuhvaća kontekst očuvanja javnoga morala, što je vidljivo u odredbama o mutnim prozorskim staklima, visini ogradnoga zida te općenito društvenom-birokratskom odjeljivanju bludilišta od javnih institucija, odnosno javnosti. Velika novost pravilnika je i napredak na polju zajamčenih „radničkih prava“. Bludnicama je omogućena kontrola nad dijelom zarađenoga novca, a i zaštita od posezanja vlasnika za istim. Osim toga, bludnice su mogle same diktirati tempo i način zarade zahvaljujući odredbi o bezrazložnom odbijanju klijenta. Takva je regulativa izravno postavila vlasnike u podređeni položaj jer je prihodovna strana bludilišta, a time i vlasnikova zarada, ovisila isključivo o samovolji bludnica. To bi imalo nezamislive posljedice na općenito fenomen javnih kuća i u konačnici se moglo odraziti na opravdanost funkcije vlasnika bludilišta. Moguće je da su donositelji novoga pravilnika, prilikom donošenja navedene uredbe o samovolji, imali na umu značajno dalekovidnije implikacije. Ovakva uredba bi vjerojatno izravno utjecala i na trgovinu ženskim robljem, s obzirom na ulogu vlasnika bludilišta i agenata u toj grani kriminalne aktivnosti. Ostale uredbe pokazuju jasno vidljivu nakanu zaštite i poboljšanja kvalitete života bludnica u bludilištima poput prava na četiri obroka i čistu posteljinu, ali i od 1899. nastavljeno pravo na miran i neometan izlazak iz bludilišta. Edukativni materijal o mjerama opreza, kada je riječ o spolnim bolestima, nesumnjivo podiže sveukupan dojam o brizi i zaštiti bludnica, ali i pokazuje jedno zajedničko nastupanje i svojevrsnu zrelost redarstveno-zdravstvenih snaga. Iako su navedene snage omogućile bludnicama u novome pravilniku izražavanje slobodne volje i

²⁹³ *Ibid* 19-22.

pravo na nesmetano napuštanje bludilišta, samo postojanje odredbe o žalbi bludnica redarstvu putem liječničkih pregleda pokazuje očitu potrebu za istim. Donositelji novoga pravilnika su očito bili svjesni i otprije upoznati s kršenjima i manipulacijom prijašnjeg pravilnika od strane vlasnika bludilišta, te je potreba za takvom uredbom imala svoju itekako važnu opravdanost. Naravno, postavlja se i samonametnuto pitanje o zahtjevu za prisutnošću vlasnice ili zamjenice prilikom liječničkih pregleda. Prisutnost vlasnice ili zamjenice nesumnjivo otežava bludnicama iznošenje bilo kakvih žalbi, te sama odredba postaje upitnom. Moguće je da su vlasnice ili zamjenice bile prisutne tijekom jednoga dijela pregleda, ali i dalje je riječ samo o pretpostavci, te nema jasnoga odgovora, osim onoga o edukativnoj svrsi pregleda za bludnice i vlasnice. Odredba o posluži starijoj od 40 godina je očito predstavljala rješenje regulatora u pogledu tajne prostitucije osoblja bludilišta i vjerojatno je imalo odjeka među zahtjevima klijenata, koji su ipak birali mlađe bludnice. Ideja da na temelju tri četvrtine bludničine zarade, vlasnica mora bludnicu odijevati, hraniti, grijati i plaćati bolnoopskrbne troškove te ostale namete, stavlja vlasnicu u neizmjereno nezavidan položaj. To bi zasigurno posljedično natjeralo vlasnike na manipulaciju pravilnikom i raznim neregularnim načinima zarade. Općenito, Pravilnik iz 1912. predstavlja izvjesno poboljšanje u pogledu definiranja pravila po kojima su bludilišta trebala funkcionirati. Veliki je naglasak stavljen na poboljšanje položaja bludnica i stvaranja djelotvornih regulatornih prepreka potencijalnoj zlonamjernosti i manipulativnoj nakani vlasnika javnih kuća. Potiskivanje položaja i funkcije vlasnika bludilišta uvelike bi olakšalo i otvorilo put ka postupnom gašenju bludilišta, ali bi ujedno moglo natjerati svodnike pod okrilje tajne neregulirane prostitucije, čime bi pravilnik u potpunosti izgubio na učinkovitosti, a time i primarnoj svrsi.

6. KRŠENJE ODREDABA BLUDILIŠNOGA PRAVILNIKA GRADA ZAGREBA OD 16. TRAVNJA 1899. GODINE

Nesagledive količine arhivskih spisa zagrebačkoga redarstva su neizostavan materijal u vidu osvjetljavanja načina na koji su redarstveni propisi implementirani u praktičnoj sferi mikrohistorijskoga koncepta svakodnevice.²⁹⁴ One otkrivaju svojevrсни *modus vivendi* vlasnika bludilišta, bludnica unutar i van zidova javnih kuća te državne administracije, tj. zagrebačkoga poglavarstva. Tendencije koje prozlaže iz interakcije navedenih subjekata predstavljaju odgovore na pitanja o opravdanosti propisa, njihovoj uspješnoj ili neuspješnoj primjenjivosti odnosno funkcionalnosti, metodama kršenja i sankcioniranja, učestalosti pojedinih prekršaja i univerzalnim nijansama svakodnevice.

Prvo poglavlje Bludilišnoga pravilnika, pod nazivom *Obće ustanove*,²⁹⁵ bilo je često kršeno od strane vlasnika bludilišta u dvama člancima, od kojih članak 3. određuje neprozirna stakla na prozorskim okvirima i ulaznim vratima, a članak 5. zabranjuje prodaju pića i glazbeni ugođaj. Gradski stražar je jednom prilikom uočio, kroz otvorene prozore javne kuće, bludnice Roze Aranjoš kako se napola gole s više mladića natežu i vriskom privlače znatiželjne poglede djece. Sve to zbivalo na opće zgražanje prolazećega građanstva.²⁹⁶ Da nije riječ o incidentu vezanom uz isključivo jednu vlasnicu, pokazuje prijava triju vlasnica bludilišta zbog ignoriranja propisa o neprozirnome staklu.²⁹⁷ Zanimljiva je jedna prijava stražara od 19. svibnja 1898. godine prema kojoj „G. Aranjoš, vlasnik bludilišta u Kožarskoj ulici kbr. 4“ ima prozirna prozorska stakla, a, prema izjavi stražara, morao bi imati „po propisu neprovidiva“.²⁹⁸ Ova prijava nije samo zanimljiva zbog toga što se umjesto vlasnice bludilišta spominje i njen suprug kao suvoditelj i vlasnik bludilišta, već i zbog toga što stražar spominje propis o neprozirnim prozorskim staklima gotovo godinu dana prije donošenja samoga Pravilnika 1899. godine, koji je, između ostaloga, i tu problematiku regulirao. Očito je ovaj propis postojao i prije donošenja Pravilnika, te je samo prigodno postao sastavnim dijelom novodonesenoga normativnoga akta.

²⁹⁴ U tom pogledu su neizostavne prijave gradske redarstvene straže smještene u stražarnici postaje Nova Ves.

²⁹⁵ Vidi str. 52-54.

²⁹⁶ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „A“, 40314/1900.

²⁹⁷ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „A“, 33536/1903.

²⁹⁸ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „A“, 19019/1898.

Članak o zabrani točenja pića i puštanju glazbe je iznimno važna odredba jer izravno utječe na onaj segment kulture javnih kuća kojega se može smatrati neizostavnom komponentom. Bludilište Roze i Vilima Aranjoš je bilo čak dvaput prijavljeno zbog točenja alkohola u nepunih mjesec i pol dana. Prvi puta je bilo prijavljeno zbog točenja pive i bučnoga pjevanja, a drugi put zbog točenja raznih vrsta pića.²⁹⁹ U jednoj je prilici kažnjen Vilim Aranjoš zbog točenja piva, međutim, ta prijava ne bi ostala upečatljivom da nije potaknula korespondenciju između Gradskoga poglavarstva i Zemaljske vlade o kažnjavanju muške osobe, iako pravilnik jasno određuje da samo ženska osoba može biti vlasnikom bludilišta, što je na kraju potvrdio i Kr. banski savjetnik.³⁰⁰ Da se nije radilo o učestalom kršenju samo supružnika Aranjoš, potvrđuje prijava četiriju bludilišta zbog točenja alkohola u listopadu 1903. godine.³⁰¹ Nedozvoljeno usluživanje alkoholnih pića je bludilišta izravno dovelo u sukob s vlasnicima gostionica i kavana, koji su u njima vidjeli opasnost za vlastitu egzistenciju. Da je tomu tako svjedoči kolektivna žalba kavanara (vlasnici kavana) iz svibnja 1903. godine u kojoj kavanari ogorčeno ističu da se zadnje četiri godine konstantno uslužuju u bludilištima gosti alkoholnim pićima, unatoč očitoj suprotnosti s pravilima bludilišnoga pravilnika. Žalbenici, očito detaljno upoznati s Pravilnikom, skreću pozornost Gradskom poglavarstvu na činjenicu da se u bludilištima glasno pjeva i svira, dok je njima to isto onemogućeno. Smatraju nepravednim da bludilišta rade cijelu noć, dok njihove kavane moraju u 1 sat noći biti zatvorene ili u 3 sata poslije ponoći, ukoliko plate dodatne pristojbe. Zanimljivo je da su se kavanari po pitanju služenja pića u bludilištima obratili pismenom žalbom i banskoj vlasti.³⁰² U drugoj pritužbi Društva gostioničara i kavanara na općenito težak položaj obrta, također je dotaknuto pitanje bludilišta, pritom navodeći da se tu „...razne nemoralnosti pjeva, halabući i svira sve do zore“.³⁰³ Čini se da je Poglavarstvo bilo u jednome navratu, unatoč pravilniku, dozvolilo korištenje glasovira u bludilištima, s obzirom da su se vlasnice bludilišta kolektivno žalile 1905. godine na netom oduzeto pravo „glasoviranja“. Čak su istaknule da, zbog zabrane korištenja glasovira, bludnice ne žele ostati u ovdašnjim bludilištima.³⁰⁴ Poglavarstvo je odbilo zahtjev s obzirom na prijašnje prijave o točenju žestokih

²⁹⁹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 58386/1902.

³⁰⁰ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 8687/1904.

³⁰¹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 50616/1903.

³⁰² HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 22582/1903.

³⁰³ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 47012/1903.

³⁰⁴ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 6364/1905.

pića, buci i plesu, a i zbog toga što se u bludilištima „dogadjaju kojekakove nepodobštine“.³⁰⁵ Moguće je da je ova odredba o zabrani točenja alkohola i sviranja glasovira imala veze i sa općepoznatom činjenicom da su djevojke u bludilištima sustavno tjerane na opijanje kako bi i goste potaknule na uživanje u alkoholu, a time i na trošenje novaca.³⁰⁶ Prema tome, možda je jedna od namjera zabrane usluživanja alkoholnih pića u bludilištima upravo bila i zaštita samih bludnica.

Drugo poglavlje, pod nazivom *Očevidnost bludnica*, kršeno je u dvama člancima, od kojih 14. članak određuje prijavljivanje promjene osobnih okolnosti bludnice, kao npr. pri promjeni bludilišta, a 17. članak izričito zabranjuje vlasnici bludilišta da na bilo koji način spriječi unaprijed donesenu odluku bludnice o napuštanju javne kuće ili općenito prostitucije.³⁰⁷ Članak 14. je omogućavao vlasnicama bludilišta da kontroliraju kretanje svojih bludnica i prijave eventualan bijeg. Tako je Roza Aranjoš prijavila nestanak svoje bludnice Berte Regner.³⁰⁸ Zanimljivo je da je Aranjoš jednom prilikom prijavila i nestanak svojih dviju sluškinja,³⁰⁹ iako se članak isključivo odnosi na bludnice, a ne ostalo osoblje bludilišta. Arhivska građa donosi podatak i o kazni koju bi odbjegla bludnica dobila, ukoliko bi ista bila uhvaćena od strane redarstva. Naime, izvjesna Veronika Szamen je kažnjena s dva dana zatvora zbog neprijavljivanja odlaska u drugo bludilište.³¹⁰ Da su bludnice bile svjedocima kršenja njihovih prava istaknutih u 17. članku govori i prijava Juliane Horvat protiv Vilima Aranjoša, koji ju „...nepušta, već ju hoće dale da proda“.³¹¹ Iako je prijava podnesena gradskom stražaru 11. travnja 1899., dakle pet dana prije stupanja na snagu novoga pravilnika, nema razloga sumnjati u nastavljanje tendencije ovakvoga postupanja s bludnicama i početkom 20. stoljeća. Tome u prilog govori i korespondencija Poglavarstva i Zemaljske vlade iz 1904. godine u jednoj prijavi bludnice Beti Ferner protiv vlasnice bludilišta. Naime, redarstvo, u svome obrazloženju, navodi da je poznata praksa vlasnika bludilišta prodavanje djevojaka i zaračunavanje kojekakvih tražbina bludnicama.³¹²

³⁰⁵ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 2815/1905.

³⁰⁶ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 252.

³⁰⁷ Vidi str. 54, 55.

³⁰⁸ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 554/1904.

³⁰⁹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 33243/1903.

³¹⁰ HR-HDA-79, UOZV, XIII – 27, 3245, 21938/1904.

³¹¹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo "A", 14603/1899.

³¹² HR-HDA-79, UOZV, XIII – 27, 3245, 55367/1904.

Treće poglavlje, pod nazivom *Odnosaj bludilištnih vlasnica prema bludnicama*, kršeno je u dvama člancima, od kojih 19. članak zabranjuje vlasnicama zlostavljanje bludnica, a 20. članak dozvoljava vlasnicama otvaranje duga bludnicama do visine 50 forinti te njegovu naplatu određuje isključivo „gradjansko pravnim putem“.³¹³ Zlostavljanje bludnica je u većini javnih kuća unutar i van Monarhije bila učestala pojava. Novinska izvješća donose informacije o svakodnevnim zlostavljanjima u bečkoj javnoj kući jedne suđene vlasnice.³¹⁴ Primjerice, u jednom slavonskobrodskom bludilištu su dvije bludnice podnijele prijavu zbog maltretiranja vlasnice.³¹⁵ Arhivska građa pokazuje da su zlostavljanja bila sastavnim dijelom svakodnevice bludnica u zagrebačkim javnim kućama. Prijava bludnice Helene Kadilnik pokazuje da ju je vlasnik bludilišta, Vilim Aranjoš, „po licu tukao i zlo stavljao“.³¹⁶ Također, u drugoj prijavi istoga vlasnika bludilišta zbog zlostavljanja, podnesenoj od strane Katarine Kassale, je vidljivo da ju je vlasnik „...tukao stolcem po ruci...“ i „...udario nogom u trbuh...“.³¹⁷ U jednom je slučaju vidljivo da je Vilim Aranjoš prodao bludilište, a da pritom nije obavijestio svoje bolesne bludnice na liječenju u bolnici. Bludnice su se potom obratile redarstvu i, između ostaloga, navele da ih je tukao.³¹⁸ Zanimljivo je da su i novine zabilježile slučaj zlostavljanja bludnice na javnome mjestu. Autor članka navodi da se u Novoj Vesi dogodila „prava sablazan“. Naime, dvojica sluga su se natezali s djevojkom, kojoj je u pripomoć pristigla zateknuta javnost. Prema priči djevojke, ona je odlučila napustiti bludilište, ali joj vlasnik nije dozvolio, te joj je u „ime duga“ prisvojio sav njezin nakit. Pošto se djevojka opirala, vlasnik ju je počeo tući, te je pobjegla prema Novoj Vesi, gdje su je sustigle sluge vlasnika.³¹⁹

U zadnjem primjeru navedeni dug se kao učestali fenomen javljao u odnosu vlasnika bludilišta i bludnica diljem Europe i svijeta. Zapisi o javnim kućama u kasnoviktorijanskoj Engleskoj navode dug kao sredstvo kontroliranja bludnica i osiguranje od napuštanja bludilišta.³²⁰ Takvu metodu su koristili i vlasnici zagrebačkih bludilišta. Novopridošlu bludnicu bi materijalno vezali za vlasnika. Naime, vlasnik bi novoj djevojci u svrhu posla pokupovao odjeću i nakit te ju već u

³¹³ Vidi str. 55, 56.

³¹⁴ Wingfield, „Destination: Alexandria, Buenos Aires, Constantinople; “White Slavers“ in Late Imperial Austria“, 295-296.

³¹⁵ Kevo, „Bludni život Broda na Savi pred Prvi svjetski rat“, 402.

³¹⁶ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “A“, 10561/1902.

³¹⁷ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “A“, 56698/1903.

³¹⁸ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “A“, 24943/1904.

³¹⁹ “Biela robinja“, *Jutarnji list*, 13. ožujka 1912., 03, 04.

³²⁰ Deborah Gorham, „The “Maiden Tribute of Modern Babylon“ Re-Examined: Child Prostitution and the Idea of Childhood in Late-Victorian England“, *Victorian Studies* 03 (1978), 358.

početku zadužio trostruko više od same vrijednosti kupljenih stvari. Bludnica bi bila prisiljena mjesecima, pa čak i godinama, otplaćivati nastali dug.³²¹ Osim toga, kupljeno odijelo bi često bilo skrojeno na takav način i od specifične vrste materijala da djevojka s takvom odjećom naprosto nije mogla izaći na ulicu.³²² Iako je bludnica imala zaštitu pravilnika, koji je ograničavao vrijednost duga do 50 forinti i naplatu istoga jedino sudskim putem, očito je da ova formula nije uspijevala u zaštiti bludnica od dužničke podređenosti i vezanja za vlasnike. Zanimljivo je da je redarstvo u jednome slučaju korespondencije sa Zemaljskom vladom navelo da ovdašnja regulativa ne priznaje valjanost duga iznad 100 kruna i da se taj može jedino naplatiti sudskim putem,³²³ što je više nego jasno povećana granična visina duga u odnosu na onu navedenu u pravilniku. S obzirom na činjenicu da je prostitutka morala sav svoj zarađeni novac davati vlasniku, što je uvjetovalo daljnje zaduživanje, promjena je bila nužna zbog očito nepravednoga položaja. Poboljšanje će tek uslijediti odredbom od 23. svibnja 1919., kojom će 3/5 zarade odlaziti u ruke bludnici, a ostatak vlasniku.³²⁴ Iako je odredba nesumnjivo poboljšala položaj u teoriji, stvarnost je bila žustra suprotnost. Vlasnici su i dalje skupo naplaćivali stanovanje, odijelo i hranu, te su djevojke posljedično završavale u dugovima.³²⁵ Toga su itekako bili svjesni i članovi *Zemaljskog povjerenstva za suzbijanje veneričkih bolesti i Zbora liječnika Hrvatske, Slavonije i Medjumurja* na zajedničkoj skupštini, gdje je konstatirano da djevojke „nemaju od svoje zaslužbe gotovo ništa“.³²⁶ Zanimljivo je da se jednom prilikom nekoliko bludnica pismeno žalilo Gradskom redarstvu Budimpešte zbog zlostavljanja u zagrebačkim bludilištima. U korespondenciji zagrebačkoga poglavarstva i budimpeštanskoga redarstva je vidljivo da je zagrebačko redarstvo bilo upoznato s nekim metodama bludnica, prema kojima su same bludnice zloupotrebljavale pravo napuštanja bludilišta, unatoč dugu od 100 kruna, na štetu vlasnika.³²⁷ Može se pretpostaviti da su neke bludnice često mijenjale bludilišta, ostavivši za sobom nagomilane i nevraćene dugove.

Četvrto poglavlje, pod nazivom *Zdravstveni nadzor*, bilo je često kršeno u dvama člancima, od kojih je 22. članak postavio zdravstveni nadzor nad bludilištima u ruke gradskih kotarskih

³²¹ Cvetkov, *Socijalni karakter prostitucije*, 19, 20.

³²² Fran Gundrum-Oriovčanin, „Statistika javnih bludnica (1907.-1908. godine) u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Liječnički vijesnik* 02 (1910), 66.

³²³ HR-HDA-79, UOZV, XIII – 27, 3245, 55367/1904.

³²⁴ „Sedmi sastanak dermato-venerološke sekcije“, *Liječnički vijesnik* 09 (1922), 218.

³²⁵ Šilović, *Trgovina bijelim robljem: Pučka sveučilišna predavanja 29 i 30 januara i 1 i 2 februara 1932.*, 45.

³²⁶ „Anketa o prostituciji“, *Liječnici vijesnik* 06-07 (1920), 327.

³²⁷ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “B“, 18256/1905.

liječnika, a 24. je određivao da oboljelu bludnicu vlasnica čim prije pošalje u bolnicu.³²⁸ Iako su liječnici na tjednoj ili mjesečnoj bazi pregledavali bludnice, uobičajena je bila u bludilištima paska pregledavanja bludnica od starijih bludnica ili nadglednica. Obično se radilo o starijim i iskusnijim bludnicama koje su zahvaljujući svojoj vjernoj dugogodišnjoj službi dobile mjesto stalnoga „zaposlenja“. Osim što su nadgledale bludnice i ostalo osoblje te prodaju pića i ubiranje novaca, nadglednice su i samostalno pregledavale bludnice „svaki dan sa špiglom“ radi znakova spolne bolesti.³²⁹ Također, ukoliko bi bludnica bila usred mjesečnog krvarenja, nadglednice ili vlasnice bi pomoću spužve pokupile izlučevinu, kako bi na taj način prikazale potencijalnom klijentu bludnicu spremnom za pružanje usluge.³³⁰ Prijava zagrebačkoga stražara iz 1902. godine pokazuje da su se vlasnici zagrebačkih bludilišta koristili različitim metodama kako bi osigurali pružanje usluge i priljev novca, čak iako je to izravno štetilo zdravlju njihovih bludnica. Naime, stražar je prijavio kako svaki put prije dolaska liječnika, određena primalja pohodi bludilišta i čisti bludnice od vidljivih znakova spolnih bolesti za cijenu od 2 krune po bludnici, s ciljem da ih redarstveni liječnik ne otkrije.³³¹ U još jednoj prijavi bludnice se spominje kako „...poslovođiteljica kad je koja od bludnica bolestna da ona to tako načini i izčisti da kada liečnik dodje pregledavati bludnice da nemože ništa opaziti.“³³²

Iako sprovedeno istraživanje arhivske građe nije iznijelo na vidjelo dokaze o kršenju 24. članka u vremenu od usvajanja Pravilnika 1899. godine, korespondencija između Bolnice milosrdne braće i Gradskoga poglavarstva iz 1898. pokazuje da su vlasnice, prije donošenja Pravilnika, redovito slale bludnice na liječenje u bolnicu, ali bez osobne dokumentacije, kako bi time otežale naplatu troškova liječenja,³³³ koju su trebale same snositi prema već spomenutoj naredbi Zemaljske vlade iz 1882. godine.³³⁴

Posljednje poglavlje, pod nazivom *Redarstvene ustanove*, bilo je kršeno u dvama člancima, od kojih članak 27. zabranjuje bludnicama i osobama unutar bludilišta pokazivanje na prozorima i pred ulaznim vratima, ali i vabljenje muškaraca sa tih istih prozora i vrata te napadnu odjeću bludnica prilikom izlaska u javnost. Drugi članak, članak 28., pak zabranjuje bludnicama skitnju

³²⁸ Vidi str. 56, 57.

³²⁹ Gundrum-Oriovčanin, *Zdravstvo spolnoga života*, 241.

³³⁰ Husinec, *Fran Gundrum Oriovčanin. Gradski fizik u Križevcima*, 94; Gundrum-Oriovčanin, „O sarajevskim bludilištima: Slika s dermatološkoga kongresa“, 364.

³³¹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „A“, 10236/1902.

³³² HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „A“, 10561/1902.

³³³ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „B“, 35207/1898.

³³⁴ Vidi str. 30.

i nepristojno ponašanje.³³⁵ Izvori pokazuju veliku učestalost redarstvenih prijava bludnica i poslovođiteljica zbog sjedenja na pragu bludilišta ili stajanja pred samim bludilištem.³³⁶ Specifična je jedna redarstvena prijava Roze Buchstahl,³³⁷ vlasnice ondašnjeg bludilišta, koja je uhvaćena sa šest svojih bludnica na Cmroku tijekom zabavljanja s trojicom mladića.³³⁸ Također, stražari su prijavljivali i bludnice koje su na ulici dočekivale prolazeće građane i mamile ih u bludilište. Tako je jednom prilikom prijavljeno 5 bludnica zbog pozivanja hodajućeg građanstva na početku Kožarske ulice.³³⁹ Također je specifična jedna redarstvena prijava bludilišta na adresi Kožarska 69b, pod vlasništvom g. Krausa, prema kojoj „...iztrčalo je šest bludnicah iz istog bludilišta na ulicu i vuklo muškarce u sobu.“³⁴⁰ Da su i bludnice bile poticane na prekršaj od strane vlastitih klijenata pokazuje jedna prijava prema kojoj su vojnici učestalo noću preskakali ogradu bludilišta i istim putem odvlačili bludnice.³⁴¹ Učestalo ponavljanje prekršaja od strane bludnica i vlasnika potaknulo je lokalno redarstvo na inovativnost. Tomu svjedoče i prijave, do kojih je doduše došlo prije samoga usvajanja Pravilnika, ali nije nemoguće da je takva inovativna praksa nastavljena i poslije 1899. godine. Naime, dvije prijave iz 1897. godine svjedoče o prerušavanju redarstvenika u obične civile, s ciljem evidentiranja onih bludnica koje se pokazuju u javnosti i pozivaju prolazeće muškarce u javne kuće.³⁴²

Učestalo kršenje propisa unutar svih pet paragrafa Pravilnika pokazuje očiglednu potrebu za postojanjem propisa o uređenju bludilišta, ali ujedno povlači i pitanje o njegovoj regulativnoj zrelosti i funkcionalnosti. Primjerice, učestale prijave vlasnika bludilišta zbog točenja alkoholnoga pića pokazuju da sankcije nisu bile dovoljno obeshrabrujuće te da je očito zarada od točenja alkohola i seksualne usluge bila dovoljno velikom da anulira gubitak izazvan plaćanjem kazni i to ne samo zbog ovoga prekršaja. Pravilnik posebice nije predvidio spekulativne metode vlasnika bludilišta prilikom pregledavanja bludnica i plaćanja troškova. Izvori su pokazali da je ostvarivanje zarade najosnovniji motiv vlasnika bludilišta za počinjenjem prekršaja. To nije

³³⁵ Vidi str. 57, 58.

³³⁶ O spomenutim prijavama vidi više u: HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “A“, sign. 63012/1902; sign. 54909/1902; sign. 15696/1903; sign. 14863/1903; sign. 5837/1901.

³³⁷ U očevidnicima bludilišta vlasnica je navedena pod imenom Rozalije Buchstal: HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, ZO 50: *Očevidnik bludnica 1914-1915*; HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, ZO 51: *Očevidnik bludnica 1916-1917*

³³⁸ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “B“, 12746/1901.

³³⁹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “B“, 32348/1903.

³⁴⁰ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “B“, 61972/1902.

³⁴¹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “B“, 17104/1901.

³⁴² HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “B“, 12558/1897; HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “B“, 20212/1897.

vidljivo samo u točenju alkohola i puštanju glazbe, već i u zavaravanju redarstvenih liječnika o zdravlju bludnica, ali i sustavnoj politici vabljenja mušterija, koja je morala biti odobrena od samih vlasnika jer se ipak radi o prekršaju čija je jedina svrha ostvarivanje zarade. Vlasnici bludilišta su bili spremni riskirati ne samo zdravlje vlastitih bludnica i osoblja, već i posjetitelja bludilišta u nakani za priskrblijvanjem sve veće količine novaca. Sredstvo navedene materijalne gramzljivosti je bilo sustavno zlostavljanje bludnica i nametanje prividno velikoga i teško otplativoga duga. Veliki dugovi su vjerojatno i sami djelovali kao poticaj bludnicama, ako nije već samo vlasnikovo zlostavljanje, da pozivanjem i vabljenjem mogućih klijenata što prije otplate dugovanje. Redarstveni propis o visini i načinu naplate duga je bio od samoga početka pogrešno donesen jer je u potpunosti izostavio iz vida stvarne okolnosti. Cjelokupna zarada je završavala u rukama vlasnika bludilišta te je on sam određivao visinu i način zarade. Bludnice su na temelju ovoga postavljene u podređeni položaj sredstva za ostvarivanje priljeva novca i nisu mogle kontrolirati vlastitu financijsku samostalnost, koje u suštini nije ni bilo. Redarstvo je bilo primorano, kao ne samo pasivni promatrač, već i aktivni provoditelj regulacije, oblikovati posebne metode u provođenju regulativa. To ukazuje na određenu dinamičnost i vještinu vlasnika bludilišta u izbjegavanju ograničenja nametnutih Bludilišnim pravilnikom, a samim time i na sposobnost redarstvenih snaga da odgovore na izazove. Općenito, osobna sloboda bludnica je bila iznimno ograničena jer je koegzistirala s društvenim moralom i rigidnošću stava javnosti o prostituciji. Sustavno zatvaranje bludnica unutar zidova bludilišta, gdje su bile izložene nesigurnostima okoline u obliku fizičkih zlostavljanja, prijetnji i namjernoga ugrožavanja vlastitoga zdravlja, uvelike je onemogućilo Bludilišni pravilnik u ispunjavanju zamišljene uloge kao primarno zaštitne brane između s jedne strane, namjera i ambicija vlasnika bludilišta, i s druge strane, osobnih želja i sposobnosti samih bludnica.

7. SMJEŠTAJ I UNUTRAŠNJOST ZAGREBAČKIH BLUDILIŠTA

Prije analize prostornog razmještaja i unutrašnjosti bludilišta, potrebno je iznijeti podatke o imenima zagrebačkih bludilišta. Zagrebačka bludilišta, kao što je to bio slučaj s ostalim javnim kućama diljem juga Monarhije, su uglavnom nosila imena po vlasnicama bludilišta ili su ih rjeđe krasila općenito simbolična imena. Tako jedan vojni izvještaj o oboljenjima vojnika od spolnih bolesti početkom 1916. godine spominje imena triju zagrebačkih bludilišta, a to su *Tripolis*, *Aranjoš* i *Parisiana*.³⁴³ Dok je bludilište Aranjoš dobilo ime po vlasnici, ostalim dvjema javnim kućama su očito namjerno pridodana imena sa egzotičnom konotacijom, kako bi djelovale zamamnije i uspješnije privlačile klijente. Zanimljiva je inovativnost i ostalih vlasnika bludilišta na širem hrvatskom prostoru. Primjerice, u Vinkovcima se svojevremeno nalazilo bludilište *Žaba*,³⁴⁴ u Osijeku javna kuća pod nazivom *Bela Lampa*,³⁴⁵ u Slavonskome Brodu bludilište *Zemun*,³⁴⁶ a u Varaždinu bludilište *Madjarska*.³⁴⁷

Zagrebačke javne kuće su bile smještene krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Kožarskoj ulici³⁴⁸, koja se nekada protezala današnjom Kožarskom i Medvedgradskom ulicom.³⁴⁹ Ondašnja Kožarska, kao i današnja, se protezala usporedno s ulicom Potok, odnosno današnjom Tkalčičevom ulicom.³⁵⁰ Zbog toga će se često i ulica Potok spominjati u kontekstu ulice preplavljene bludilištima, pa ju primjerice u svojoj autobiografiji Zvonimir Rogoz naziva „ulicom radosti“³⁵¹, iako redarstveni spisi pokazuju adrese registracije bludilišta isključivo na prostoru Kožarske ulice. Razlog tomu je očigledno u urbanističkome rješenju, ondašnjem i današnjem, prema kojemu je prostor između tih dviju ulica zauzimao samo jedan red stambenih objekata, odnosno javnih kuća, koje su „gledale“ i na jednu i na drugu ulicu.

³⁴³ Vladimir Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tiućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak VIII.* (Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1916), 87.

³⁴⁴ HR-HDA-79, UOZV, XIII-12, 3720: *Izkaz od 29. prosinca 1912. do 04. siečnja 1913. Vrh sliedeći u bolničku njegu primljenih bludobolnikah [Javna okružno-obćinska bolnica u Vinkovc]*.

³⁴⁵ HR-HDA-79, UOZV, XIII-12, 3720, 004571/1913: *Bludobolni u ovdašnjoj bolnici*.

³⁴⁶ Kevo, „Bludni život Broda na Savi pred Prvi svjetski rat“, 402.

³⁴⁷ Bludnica, pod rednim brojem 102, navela da je došla u Zagreb iz varaždinskog bludilišta „Madjarska“ na br.9: HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek VIII., ZO 219: *Očevidnik bludnica 1921-1922*.

³⁴⁸ Kožarska ulica je dobila naziv po tvornici kože sagrađenoj 1869. godine: Premerl, ur., *Potok u srcu Zagreba*, 33.

³⁴⁹ Sjeverni dio Kožarske ulice, od Zavojne do Vrančićeve, preimenovan je u 1928. godine u Medvedgradsku ulicu: Premerl, ur., *Potok u srcu Zagreba*, 34.

³⁵⁰ Ulica Potok je preimenovana 1913. godine u Tkalčičevu, u spomen na Ivana Krstitelja Tkalčića: Premerl, ur., *Potok u srcu Zagreba*, 33.

³⁵¹ Rogoz, *Mojih prvih 100 godina*, 48.

Kada se smještaj bludilišta na prostoru Kožarske ulice pokuša odrediti na razini uličnoga broja, onda je potrebno imati na umu važnost preusmjeravanja potoka Medveščaka 1898. godine. Gradske vlasti su odavno imale plan preusmjeriti potok zbog njegovih čestih poplava, a samim time i materijalnih izdataka za popravljivanje oštećenih mostova i kuća. Rastući sanitarno-ekološki problemi su jačali, posebice tijekom ljetnih mjeseci, odlučnost gradskih vlasti u pogledu regulacije,³⁵² a i neugodan miris, koji se širio iz korita, je tomu također pripomogao.³⁵³

Bludilišta su, prije regulacije potoka, bila smještena u Kožarskoj ulici na brojevima 2, 4, 6, 8, 26 i 28 te jedno bludilište na adresi Mlinske stube br. 4.³⁵⁴ Gradsko poglavarstvo očito još nije bilo odlučilo 1898. godine o novoj lokaciji bludilišta, s obzirom da je te iste godine Roza Aranjoš, vlasnica javnih kuća na br. 4 i 28³⁵⁵, uputila zamolbu lokalnoj vlasti o premještanju bludilišta. Naime, Aranjoš je, saznajući o planiranoj gradnji kanalizacije i preusmjeravanju potoka, u molbi navela da će se „po tom morati koncesionirani djevojački poslovi preseliti sa sadašnjeg mjesta na koje drugo mjesto“, te je zatražila samoinicijativno da joj se omogući premještaj u Petrovu kupelj³⁵⁶, prostor na adresi Kožarska br. 69 (današnja Medvedgradska 15 i 17), koji je očito odgovarao njenim zahtjevima i potrebama poslovne djelatnosti. Čak je i predložila nadogradnju objekta po vlastitome trošku, kao i izgradnju stuba koje su trebale spajati Mlinsku cestu sa tadašnjom Kožarskom ulicom.³⁵⁷ Gradsko poglavarstvo je prihvatilo premještaj bludilišta Roze Aranjoš uz uvjet izgradnje stuba u vrijednosti 3000 forinti,³⁵⁸ koje se inače i danas nalaze na istome mjestu pod nazivom *Kožarske stube*.³⁵⁹ Izdana obrtnica Vilimu Aranjošu dokazuje da je bludilište premješteno na adresu Kožarska br. 69, u kompleksu Petrove kupelji.³⁶⁰ Redarstvena prijava o kršenju Pravilnika u vidu nepostojanja zatamnjenih ili „mliječnih“ prozora pokazuje da su i ostala bludilišta premještena na adresu Kožarske ulice 69. Navodi se da Roza Aranjoš, vlasnica bludilišta na adresi „69“ i „69c“ te ostale dvije vlasnice bludilišta na adresama

³⁵² Ivka Kljajić i San Mikulec, „Cartographic-Historical Analyses of the Medveščak Stream Regulation and Quantum GIS“, *Kartografija i geoinformacije* 19 (2013), 35.

³⁵³ Gjuro Rihtarić, „Zdravstveno izvješće poglavarstva slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba za godinu 1899.“, *Liečnički viestnik* 12 (1900), 418.

³⁵⁴ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „B“, 20777/1897: Izvješće gradskog kotarskog liječnika o učestalim oboljenjima vojnika zagrebačke vojarne.

³⁵⁵ Roza Aranjoš je do 01. ožujka 1898. bila vlasnica samo jednog bludilišta na br. 4, dok nije preuzela i bludilište na br. 28 od prijašnje vlasnice Marije Janžeković: HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „A“, 8055/1898.

³⁵⁶ Poznato zagrebačko parno kupalište sa zimskom i ljetnom gostionicom: Premerl, ur., *Potok u srcu Zagreba*, 43.

³⁵⁷ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije (Dalje: ZGD), 2513/2, Medvedgradska 15, 25989/1898.

³⁵⁸ HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, kut. 34, sign. 4543: *Noćno zabavište 1899*.

³⁵⁹ Premerl, ur., *Potok u srcu Zagreba*, 40.

³⁶⁰ HR-DAZG-4, GPZ, Obrtni odsjek, Obrt. 59, 29941/1898.

„69b“ i „69d“ nemaju ispunjenu obvezu neprozirnih prozora.³⁶¹ Kasnija kolektivna žalba vlasnica bludilišta iz 1905. Gradskome poglavarstvu zbog neslaganja oko zabrane sviranja glasovira, jasno pokazuje da su potpisnice i dalje poslovno situirane na adresi Kožarska „69“, „69a“, „69b“ i „69d“.³⁶² Koncentriranje bludilišta na jednome mjestu u jednoj ulici imalo je zasigurno posljedice na viđenje te iste ulice u javnome diskursu, odnosno na njenu reputaciju.

O reputaciji Kožarske ulice najjasnije govori zagrebački novinar i pisac Rudolf Habeuš Katedralis koji ističe da je bila „toliko ozloglašena, da se njezino ime nije moglo ni spomenuti u pristojnome društvu. (...) Bila je podzemlje staroga Zagreba“.³⁶³ Zvonimir Rogoz navodi da su Potok, zbog velikoga broja mađarskih bludnica, dosjetljivi Zagrepčani nazivali *mađarskim morem*.³⁶⁴ Koncentrirano premještanje bludilišta u gornji dio Kožarske nije se moglo ostvariti, uzimajući u obzir okolnosti, bez reakcije novih susjeda i stanovnika okolnih ulica.

Dana 16. rujna 1898. upućena je Gradskome poglavarstvu pismena kolektivna žalba nekoliko desetaka stanovnika Jurjevske ulice, Mlinske ceste, Nove Vesi i Kožarske ulice sa novoveškim župnikom kao prvopotpisnikom.³⁶⁵ Stanovnici se izravno suprotstavljaju selidbi bludilišta u gornji dio Kožarske ulice ističući tezu da bludilište „okužuje i cijelu okolicu“ i utječe na padanje cijena i vrijednosti okolnih nekretnina. U tom pogledu nezadovoljni građani i potpisnici žalbe predlažu premještaj bludilišta na neko osamljenije mjesto, gdje neće učiniti toliko štete po javni moral i sablažnjavati javnost. Nadalje, stanovnici upozoravaju da bi u slučaju odbijanja njihove žalbe djeca „u moralnom pogledu svakako stradala“. Kao protuargument ideji o Kožarskoj ulici kao lokaciji bludilišta navode tezu prema kojoj je ona iznimno dinamična i frekventna ulica te kako Zagrepčani prolaze tom ulicom kako bi se „nauživali svježega zraka“. Osim toga, ovom ulicom prolaze „svi sprovodi na centralno groblje“. Stanovnici čak ističu, gotovo u maniri zlokobnoga predviđanja, da bi selidbom u njihov dio grada, gornji dio Kožarske, kao i okolne ulice, izgubile budućnost. Zanimljivo je da su se stanari s neodobravanjem osvrnuli na očito dio gradske populacije koja selidbu bludilišta opravdava sljedećim argumentom: „Veli se, da je Kožarska ulica i tako pokvarena.“ Stanovnici Potoka su, također, zasebno slali kolektivnu žalbu ističući pogubnost premještaja bludilišta po javni moral.³⁶⁶ Potrebno je istaknuti da je Gradsko

³⁶¹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „A“, 33536/1903.

³⁶² HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo „A“, 6364/1905.

³⁶³ Zorko, *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća (do početka Drugog svjetskog rata)*, 41.

³⁶⁴ Rogoz, *Mojih prvih 100 godina*, 48.

³⁶⁵ HR-DAZG-1122, ZGD, 2513/2, Medvedgradska 15, 29926/1898.

³⁶⁶ HR-DAZG-1122, ZGD, 2513/2, Medvedgradska 15, 39088/1898.

poglavarstvo primalo i žalbe pojedinačnih kućevlasnika, pa tako izvjesni Jakov Göszl žali što se od Kožarske ulice radi „ghetto za sve bludnice grada Zagreba“ i što će mu to uzrokovati moralno propadanje vlastite djece.³⁶⁷

Politika centralizacije bludilišta u jednome dijelu grada, odnosno u jednoj ulici, nije bila novina u regulaciji prostitucije na prostoru Monarhije, a i šire. Takav pristup je omogućavao vlastima jednostavniju kontrolu nad tom djelatnošću, a i djelomično je odjeljivao bludilišta od ostatka grada i građana, imajući na umu očuvanje ćudoreda. Tako je, primjerice, Ribarska ulica u Zemunu bila lokacija ondašnjih javnih kuća,³⁶⁸ kao i lijeva obala Miljacke u Sarajevu,³⁶⁹ gornji dio Dušanove i Vidinska ulica u Beogradu,³⁷⁰ ulica Gizelini u Celju,³⁷¹ Zvonarska ulica u Ljubljani,³⁷² Spittelberggasse u Beču³⁷³ itd. Važno je napomenuti da je Gradsko poglavarstvo Zagreba, unatoč smještanju bludilišta na prostor Kožarske ulice, i dalje razmatralo druge opcije. Već se 1904. u jednom unutarnjem spisu spominje da je Gradsko poglavarstvo poslalo dva prijedloga Zemaljskoj vladi. Prvi prijedlog se odnosio na decentralizaciju bludilišta i njihovo odvojeno smještanje u više različitih gradskih predjela, a drugi na uvođenje sustava kontrolirane ulične prostitucije.³⁷⁴ Niti jedan od navedenih prijedloga Gradskega poglavarstva neće biti prihvaćen od strane Zemaljske vlade te će bludilišta ostati na istim lokacijama do samoga svršetka Austro-Ugarske Monarhije.

Povezanost bludilišta s neprihvatljivim društvenim porocima, uslijed čega se i stvarala negativna konotacija javnih kuća, nagnalo je okolne stanovnike na upućivanje protesta gradskim vlastima. To nije bila nimalo neuobičajena i neočekivana reakcija novih susjeda. Primjerice, ugledni celjski građani također nisu ostali pasivni prilikom otvaranja prvoga javnoga bludilišta u ulici Gizelini te su upućivali ogorčene pritužbe lokalnoj vlasti.³⁷⁵ Unatoč opetovanim žalbama

³⁶⁷ HR-DAZG-1122, ZGD, 2513/2, Medvedgradska 15, 39103/1898.

³⁶⁸ Šilović, *Trgovina bijelim robljem: Pučka sveučilišna predavanja 29 i 30 januara i 1 i 2 februara 1932.*, 94.

³⁶⁹ Fran Gundrum-Oriovčanin, „O sarajevskim bludilištima: Slika s dermatološkoga kongresa“, *Liečnički viestnik* 11 (1903), 360.

³⁷⁰ Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji*, 174.

³⁷¹ Janez Cvirn, „Iz zgodovine prostitucije v Celju ob koncu prejšnjega stoletja“, 144.

³⁷² Marjana Kavčič, „Prostitucija v Ljubljani ob koncu prejšnjega stoletja“, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 35 (1987), 155, 156; Branka Grošelj, „Prostitucija v Ljubljani v prvih treh desetletjih 20. stoletja“, 454.

³⁷³ Rogoz, *Mojih prvih 100 godina*, 67.

³⁷⁴ HR-HDA-79, UOZV, XIII – 27, 3245, 55367/1904: *Poglavarstvo slobodnoga i kraljevskoga glavnoga grada Zagreba upućuje Visokoj kraljevskoj zemaljskoj vladi dopis o pritužbi prostitutkinje Beti Ferner radi zlorabe što ih čine vlasnici noćnih zabavišta.*

³⁷⁵ Janez Cvirn, „Iz zgodovine prostitucije v Celju ob koncu prejšnjega stoletja“, 144.

stanara Kožarske i okolnih ulica, gradske vlasti nisu mijenjale novoodređenu lokaciju, smatrajući ju najpogodnijom za umanjevanje javne sablazni i kontroliranje obrta.

Prije analize unutrašnjosti bludilišta, potrebno je spomenuti i ono malo podataka koji govore o vanjskome pročelju i izgledu. Rudolf Habeuš je kroz sjećanje opisao dio vanjštine: „Kožarska je živjela noćnim životom. Prozori njezinih salona bili su danju zatvoreni sa željeznim i drvenim kopcima, a za nedjeljnih noći često su puta zazvečala stakla, zasjali kanonirski keleši i prosuo se vrisak preplašenih Madžarica.“³⁷⁶ I prije nego je novi neusvojeni bludilišni pravilnik iz 1912. zamislio ograđivanje bludilišta dvometarskim zidom,³⁷⁷ barem je jedno bludilište, bludilište Roze Aranjoš na br. 28, bilo okruženo zidovima,³⁷⁸ što je vjerojatno imalo zaštitnu i diskrecijsku ulogu, kako same vlasnice i bludnica, ali i gostiju, tako i ostatka građanstva od ponekad neželjenih kontakata.

Jedini opis unutrašnjosti jednog zagrebačkog bludilišta donosi Zvonimir Rogoz u svojoj autobiografiji. Prisjeća se svoga odlaska u bludilište na adresi današnje Medvedgradske ulice br. 13. Opisao je salon kao „vrlo udoban i otmjeno namješten, sav u crvenom plišu i brokatu, sa skupocjenim tepisima po podu, palmama u obojenim posudama, velikim slikama po zidovima i golemim zlatnim zrcalima“. Stečeni vizualni dojam je usporedio s odlaskom u „kakvu crkvu“. Nadalje je istaknuo sviranje glasovira i brojna zrcala, koja su okruživala plesajuće parove. Sobe namijenjene klijentima su odisale intimnim crvenim ugođajem, ispunjenim samtom i brokatom, krevetom prekrivenim svilenom posteljinom te zrcalima na zidu i stropu.³⁷⁹ S obzirom na opis unutrašnjosti, ali i time da se toče birana, skupocjena vina i šampanjac,³⁸⁰ možemo pretpostaviti da se ovdje očito radi o javnoj kući namijenjenoj probranijoj klijenteli.

Sliku unutrašnjosti jednog uobičajenog bordela, namijenjenog širokoj klijenteli, donosi Fran Gundrum-Oriovčanin 1903. godine prilikom posjete sarajevskim bludilištima. Prema njegovu opisu, u prizemlju se nalazila dvorana za usluživanje pića, na prvome katu su se nalazile lijepo

³⁷⁶ Zorko, *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća (do početka Drugoga svjetskog rata)*, 41.

³⁷⁷ Vidi str. 61.

³⁷⁸ Roza Aranjoš se žalila Gradskom poglavarstvu zbog sustavnog maltretiranja koje je nad njom i bludnicama provodio susjed, limar Božidar Jean. On je pak prijavljivao redarstvu Rozine bludnice zbog pojavljivanja na vratima i izazivanja javne sablazni. Roza je tvrdila da on s mjesta svoje kuće, pet uličnih brojeva udaljene, ne može ni vidjeti njene bludnice jer se ulaz u bludilište nalazi „među zidinama meter širokima“: HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, Kazalo “A“, 11441/1898.

³⁷⁹ Rogoz, *Mojih prvih 100 godina*, 48-51.

³⁸⁰ *Ibid* 49.

uređene sobe za klijente, a u tavanskom prostoru su se nalazile privatne odaje svih bludnica, gdje su tijekom dana provodile vrijeme. Pri tome još ističe da bi tavanski prostor kudikamo trebao biti većim jer je po desetak bludnica znalo zajedno stanovati.³⁸¹

Jedan policijski izvještaj o stanju u javnim kućama nakon Prvoga svjetskoga rata pokazuje svu širinu građevinsko-higijenske nedostatnosti bludilišta. Adaptacije javnih kuća su općenito loše izvedene i s nedovoljnim brojem soba, s obzirom na broj stalnih i nestalnih stanara. Javne kuće su naprosto prenapučene i s iznimno niskom razinom sanitarno-higijenskih uvjeta. U većim bordelima po 15 prostitutki spava u jednoj sobi, a u manjima po 5 ili 6 osoba. Te su sobe obično zagušljive, s malom mogućnošću strujanja zraka. Zbog nedovoljnog broja kreveta, bludnice su bile prisiljene dijeliti i taj vid komfora.³⁸²

Navedeni prikazi jasno pokazuju određene sličnosti i generalne karakteristike unutrašnjosti javnih kuća diljem Monarhije, pa tako i zagrebačkih *kuća ljubavi*. Bludilišta su obično bila stambeno-poslovne jedinice s vidljivom podjelom na privatni i poslovni dio. Ukoliko su javne kuće bile dvokatnice, prizemlje je obično služilo kao salon za dočekivanje gostiju od strane samih bludnica i usluživanje alkoholnih pića. Alkohol i intimni ugođaj su očito služili kao poticaj klijentima da s odabranom bludnicom krenu prema sobama, koje su se, u slučaju dvokatnice, nalazile iznad salona, na prvome katu. Privatne odaje bludnica su uglavnom bile prostorno nedostatne kako bi se oslobodio prostor namijenjen sobama za razmjenu seksualne usluge i novca. Posljedice prenapučenosti i određenih specifičnosti posla su se najočitije odražavale na razinu higijenske dostatnosti, koja je u većini slučajeva, posebice onih javnih kuća namijenjenih najširim i najnižim slojevima, bila ispod granice zdravstveno-medicinske prihvatljivosti.

³⁸¹ Gundrum-Oriovčanin, „O sarajevskim bludilištima: Slika s dermatološkoga kongresa“, 363.

³⁸² Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji*, 167.

8. ZAKLJUČAK

Prostitucija, kao nesumnjivo socijalni konstrukt i višeznačna odrednica, nije ostala svojevrsnim endemičnim arhaizmom, tj. odolijevala neposrednom utjecaju eksponencijalnoga razvoja društva krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća, već je mijenjala vanjske konture i društveni izričaj u skladu s nastupajućim i nametnutim promjenama. Kapitalističko-liberalna idejna utjelovljenja društvenoga napretka izravno su utjecala na suštinske značajke prostitucije, a to se, prije svega, odnosilo na narav razmjene usluge i novca ili, bolje rečeno, razmjene interesa te slobodu tržišta i općenito slobodu izbora. Epohalne promjene u rastu stanovništva, međuprostornom komunikacijskom umrežavanju i socio-ekonomskim prohtjevima nužno su utjecale na odnos prema novodefiniranom pojmu *populacije*. Zdravlje društva/populacije postalo je evolucijsko pitanje napretka, odnosno opstanka. U tom kontekstu je i pitanje seksualnosti, ali i novorastućega problema spolnih bolesti, zahtijevalo poduzimanje niza mjera s ciljem usmjeravanja kolektivnih društvenih silnica, a to je u osnovi značilo uspostavljanje kontrolirajućega pristupa, odnosno represivnoga aparata. Naravno, prostitucija nije bila samo problematika vezana uz osnovna biološka poimanja poput zdravlja ili reprodukcije, već je zadirala u kolektivni etički kodeks. Njezina samoafirmacija u vidu iznimno raširene pojave posljedično je izazvala društvo na propitivanje vlastitih vrijednosti poput institucije braka ili položaja žena.

Uspostavljanje represivne aparature u obliku normativnih akata temeljenih na politici reglementacije predstavljalo je reakciju državnih i lokalnih vlasti na rastući značaj prostitucije i proizlazećih implikacija. Iako je Kazneni zakon iz 1852. godine predstavljao prvu značajniju kodifikaciju u hrvatskoj kaznenopravnoj povijesti, njegova manjkava funkcionalost onemogućila je ispunjenje njegove prvotne nakane, odnosno usustavljanje jasne politike prohibicije prema prostituciji. Nejasnoće i neodređenosti vidljive u zakoniku odražavale su nedosljednost zakonodavnih organa koji, s jedne strane, deklarativno zabranjuju prostituciju, a s druge strane, toleriraju otvaranje javnih kuća i *de facto* legaliziraju trgovinu bijelim robljem. Pravna složenost fenomena prostitucije u gore navedenom zakoniku usmjeravala je Zemaľjsku vladu u dodatnu zakonodavnu aktivnost, čime je potvrđeno stvarno stanje i nužnost politike reglementacije, tj. redarstveno-zdravstvenog nadzora.

Vrhunac gore navedenoga nadzora predstavljali su lokalni bludilišni pravilnici, od kojih su najznačajniji zagrebački i osječki, s obzirom da su potonji prvotno doneseni bez jasnijih smjernica Zemaljske vlade iz 1902., odnosno 1911. godine. Bludilišni pravilnik Grada Zagreba iz 1899. godine predstavljao je izvjestan napredak u pogledu regulacije prostitucije i pravne sigurnosti samih bludnica. U tom kontekstu su iznimno važne odredbe o zaštiti bludnica od zlostavljanja, ali i registracija novopridošlih bludnica, što potpomaže borbu protiv trgovine bijelim robljem, te redovni liječnički pregledi, kao izričite prilike u kojima bludnice mogu prijaviti kršenje zakonski zajamčenih prava. Iako je Pravilnik *na papiru*, odnosno u teoriji kvalitetnije i sustavnije vršio nadzor nad prostitucijom, unatoč određenim pravnim nedosljednostima i manjkavim tumačenjima, stvarnost je bila žustra suprotnost željenom učinku donesene zakonske regulative. Analiza izvora, a posebice arhivske građe, pokazuje sustavno kršenje i namjerno zanemarivanje odredaba Pravilnika te rasvjetljuje mikrohistorijski aspekt svakodnevice unutar zidova bludilišta. Iako su donosioci Pravilnika, imajući na umu očuvanje javnoga morala, pokušali prostorno izolirati bludilišta i bludnice od pogleda javnosti, implementacija istoga je bila gotovo nemoguća. Naime, zakonodavci su, u suštini, pokušali izolirati bludilišta od onih o kojima ovisi egzistencija samih vlasnika bludilišta, a time i bludnica, odnosno pokušali su izolirati bludilišta od ostatka društva, tj. od potencijalnih *kupaca ljubavi*. Takav pristup je bio predodređen za neuspjeh, o čemu pak svjedoče sustavna kršenja u obliku pozivanja mušterija, određenih arhitektonskih rješenja itd. Arhivski izvori također pokazuju izloženost bludnica zlostavljanjima od strane vlasnika bludilišta, koji su metodu zlostavljanja kao kontrolnog mehanizma uglavnom temeljili na stvarnim ili fiktivnim dugovima.

Bludilišni pravilnik iz 1912. godine, iako nikada nije podnesen Zemaljskoj vladi na odobrenje, u smislu pravovaljane upotrebe i konačne implementacije, predstavlja naznaku nove politike i odnosa lokalnih, zagrebačkih vlasti prema bludilištima. Novi pravilnik predstavlja napredak u zdravstveno-higijenskom i sanitarnom kontekstu, ali i u kontekstu financijske samostalnosti te općenito radničkih prava bludnica. Umanjenje ovisnosti bludnica o vlasnicima bludilišta imalo bi značajan učinak na kvalitetu življenja, ali bi ujedno ugrozilo željenu učinkovitost novoga pravilnika jer bi, ugrožavanjem položaja vlasnika, potonje potencijalno natjerao da svoju zaštitu i egzistenciju potraže pod okriljem tajne, redarstvu teško dostupne prostitucije.

Analiza fenomena tajne prostitucije iznosi na vidjelo trodjelnu stratifikaciju koja se ogledala na razini ulice, ugostiteljskih objekata te hotela i svratišta. Navedene razine slove kao mjesta iznimne fluktuacije stanovništva te time pogoduju tajnoj prostituciji kao stjecištima iste. Broj tajnih prostitutki je uvelike nadmašivao broj reguliranih prostitutki u javnim kućama. Takav odnos snaga natjerao je vlasnice bludilišta na podnošenje kolektivne žalbe gradskim vlastima. Na vidjelo je izašla činjenica da je tajna prostitucija bila problem, kako za javnu gradsku upravu, tako i za same vlasnice bludilište, koje su pak u njoj vidjele egzistencijalnu opasnost. Statistička analiza tajnih bludnica pokazuje da su uglavnom činile kontingent osoba proizašlih iz slabo plaćenih ili potplaćenih zanimanja, te je taj vid prostitucije imao ulogu dodatnih prihoda ili jedinoga izvora egzistencije.

Raščlamba socijalnoga i ekonomskoga pritiska, pod kojim su se nalazile djevojke i žene prisilno podređene profesiji prostitucije, pokazuje univerzalno zastupljene motive. Egzistencijalna ugroženost, siromaštvo, ograničene mogućnosti za žene na tržištu radne snage, ali i jednim dijelom mladenačka lakovjernost i ambicija, presudni su čimbenici u razumijevanju psiho-socijalne uvjetovanosti donošenja odluke o svjesnom ili nesvjesnom pristupanju prostituciji.

Zaključno, tematika prostitucije predstavlja nepresušnu oazu interesa sadašnjim i potencijalnim, budućim povjesničarima, ali i općenito istraživačima. Njezina društvena sinkronijska očitovanost i šarolikost socio-ekonomskih i kulturnih sveobuhvatnosti čini tematiku bogatijom negoli se to na prvi pogled može uistinu razaznati. Ovaj rad je pokušao iznijeti na vidjelo nedovoljno istražene aspekte svakodnevice zagrebačkih prostitutki, vlasnica bludilišta i redarstva te pravne, političke i općedruštvene uvjete u kojima je egzistirala prostitucija kao fenomen globalnog, ali i lokalnog, zagrebačkog društvenog podneblja.

9. IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) neobjavljeni

Hrvatski državni arhiv:

fond *Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove (UOZV)*

Državni arhiv Zagreb:

fond *Gradsko poglavarstvo Zagreb (GPZ)*

fond *Zbirka građevne dokumentacije Poglavarstva grada Zagreba (ZGD)*

fond *Zagrebačka enciklopedija Ivana Ulčnika (Ivan Ulčnik)*

b) objavljeni

Periodika

“Biela robinja,” *Jutarnji list*, 13. ožujka 1912.

“Kronika – Pokrajinska.” *Novosti*, 03. travnja 1914.

“Kronika- Vanjska,” *Novosti*, 03. travnja 1914.

“Različite viesti – Trgovina sa djevojkami.” *Narodne novine*, 07. siječnja 1885.

“Različite viesti – Trgovina sa ženskim.” *Narodne novine*, 09. veljače 1869.

“Trgovina ljudskim mesom u Osieku,” *Jutarnji list*, 31. ožujka 1912.

“Uhićen dobavljač djevojaka,” *Jutarnji list*, 19. rujna 1913.

“Zdravstveno izvješće grada Zagreba za godinu 1913.,” *Jutarnji list*, 19. ožujka 1914.

Drag, “Iz tamnog Zagreba,” *Obzor (Jutarnje izd.)*, 12. travnja 1914.

F.D.- K., “Trgovina sa djevojkama.” *Pučki prijatelj*, 20. veljače 1908.

Zakonici

The Emperor's new code of criminal laws. Published at Vienna, the 15th of January, 1787.

Translated from the german by an officer. Dublin: John Rea for messrs. Moncrieffe, White, Byrne, and Moore, 1787. [online] https://books.google.hr/books?id=764iAAAAMAAJ&pg=PP9&lpg=PP9&dq=The+Emperor%27s+new+code+of++criminal+laws&source=bl&ots=sWebXKVg6o&sig=9KNmxfoEbeAZsuzWb6A_AmtG2w&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwjLhbfHz7XJAhUIQBoKHUIvBWgQ6AEIOzAD#v=onepage&q=The%20Emperor%27s%20new%20code%20of%20%20criminal%20laws&f=false
(zadnji posjet 25.11.2015.).

Codex poenalis de criminibus et delictis politicis (d.d. Viennae 3. Sept 1803). Sv. 2. Beč: Joan.

Thom. Nob. de Trattner, 1803. [online] https://books.google.co.in/books?id=1ZRNAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
(zadnji posjet 25.11.2015).

„Carski patent od 27. Svibnja 1852, kojim se za svukoliku cesarovinu, izim vojničke Krajine, kao jedini kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekršajih, proglašuje i od 1. Rujna 1852 počamši, u kriepest stavlja novo, poznijimi zakoni popunjeno izdanje kaznenoga zakona o zločinstvih teških redarstvenih prestupcih od 3. Rujna 1803, u koje je primljeno više novih ustanovah“. *Sveobći državno-zakonski i vladni list za Carevinu Austriansku*, 31. srpnja 1852. https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/KZ_5.pdf (zadnji posjet 25.11.2015.)

LITERATURA

- „Zdravstvene naredbe i odpisi“. *IV. prilog „Liječničkog viestnika* 03 (1903): 51 - 58.
- „Razpravne vesti - skupštine i kongresi: Anketa o prostituciji“. *Liječnički vijesnik* 06-07 (1920): 324 - 330.
- „Sedma redovita mjesečna skupština Zbora liječnika“. *Liječnički vijestnik* 10 (1909): 261.
- „Sedmi sastanak dermato-venerološke sekcije“. *Liječnički vijesnik* 09 (1922): 217-222.
- „Zdravstvene naredbe i odpisi izašli tečajem god. 1895.“. *Liječnički viestnik* 09 (1896): 206-217.
- „Zdravstvene naredbe i odpisi“. *V.prilog „Liječničkom viestniku“* 11 (1904): 53 - 66.
- Bar, Ludwig von. *A History of Continental Criminal Law*. Boston: Little, Brown and company, 1916.
- Barač, Jovan. „Metode zdravstvene propagande“. *Liječnički vijesnik* 08-10 (1920): 456 - 458.
- Belović-Bernadzikowska, Jelena. *Bijelo roblje*. Koprivnica: Naklada knjižare Vinka Vošickog, 1923.
- Berenda, Ivan T., György Ránki. *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914*. Zagreb: Naprijed, 1996.
- Bláha, Roman. „Historical Development of Prostitution in Europe and its Impact on the Czech Republic“. *Journal of Nursing, Social Studies, Public Health nad Rehabilitation* 03 - 04 (2011): 198 - 212.
- Clarkson, Arnold F. „History of Prostitution“. *The Canadian Medical Association Journal* 3 (1939): 296 - 301.
- Cvetkov, Todor. *Socijalni karakter prostitucije*. Zagreb: Hrvatska pučka seljačka tiskara d.d., 1908.
- Cvirn, Janez. „Iz zgodovine prostitucije v Celju ob koncu prejšnjega stoletja“. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 33 (1985): 142 - 147.

- Cvitanović, Leo. „Aktualna problematika zastare u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu“. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2 (2006): 505 - 521.
- Čajkovac, Šime. *O spolnim bolestima*. Zagreb: Minerva, 1936.
- Dejanović, Mile. *Spolne bolesti: historija-razvitak-znaci: socijalno značenje: liječenje-zaštita*. Zagreb: Knjižara Vasić (Vasić i Horvat), 1936.
- Ditmore, Melissa Hope, ur., *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*. Sv. 1. Westport; Connecticut; London: Greenwood Press, 2006.
- Draženović, Maja. „Prostitucija i sociokulturni aspekti zakonske regulacije prostitucije (u Hrvatskoj)“. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
- Dugac, Željko, Josipa Kem, Željko Majdančić. „Zdravstveno-prosvjetne publikacije (1872.-1938.) - Analiza sadržaja aplikacijom SPAD-T“. *Društvena istraživanja* 4-5 (2005): 867 - 883.
- Dugac, Željko. „Popular Health Education and Venereal Diseases in Croatia between Two World Wars“. *Croatian Medical Journal* 4 (2004): 490 - 498.
- Dukovski, Darko. „Svodništvo i prostitucija u Istri između dva svjetska rata“. *Franina i Jurina* 46 (1991): 132 - 136.
- Evans, Richard J. „Prostitution, State and Society in Imperial Germany“. *Past & Present* 70 (1976): 106 - 129.
- Filipović, Sergej. „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i Pravilnik za bludilišta iz 1911.“. *Scrinia Slavonica* 14 (2014): 141 - 158.
- Forrai, Judit. „History of the Politics of Prostitution in Hungary (19-20th C.)“. *Orvostörténeti Közlemények* 01-04 (2008): 31 - 45.
- Foucault, Michel. *Povijest seksualnosti*. Sv. 1, *Volja za znanjem*. Zagreb: Domino, 2013.
- Fouque, Lujo. „Venerične bolesti i prostitucija“. *Liječnički vijesnik* 11 (1920): 523 - 527.

- Fuchs, Rachel G., Leslie Page Moch. „Pregnant, Single, and Far from Home: Migrant Women in Nineteenth-Century Paris“. *The American Historical Review* 4 (1990): 1007 - 1031.
- Gilfoyle, Timothy J. „Prostitutes in History: From Parables of Pornography to Metaphors of Modernity“. *The American Historical Review* 01 (1999): 117 - 141.
- Gilfoyle, Timothy J. „Prostitutes in the Archives: Problems and Possibilities in Documenting the History of Sexuality“. *American Archivist* 03 (1994): 514 - 527.
- Gilfoyle, Timothy J. *City of Eros: New York City, Prostitution and the Commercialization of Sex, 1790-1920*. New York; London: W.W.Norton & Company, 1992.
- Gjurović, Josip. „120 godina Hrvatskog liječničkoga zbora - zalog za budućnost“. U *Zagrebačka medicina tijekom stoljeća*, ur. Ljiljana Audy-Kolarić, 101 - 110. Zagreb: Matica hrvatska, 1995.
- Gorham, Deborah. „The “Maiden Tribute of Modern Babylon“ Re-Examined: Child Prostitution and the Idea of Childhood in Late-Victorian England“. *Victorian Studies* 03 (1978): 353 - 379.
- Grmek, Mirko D. *Hrvatska medicinska bibliografija: Opis tiskanih knjiga i članaka s područja humane veterinarske medicine i farmacije, koji se odnose na Hrvatsku*. Sv.1. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1955.
- Grošelj, Branka. „Prostitucija v Ljubljani v prvih treh desetletjih 20. stoletja“. *Kronika* 03 (2006): 451 - 464.
- Gundrum-Oriovčanin, Fran S. „Luićeva lekaruša“. U *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, ur. Dragutin Boranić, 55 - 123. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1909.
- Gundrum-Oriovčanin, Fran S. „O sarajevskim bludilištima: Slika s dermatološkoga kongresa“. *Liječnički viestnik* 11 (1903): 360 - 364.
- Gundrum-Oriovčanin, Fran S. „Statistika javnih bludnica (1907.-1908. godine) u Hrvatskoj i Slavoniji“. *Liječnički vjesnik* 1 (1910): 07 - 37.

- Gundrum-Oriovčanin, Fran S. „Statistika javnih bludnica (1907.-1908. godine) u Hrvatskoj i Slavoniji“. *Liječnički vjesnik* 2 (1910): 63 - 87.
- Gundrum-Oriovčanin, Fran S. *Kapavac (triper, bijeli cvijet i t. d.)*. Zagreb: Tisak Antuna Scholza, 1909.
- Gundrum-Oriovčanin, Fran S. *Zdravstvo spolnoga života*, 2. izd. Zagreb: Naklada pisca, 1914.
- Gundrum-Oriovčanin, Fran S. *Alkohol i venerične bolesti*. Zagreb: Tisak Antuna Scholza, 1912.
- Henriques, Fernando. *Historija prostitucije*. Sv. 1, *Prostitucija primitivnih, klasičnih i istočnjačkih naroda*. Zagreb: Epoha, 1968.
- Henriques, Fernando. *Historija prostitucije*. Sv. 2, *Prostitucija u Evropi i Novom svijetu*. Zagreb: Epoha, 1968.
- Hinković, Hinko, ur. *Kazneni zakon od 27. svibnja 1852 sa naknadimi, pojedinih ustanovah tičućimi se zakoni i naredbami*. Zagreb: Knjižara Mučnjak i Senftleben, 1884.
- Hobsbawm, Eric. *Doba kapitala 1848-1875*. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1989.
- Hobsbawm, Eric. *Doba revolucije: Evropa 1789-1848*. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1987.
- Husinec, Franjo. *Fran Gundrum Oriovčanin. Gradski fizik u Križevcima*. Križevci: Matica hrvatska, 2001.
- Iveljić, Iskra. *Očevi i sinovi: Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam international, 2007.
- Jušek, Karin J. „Sexual Morality and the Meaning of Prostitution in fin-de-siècle Vienna“. U *From Sappho to de Sade: Moments in the History of Sexuality*, ur. Jan Bremmer, 123-142. London: Routledge, 1989.
- Katičić, Vladimir, ur. *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe*. Sv.1-2. Zagreb: Tisak Kr. zemalj. tiskare, 1906.
- Katičić, Vladimir, ur. *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak III*. Zagreb: Tisak Kr. zem. tiskare, 1909.

- Katičić, Vladimir, ur. *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak V.* Zagreb: Tisak Kr. zem. tiskare, 1912.
- Katičić, Vladimir, ur. *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak VIII.* Zagreb: Tisak Kr. zem. tiskare, 1916.
- Kavčič, Marjana. „Prostitucija v Ljubljani ob koncu prejšnjega stoletja“. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 35 (1987): 155 - 162.
- Kevo, Mario. „Bludni život Broda na Savi pred Prvi svjetski rat“. *Kolo* 4 (2003): 391 - 406.
- Kevo, Mario. „Pravilnik za bludilišta u gradu Brodu na Savi“. *Scrinia Slavonica* 4 (2004): 530 - 542.
- Kljajić, Ivka, San Mikulec. „Cartographic-Historical Analyses of the Medveščak Stream Regulation and Quantum GIS“. *Kartografija i geoinformacije* 19 (2013): 30 - 43.
- Kocka, Jürgen. „Losses, Gains and Opportunities: Social History Today“. *Journal of Social History* 37 (2003): 21 - 28.
- Kuhar, Martin. „Eugenika u hrvatskoj medicini i njezin utjecaj na javnost u razdoblju od 1859. do 1945.“. Ph.D. diss., Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
- Lewinsohn, Richard. *Historija seksualnosti*. Zagreb: Naprijed, 1967.
- Luetić, Tihana. *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914): Društveni život, svakodnevica, kultura, politika*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Ljubić, Šime. *Venerične bolesti i mladji naraštaj*. Split: Hrvatska štamparija, 1920.
- Marković, Tomislav. *Prostitucija: (skripta iz socijalne patologije)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; Visoka defektološka škola, 1965.
- Masters, William H., Virginia E. Johnson, Robert C. Kolodny. *Ljudska seksualnost*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2006.
- Matko, Ivan. „Ureditev prostitucije v Sloveniji“. *Liječnički vjesnik* 12 (1919): 669 - 680.

- Meixner, Ervin. „Bilješke iz prakse: Nešto o suzbijanju spolnih bolesti“. *Liječnički vjesnik* 6-7 (1920): 319 - 322.
- Miletić, Josip. „Hrvatsko kaznenopravno nazivlje“. *Rasp. Inst. hrvat. jez. jezikosl.* 29 (2003): 407 - 413.
- Miletić, Josip. „Povijesni razlozi terminoloških promjena u novom hrvatskom kaznenom zakonodavstvu“. *Croatica et Slavica Iadertina* 1 (2005): 77 - 88.
- Milivojević Antoliš, Lana, Petar Mihajlović, Davor Štrk. „Prostitucija u hrvatskome prekršajnom i kaznenom pravu“. *Policijska sigurnost* 2 (2013): 284 - 296.
- Mirković, Sava. „O zarazljivim bolestima“. *Liječnički vjestnik* 11 (1905): 446 - 450.
- Nikolajević, Aleksa et. al. „Mahne našeg zdravstva i nazoni o njegovom uredjenju“. *Liječnički vjestnik* 07 (1892): 97 - 117.
- Pejčić, Vilim. „Suzbijanje spolnih bolesti: Izvješće kr. zem. zdravstvenog vijeća iz sjednice od 19. travnja 1918“. *Liječnički vjesnik* 06 (1918): 191 - 204.
- Petak, Olga. „Socijalni i socijalno-psihološki faktori regrutiranja uličnih prostitutki“. Ph.D.diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1981.
- Premierl, Nada, ur. *Potok u srcu Zagreba : uz potok Medveščak - od izvora do ušća = A book in the heart of Zagreb : along the Medveščak brook from source to mouth : Muzej grada Zagreba, srpanj - studeni 2005. = July - November 2005 / [autor teksta, urednica kataloga] Nada Premierl ; [prijevod sažetaka Graham McMaster (engleski), Dragutin Hainš (njemački) ; fotografije Miljenko Gregl ... et al.]*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2005.
- Radulović, Dragan. *Prostitucija u Jugoslaviji*. Beograd: Zavod za izdavačku djelatnosti Filip Višnjić, 1986.
- Ravančić, Gordan. „Prilog poznavanju prostitucije u Dubrovniku u kasnom srednjem vijeku“. *RADOVI - Zavod za hrvatsku povijest* 31 (1998): 123 - 130.

- Rihtarić, Gjuro. „Zdravstveno izvješće poglavarstva slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba za godinu 1899.“. *Liečnički viestnik* 12 (1900): 416 - 426.
- Rogoz, Zvonimir. *Mojih prvih 100 godina*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1986.
- Schrank, Josef. *Die amtlichen Vorschriften betreffend die Prostitution in Wien in ihrer administrativen, sanitären und strafgerichtlichen Anwendung*. Beč: Verlag von Josef Safár, 1899.
- Singer, Mladen, Irma Kovčo Vukadin, Irena Cajner Mraović. *Kriminologija*, 3.izd. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2002.
- Sremac, Đuro, Branko Žuža. *Hrvatsko zdravstveno zakonodavstvo 1830-1941*. Zagreb: Školska knjiga, 2002.
- Stary A., W. Kopp, J. Söltz-Szöts. „Medical Health Care for Viennese Prostitutes“. *Sexually Transmitted Diseases* 3 (1991): 159 -165.
- Stearns, Peter N. „Social History Present and Future“. *Journal of Social History* 01 (2003): 09 - 19.
- Šeparović, Zvonimir. *Kriminologija i socijalna patologija*. Zagreb: Pravni fakultet, 1981.
- Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić. *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- Šilović, Josip. *Trgovina bijelim robljem: Pučka sveučilišna predavanja 29 i 30 januara i 1 i 2 februara 1932*. Zagreb: vlastita naklada; Tisak zaklade tiskare Narodnih novina, 1932.
- Šilović, Josip. *Uzroci zločina*. Zagreb: Matica hrvatska, 1913.
- Šori, Iztok. „Prostitucija u Sloveniji: Zabraniti, regulirati ili dekriminalizirati skrivenu populaciju?“. U *Žena i politika: Seksualnost između lokalnog i globalnog*, ur. Đurđa Knežević, 103-121. Zagreb: Ženska infoteka, 2005.
- Štampar, Andrija. *Pouke o zdravlju*. Zagreb: Društvo hrv. sveučilišnih građana za pouku analfabeta, 1910.

Vormbaum, Thomas. *A Modern History of German Criminal Law*, ur. ser. Michael Bohlander. Berlin; Heidelberg: Springer-Verlag, 2014.

Vranješ-Šoljan, Božena. *Stanovništvo Banske Hrvatske*. Zagreb: Educa, 2009.

West, Donald J., Richard Green, ur. *Sociolegal Control of Homosexuality: A Multi-Nation Comparison*. New York: Plenum Press, 1997.

Wingfield, Nancy M. „Destination: Alexandria, Buenos Aires, Constantinople; “White Slavers“ in Late Imperial Austria“. *Journal of the History of Sexuality* 02 (2011): 291 - 311.

Wingfield, Nancy M. „Venereal Disease, War, and Continuity in the Regulation of Prostitution: Late Imperial Adriatic Austria and Italy's New Provinces“. *Acta Histriae* 4 (2013): 773 - 790.

Zagreb godine 1913-1918: Izvještaj Gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kralj. glavnog grada Zagreba. Zagreb: Knjigotiskara Braća Kralj, 1927.

Zorko, Tomislav. *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća (do početka Drugog svjetskog rata)*. Zagreb: Biakova, 2013.

Željko, Darija. „*Sestre bluda*“: Zakonska regulacija ženske prostitucije na hrvatskom području u razdoblju od 1852. do 1934., s posebnim osvrtom na grad Karlovac i europsko okruženje. Zagreb, 2015. [http://www.unizg.hr/rektorova/upload/Sestre bluda Darija Željko.pdf](http://www.unizg.hr/rektorova/upload/Sestre_bluda_Darija_Zeljko.pdf) (zadnji posjet 20.11.2015).

Rječnici

Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1987.